

KutBilim

Journal of Social Sciences and Art

Volume:4 / Issue:1 / 2024

ISSN: 2791-6340

KutBilim

Journal of Social Sciences and Art

Volume 4, Issue 1, December 2024

ISSN: 2791-6340

KutBilim Research, Culture and Solidarity Association

Adress: Kızılay Mah. İzmir 1-Cad. No: 13/11, 06530, Ankara / TÜRKİYE

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kutbilim>

E-posta: kutbilimjournal@gmail.com

EDITOR-IN-CHIEF

Assist. Prof. Kıyal K. ABDIRAIM, Dicle University, Türkiye.

ASSISTANT EDITOR

Dr. Nazgöl ENTERIYEVA, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye.

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan.

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye.

Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV, "Manas" and Chingiz Aitmatov National Academi, Kyrgyzstan

Prof. Dr. Tynchtykbek CHOROYEV, Kyrgyz National University of Jusup Balasagyn, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Uulkan Kambaralieva, American University of Central Asia, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Valeri MODEBADZE, Georgian Technical University, Georgia.

Assoc. Prof. Edina KUDUZOVIC, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovin.

Assoc. Prof. Yagut ALIYEVA, Baku State University, Azerbaijan.

SECTION EDITORS

Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS, Cankiri Karatekin University, Türkiye.

Prof. Dr. Duishon SHAMATOV, Nazarbayev University, Kazakhstan.

Assoc. Prof. Dr. Leyla DERVIŞ, Akdeniz University, Türkiye.

Assoc. Prof. Dr. Metin KAR, Kocaeli University, Türkiye.

Assoc. Prof. Dr. Sahure YARIŞ, Dicle University, Türkiye.

Assoc. Prof. Dr. Shurubu Kayhan, Mimar Sinan Fine Arts University, Türkiye.

LANGUAGE EDITORS

Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS, Cankiri Karatekin University, Türkiye.

Prof. Dr. Zina KARAEVA, Foreign Languages of the International University, Kyrgyzstan.

Assoc. Prof. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER, Dicle University, Türkiye.

Assoc. Prof. Dr. Gonca SUBAŞI, Anadolu University, Türkiye.

Assoc. Prof. Dr. Naile ASKER, Azrbaijan.

Assoc. Prof. Dr. Olyesya RAZDORSKAYA, Kursk State Medical University, Russian Federation.

SECRETARIAT

Aisuluu DUNDAR (PhD Candidate), Ankara University, Türkiye.

FROM THE EDITOR IN CHIEF

Dear Readers,

We are delighted to present you the Volume:4 / Issue:1 of KutBilim Journal of Social Sciences and Arts. KutBilim started its publication in 2021, is a peer-reviewed journal published twice a year by the KutBilim Research, Culture and Solidarity Association. Articles are published in Turkish, English, Russian and other languages. The primary aim of our journal is to be a globally accepted high standard journal indexed by national and international scientific indexing services.

Journal publishing which focus on a specific discipline or field of study are one of the most active areas of science and thought. All scientists who do research in the fields of social science and art are invited to submit their valuable studies. Article can be submitted by registering for DergiPark. Please visit <https://dergipark.org.tr/en/pub/kutbilim> website to submit article.

Yours sincerely,

Assist. Prof. Kiyal K. ABDIRAIM

Editor-in-chief

KutBilim

Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi

Cilt 4, Sayı 1, Aralık 2024

ISSN: 2791-6340

KutBilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği

Adres: Kızılay Mah. İzmir 1-Cad. No: 13/11, 06530, Ankara / TÜRKİYE

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kutbilim>

E-posta: kutbilimjournal@gmail.com

YAYINCI

KutBilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği

BAŞ EDİTÖR

Dr. Öğr. Üyesi Kıyal K. ABDİRİM, Dicle Üniversitesi, Türkiye

YARDIMCI EDİTÖR

Dr. Nazgül ENTERİYEVA, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

EDİTÖR KURULU

Prof. Dr. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Kazakistan

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Süleyman KAYIPOV, “Manas” ve Cengiz Aytmatov Milli Akademisi, Kırgızistan

Prof. Dr. Tınçtıkbek ÇOROYEV, Jusup Balasagin Kırgız Milli Üniversitesi, Kırgızistan

Prof. Dr. Ulkan Kambaralieva, Orta Asya Amerikan Üniversitesi, Kırgızistan

Prof. Dr. Valeri MODEBADZE, Gürcistan Teknik Üniversitesi, Gürcistan

Doç. Dr. Edina KUDUZOVIC, Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek

Doç. Dr. Yagut ALİYEVA, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Duishon ŞAMATOV, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan

Doç. Dr. Leyla DERVİŞ, Akdeniz Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Metin KAR, Kocaeli Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Sahure YARIŞ, Dicle Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Şurubu Kayhan, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Türkiye

DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye

Prof. Dr. Zina KARAEVA, Uluslararası Yabancı Diller Üniversitesi, Kırgızistan

Doç. Dr. Caştegin TURGUNBAYER, Dicle Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Gonca SUBAŞI, Anadolu Üniversitesi, Türkiye

Doç. Dr. Naile ASKER, Azerbaycan

Doç. Dr. Olyesya RAZDORSKAYA, Kursk Devlet Tıp Üniversitesi, Rusya Federasyonu

SEKRETERYA

Aisuluu DUNDAR (Doktora Adayı), Ankara Üniversitesi, Türkiye

EDITÖRDEN

Saygıdeğer Okurlar,

KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi'nin 4. Cilt / 1. Sayısını sizlere sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. 2021'de yayın hayatına başlayan Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi, KutBilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği tarafından yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Yazı dili başta Türkçe, İngilizce, Rusça ve diğer dillerde makaleler yayınlanmaktadır. Dergimizin öncelikli amacı, ulusal ve uluslararası bilimsel indeksleme servisleri tarafından indekslenen, dünyada kabul gören yüksek standartlı dergi olmaktır. Dergi yayıncılık, bilim ve düşünce hayatının en aktif alanlarından biridir. Dergiler, yapılan araştırmaların, yeni düşünce ve tartışmaların öncelikle yayınlandığı yerlerdir. Sosyal bilimler ve sanat alanlarında araştırma yapan tüm bilim insanları, güçlü bir yayın ve hakem kuruluna sahip olan dergimize, hazırladıkları değerli çalışmalarını göndermeye davet ediyoruz.

KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisine makalenizi yazım kurallarına uygun haline getirdikten sonra DergiPark sistemi üzerinden gönderebilirsiniz.

Saygılarımla,

Dr. Öğretim Üyesi Kıyal K. ABDİRİM

Baş Editör

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Gönderilme Tarihi: 9 Ekim 2023

Kabul Tarihi: 17 Ocak 2025

<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1373372>

MANİ VE HOYRATLAR

Leman SÜLEYMANOVA¹

Özet

Mani (bayatı) Türk poetik düşüncesinin en önemli kalıplarından biridir. Bu türün bir diğer spesifik özelliği de sadece Türk folkloruna ait olmasıdır. Türklerle komşu olarak yaşayan topluluklar da maniye Türkçe söylerler. Sözlü edebiyatın bu türü, değişik adlar altında çeşitli Türk boylarında mevcuttur. Mani şiirsel kalıbının adları değişik olsa da, fonksiyonu aynıdır. Bu tür ister bayatı adlansın, ister hoyrat, ister mani vb. niteliği değişmez. Maninin bağlamı, fonksiyonu, musiki ile bağlılığı gibi meseleler bütün Türk halklarında aynıdır.

Makalede Azerbaycan manileri ile Türkmeneli hoyratları karşılaştırılmakta, onların farklı ve benzer yönleri ele alınmaktadır. Azerbaycan manilerinin Türkmeneli hoyratları ile fonksiyonları tamamen aynıdır. Ama onların konu ve şekil bakımından bazı farkları vardır. Türkmeneli hoyratlarının arasında siyasi konuda olan hoyratlar daha fazladır. Bunun nedeni son yüzyılda Irak Türkmenler'inin baskı altında yaşamaları, toprak kaybetmeleri, kendi yurtlarında hor görülmesi, zorunlu göçlere tabi tutulmaları vs. olmuştur. Irak Türkmenler'indeki hoyratların bir kısmının altı ve sekkiz mısralı olduğunu görüyoruz. Azerbaycan'dan derlenmiş manilerde ise mısra sayı genellikle dörtten fazla değildir. Bu makalede Azerbaycan bayatları ile Irak Türkmenler'inde mevcut olan hoyratlar araştırılmakta ve bu manilerin spesifik yönleri analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkmeneli, bayatı, hoyrat, mani

¹ Doç. Dr., Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Folklor Enstitüsü, leman.suleymanova.2018@mail.ru, ORCID: 0000-0003-1224-0039

Research Type: Research Article

Submission Date: October 9, 2023

Acceptance Date: January 17, 2025

<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1373372>

MANI AND HOYRATS

Abstract

Mani (Quatrain) is one of the most important elements of Turkish poetic thinking. One of the specific features of this genre is that it belongs only to Turkish folklore. The peoples living together with the Turks perform their bayati only in Turkish. This genre of oral folk literature exists in different Turkic nations under different names. Although the names of manii poetic mold are different, the function is the same. Although this form is named bayati, hoyrat, mani etc., its essence does not change. Issues such as the content, function and connection of mani with music are the same in all Turkic nations.

In the article, Azerbaijani manies and Turkmeneli hoyrats are compared and their different and similar aspects are discussed. The functions of Azerbaijani manis are exactly the same as those of Turkmeneli hoyrats. But they have some differences in terms of subject and form. Among Turkmeneli hoyrats, there are more political hoyrats. The reason for this is that Iraqi Turkmens lived under oppression in the last century, lost land were despised in their own homeland and were subjected to forced migration. We see that some of the hoyrats among Iraqi Turkmens have six or eight lines. In manis compiled from Azerbaijan, the number of verses is not more than four. In this article, the hoyrats of Iraqi Turkmens and Azerbaijan bayaties are involved in the research and their specific aspects are analyzed.

Keywords: Azerbaijan, Turkmeneli, bayati, hoyrat, mani

GİRİŞ

Balkanlar'dan Çin sınırlarına kadar büyük bir coğrafyada yaşayan Türk boylarını birleştiren yalnız kan bağı ve ortak dil değil, aynı zamanda onların değerleridir. Aslında bir milleti millet yapan da onun değerleridir. Millete ait olan bütün değerler onun folklorunda toplanmıştır. Irak Türkmenleri'nin folkloruna baktığımızda onların diğer Türk boylarının folkloru ile uygunluk teşkil ettiğini gözlemlemekteyiz. Bütün Türk boyları ile olan bu uygunluk Azerbaycan Türkleri ile karşılaştırmada daha belirgin olarak ortaya çıkar. Bu, her iki bölgenin nüfusunun Oğuz Türkü olmasına ilaveten hem de buraların zamanında Safevî Devleti'nin toprakları olmasından kaynaklanmaktadır. Sonradan onlar aynı siyasi sınırlar dâhilinde yaşayamasalar da, aynı etnik coğrafyaya aitliklerini korumuşlardır.

Bu yakınlık kendisini, etnik kültürün hemen hemen bütün alanlarında göstermektedir. Türk dünyasının dört bir yanında mevcut olan mani türü, hem Irak Türkmen folklorunda hem de Azerbaycan sözlü edebiyatında en aktif türlerden biridir. Tarihin belirli aralıklarında aynı devlet sınırları içerisinde yaşayan Azerbaycan Türkleri ile Irak Türkmenleri tek kökten koparak ayrılırsalar, farklı devletlerin nüfusuna girseler de, ortak değerler bakımından

ayrılmamış, dil, folklor, etnografi ve başka meselelerde bugün de birliklerini muhafaza etmeği başarmışlardır. Onları birleştiren folklor değerlerinden biri de mani türüdür.

Türk halklarının folklorunda önemli bir yere sahip olan mani türünün hâlen gerektiği kadar öğrenilmiş olmadığı düşüncesindeyiz. Oysa ki Türk folklorunda mani kadar yaygın olan, çeşitli varyantları bulunan folklor türüne çok az rastlayabiliriz. Maniyi Türk halklarının poetik düşüncesinin mucizelerinden biri hesap etmek olur. Bu halklarda poetik düşünce oldukça önemli bir yere sahiptir ve mani de bu düşüncenin şah eseridir. Bu düşüncede diğer halklarda nesir biçiminde olan ata sözlerinin bile mani ile aktarılması geniş yayılmıştır. Mani hem müstakil şekilde hem de diğer türlerin terkip hissesi gibi halk arasında yaşamaktadır. Günlük hayatın bütün olaylarından başlamış halkın hayatındaki toplumsal olaylara kadar maninin reaksiyon vermediği hiç bir olay yoktur.

Son dönemlere kadar Türk halkları daha çok ayrılıkta kendi folklorunu öğreniyor, bir sıra hallerde diğer devletlerin sınırları içerisinde yaşayan soydaşlarının arasında bu folklorun hangi şekilde yaşadığından habersiz kalıyorlardı. Bu duruma daha çok özgürlüğünü kaybetmiş Türk halklarında rastlıyoruz. Ancak XX. yüzyılın sonlarına doğru Sovyetlerin yıkılmasıyla beraber Sovyet İmparatorluğunun sınırları arasında yaşayan Türk halkları da kendi özgürlüklerine kavuştular. Bu özgürlükten sonra şimdiye kadar onlara ayrı ayrı halklar adı ile tanıtılmış Azerbaycanlı, Özbek, Kırgız, Kazak, Uygur, Başkurt, Tuva, Karakalpak, Tatar, Kumuk, Nogay, Irak ve Suriye Türkmenleri'ni ve başkalarının yabancı halklar değil, kendi öz soydaşları oldukları anlaşıldı. Onların folkloru da ayrılıkta genel Türk folklorunun bir parçasıdır. Bu yüzden de her Türk halkının folkloru ayrılıkta öğrenildiği gibi hem de karşılaştırmalı şekilde aynı nesnenin parçaları gibi öğrenilmelidir. Bu yazının ortaya çıkması da böyle bir amaçtan doğmuştur.

Azerbaycan Türkleri'ni ile Irak Türkmenleri'ni tarihin sonraki zamanlarında tek bir halk olmaktan koparılsalar da değişen sadece sınırlar olmuş, kültürel, medeni düzeyde ayrılma hemen hemen yok derecesinde olmuştur. Bu iki Türk boyunun folkloruna baktığımız zaman aynı türler, aynı motif ve süjelerle karşılaşırız. Yani aynı halk zamanla bölünme ve farklı adlarla çağırılma durumuna düşse de folklor genellikle tamlığını koruyabilmiştir.

HOYRAT VE BAYATI

Türkmen sözlü edebiyatının geniş yayılmış türlerinden biri hoyratdır. Hoyrat Türkmenler arasında her kesin bildiği, söylediği, sevdiği folklor türüdür. Necdet Yaşar Bayatlı'nın fikirleri bu bakımdan yerindedir: "Hoyrat Irak Türkmen edebiyatının şah damarıdır. Irak Türkmenleri'nin sözlü edebiyatında ve hatta günlük hayatında hoyrat olmazsa olmazların arasındadır. Küçükten büyüğe kadar her kes hoyrat söyleyebilir" (Bayatlı: 18). Ana dili ve folklor Irak Türkmenleri'nin varlıklarını şartlandıran esas etkidir. Aslında Türkmen dilinin korunmasında ve gelecek kuşaklara aktarılmasında da folklorun, hoyratların önemli rolü vardır. Türkmeneli'nin bütün bölgelerinde hoyrat mevcuttur, her Türkmen'in hafızasında hoyrat vardır, ama Kerkük bölgesi bu bakımdan özel olarak seçilmektedir. Necdet Yaşar Bayatlı, Erol Aydın'e istinaden yazmakta: "Hoyrat söyleyince akla Kerkük, Kerkük söyleyince hoyrat gelir. Kerkük'e hoyrat, hoyrata Kerkük nasıl yakışıyor. Bu küçük nazım parçasına bütün dünyayı sığdıra bilenlerin dilinde Türk'ün sevinci, inamı, vatan ve millet sevdası, özgürlük aşkı bir güzellik olup göğe buharlanar, sonra bir rahmet buludu olarak Türk dünyasına yağar" (Bayatlı: 18).

Hoyrat türü Azerbaycan bayatlarına çok benzemektedir, bu, özellikle de bizdeki kesik bayatların aynısıdır. Azerbaycan'da hoyrat kelmesi direk türün adı olmasa da, bu söze rastlamak mümkündür. Hoyrat sözüne esasen de bayatlarda rastlıyoruz:

Gızıl üzük döyülmü?

Gızın nazik döyülmü?

Verme horyet oğlana,

Gızın yazıg döyülmü? (Şeki Folklor Örnekleri, 2014: 286)

Bu maniyi derlediğimiz Şeki-Zagatala bölgesinde günlük konuşmada *hoyrat* sözü *horyet* şeklinde telaffuz edilmekte ve bugün de işlevliğini korumaktadır. Sözü kelime anlamı kötü, yaramaz demektir. Ama Azerbaycan sahasında mani, şiir şeklinin adlarından biri gibi bu sözle karşılaşmadık. Hoyrat adlı maniyeye rastlayamasak da, hoyrat normlarına cevap veren mani şiir şekli Azerbaycan’da da yaygındır. “Garbi Azerbaycan Türkler’inden folklor derlerken iki tane de kesik bayatı kaydettik:

Derd ekerem,

Derd ekif, derd biçerem.

Goşaram derd cütünü,

Özüme derd ekerem.

Gara bağı,

Gence’nin Garabağ’ı.

Bir terlan itirmişem,

Boynunda gara bağı” (Vagifgızı, 2012: 42).

(Garbi Azerbaycan söyledikte bugünkü Ermenistan arazisi kastedilmektedir. Ermenistan Devleti Ruslar tarafından Kuzey Azerbaycan’ın – çağdaş Azerbaycan Cumhuriyeti’nin tarihi topraklarında kurulmuştur. Buna göre de bu topraklar Garbi (Batı) Azerbaycan, oradan Ermeniler tarafından XX. yüzyılın farklı zamanlarında çıkarılmış nüfus ise Garbi Azerbaycanlılar adlandırılmaktadır.)

Halkbilimci Gezenfer Paşayev, M.H.Tehmasib ve A.Memmedova’ya istinaden daha çok Kerkük folklorunda rastladığımız hoyrat adlı mani türünün zamanında Azerbaycan’da da geniş yayıldığı kanaatindedir (Paşayev, 1998: 29).

Bazı halkbilimcilerin fikrince Azerbaycan bayatıları-manileri daha çok “ezizinem”, “elemi”, “men aşıg” vs. gibi kelimelerin yardımıyla oluşmaktadır. Vagif Veliyev, “Azerbaycan bayatılarında başka Türkdilli halklarda olmayan biçimsel bir alamet vardır: bizim bayatılarımız genellikle “ezizinem”, “elemi”, “men aşıg” kimi şablon kelimelerle başlar”, (Veliyev, 1979: 4) diye yazmaktadır. Hocamızın ruhunu saygıyla andıktan sonra, “Türkdilli halklar” ifadesinin kökünden yanlış olduğunu söylememiz gerekir. Türkdilli halklar değil, Türkoğlu halklar yazılması gerekiyordu, ama makalenin 1979 yılında, yani Sovyetler döneminde yazılmasını düşünürsek, Veliyev’i nerdeyse anlamamız mümkündür. Azerbaycan bayatılarının “ezizinem”, “elemi”, “men aşıg” gibi şablon kelimelerle başlanması fikrine gelince ise, neden Azerbaycan bayatıları diğer Türkler’in manilerinden bu şekilde ayrılсын ki? Aslında bayatının ilk mısrasındaki “noksanı” aradan kaldırmak yalnız Azerbaycan bayatılarına özgü bir durum olmayıp, Türk dünyasının başka bölgelerinde de rastladığımız durumdur. Ziyat Akkoyunlu, “Kerkük Ağzında Mani ve Hoyrata Dâir” adlı makalesinde bu konuda yazmakta: “Hoyrat ilk mısrası yedi heceden az bir kelime ve ya kelime grubu ile kurulmuş, diğer mısraları yedi hece olan cinaslı manilerdir. İlk mısranın eksik heceli olması maninin metninde bir eksiklik, veya kusur teşkil etmez. Bu hece noksanlığı icra zamanı

Kerkük'te “baba bu gün”, “zalım”, Erbil'de “bile yoldaş”, Azerbaycan'da “ezizinem” gibi kalıplaşmış, doldurma sözlerle kapatılmaktadır” (Akkoyunlu: 4).

Azerbaycan folklor biliminde yazılmamış, ama sözlü olarak seslendirilmiş Sovyet döneminde bayatının yedi heceli olduğunu göz önünde bulunduran bazı halkbilimcilerin birinci mısrası yedi heceden az, yani kesik mısralı olan bayatılardaki “yanlışı” aradan kaldırmak için ilk mısraya “ezizinem”, “elemi”, “men aşig” gibi şablon kelimeleri artırmaları, bununla da bu “eksikliği aradan kaldırmış” olmaları fikri yaygındır. Bu fikrin ne kadar doğru olduğunu bilmiyoruz, ama Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde saha çalışmaları zamanı derlediğimiz kesik bayatlar-maniler, bizde de bu şekilde yapıya sahip manilerin olduğuna ve onların kendi mevcutluğunu koruduğuna bir kanıttır.

Azerbaycan halkbiliminde maninin daha çok kadınlar tarafından söylendiği fikri vardır. Folklor derlemelerinde olduğumuz zaman bu fikrin tam doğru olmadığını defalarca gözlemledik. Özellikle de, tamburcularla görüştüğümüz zaman onların repertuvarının hepsinin haylaldan (tambur havaları üzerinde söylenen manilerden) oluştuğunu gördük. Diğer bir taraftan âşık sanatında da bayatıya-maniye başvurulmuştur. Bu gerçek de maninin yalnız kadınlar tarafından kullanılan bir tür olmadığını göstermektedir. Kerkük'te de hoyratların erkekler tarafından söylendiğini öne çıkaran Fatma Sibel Bayraktar yazmakta: “Hoyrat Azerbaycan'dan Kerkük'e kadar uzanan, üç devletin sınırları içerisindeki Türkler'i birbirine bağlayan çok önemli ve yaygın türdür. Daha fazla erkekler tarafından söylenen hoyratlar halkın yaşamının bütün alanlarında mevcuttur ve diğer türlere göre daha çok sevilmiştir” (Bayraktar, 2013: 209). Söylediklerimizden mani türünün ifasının yalnız kadınlara ait olmadığı, cinsiyetinden asılı olmayarak her kesin bayatı-mani söyleğe bileceği sonucuna varabiliriz.

Türkmeneli'ne ait hoyratların önemli bir kısmının cinas kelimeler üzerinde kurulduğunu gözlemlemekteyiz:

Duz ekmeği,

Sebete düz ekmeği.

Dosdum vafasız çıhdı,

Unutdu duz, ekmeği (KK1).

(Duz ekmeği – cinastır, iki anlamda kullanılmıştır: 1) Duz'un yani Duzhurmatu'nun ekmeği; 2) ekmeği sırayla dizmek).

Irak Türkmen edebiyatında cinas, hatta hoyrat ustalarının bu kelimenin kendisini bile hoyratla cinas kelime olarak kullanacakları kadar yaygındır:

Cin azdı,

Firişte çoh, çin azdı.

Bu yazdığım hoyratlar,

Hepsi bir bir cinasdı (KK1).

Cinasın manilerde yaygın olarak kullanılmasının temel nedeni onun fonksiyonundadır. Görünüşe aynı, manaca çeşitli kelimeleri kullanan hoyratçı içerik olarak çok anlamlı hoyratlar ortaya çıkarır. Bu terimin anlamını ve fonksiyonunu tüm araştırmacılar aşağı yukarı aynı şekilde açıklarlar. Buna göre de burada tek bir atıfta bulunmayı yeterli bildik: “Sözü etkili kılmak için kullanılan söz sanatlarından olan cinas, hem nazımda hem de nesirde tercih edilmektedir. Yazılışları ve okunuşları aynı, anlamları farklı olan kelimelerin bir arada kullanılması ile meydana gelen cinas sanatı kafiye olarak kullanılmaktadır. Cinastır, yazılış ve

söyleyiş olarak benzer, anlamca farklı sözlerin bir arada kullanılmasına dayalı söz sanatıdır” (Saraç, 2007: 246).

Cinas maniler Azerbaycan folklorunda yer alsa da Türkmeneli’nde olduğu kadar yaygın değildir.

Irak Türkmenlerinde ana dilinde eğitimin olmaması veya çok az olması onların sözlü edebiyatının daha da gelişmesine neden olmuştur. Bu durumla yalnız Irak Türkmen folklorunda değil, İran sınırları içerisinde yer alan Güney Azerbaycan folklorunda da rastlamak mümkündür. Irak Türkmenlerinde hoyratın ilginç şekilleri ile karşılaşmak mümkündür. Tüm kelimeleri aynı harfin üzerinde kurulan hoyratlar da enteresandır:

Sürmedi,

Sürmedende sürmedi.

Sürümüzün süreni,

Sürümüzü sürmedi (KK1).

Türkmeneli’nden derlenmiş hoyratlara baktığımızda onların bir kısmının ata sözlerinin nazım şekli olduğunu gözlemliyoruz. Türkmeneli bölgesinin şiiriyete olan aşırı bağımlılığına bakarak bunun normal durum olduğunu söylememiz mümkündür. Diğer taraftan da sözlerin akıcı bir biçimde kafiyelenmesi onların daha kolay akılda kalmasına yardım etmekte diye düşünmekteyiz. Buna göre Irak Türkmenleri’nin ata sözlerinin bir kısmının nazımla söylemesi hem onların daha kolay akılda tutulmasına yardım eder hem de hoyratların felsefi fikirlerle zenginleşmesine, daha mükemmel anlam kazanmasına neden olur:

Karıdı,

Bu iş adam karıdı.

Eyiliğe garşı eyiliğ

Her igidin karıdı (Bayatlı: 19).

Seyran olu,

Bahardı, seyran olu.

İki geyvil bir olsa,

Samanlığ seyran olu (Bayatlı: 19).

Türkmeneli hoyratlarına özgü olan ata sözlerini kullanmanın Azerbaycan bayatları için de karakterik bir durum olduğunu da belirtmemiz gerek. Azerbaycan’da bu tür bayatılar yeteri kadar vardır:

İstekanın sarısı,

İçdim, galdı yarısı.

Ay gız, insafdan çihma,

İnsaf dinin yarısı (Azerbaycan Folklor Antologiyası, 2000: 154).

Ezizim dalda gezer,

Gün geder, dalda gezer.

Merdler gabağı gözler,

Namerdler dalda gezer (Azerbaycan Folklor Antologiyası, 2000: 154).

Yalnız Azerbaycan Cumhuriyeti'nden derlenmiş bayatılarda değil, Araz Nehri'nin güneyinden, İran Devletinin sınırları içerisindeki Azerbaycan'dan kayda alınmış bayatılarda da bu durumla karşılaşmamız mümkündür:

Dağ üste duman galar,

Yağışa guman galar.

Yağ-yağ üste töküler,

Yarmalar yavan galar (Güney Azerbaycan Folkloru, 2021: 317).

Aslında manilerde ata sözlerini kullanmak Türkmeneli'nden, veya Azerbaycan Türklerinden derlenmiş manilere özgü değil, Türk dünyasının bütün bölgelerinde benzer durumlarla karşılaşmamız mümkündür. Bu bakımdan Ziyat Akkoyunlu'nun fikirleri yerindedir: "Irak Türkmenler'i ata sözlerini manzum hale getirme eğilimi sergilerler. Bize göre, bu eğilim bütün Türk ata sözlerinde görülen ortak durumdur" (Bayatlı: 17).

Halk musikisinde en çok kullanılan şiir şekli manidir. Türkülerimizin büyük çoğunluğunun sözlerinin mani metinleri üzerinde kurulduğunu görmekteyiz. Mani Azerbaycan'ın hiç bir bölgesinde yalnız şiir metni gibi söylenmez. O, mutlaka belirli bir avaz, veya hava üzerinde söylenir. Azerbaycan'da çoğunluk manilere belirli bir musiki aletin – tambur, çağana, def vs. enstrümanların eşlik etmesi de bu anlamda rastlantı değildir. Bazen derleme zamanı anlatıcıların tepsi vurarak mani söylediğine şahsen tanık olduk. Yani anlatıcı bazı durumlarda kendisi bile farkına varmadan maniyi avazsız söyleyemez. Ya da maniyi şiir gibi söylediği için mısraları unutan, ama avazla söylediği zaman hatırlayan anlatıcılara da az rastlamadık. Bütün bu söylenenler mani metinlerinin musiki ile direk bağlantısından haber vermektedir. Aynı durum Türkmeneli hoyratları için de karakteristik bir durumdur. Irak Türkmen hoyratlarının bir özelliği de onun musiki ile direk bağlantısıdır. Bu konuda çeşitli araştırmacılar değerli araştırmalar yapmış, Türkmeneli hoyrat ve manilerinin musikisi hakkında kapsamlı fikirler söylemişler. Hatta Ziyat Akkoyunlu hoyratın musiki ile bağlantısından konuşarak "... hoyrat şarkı tarzı olarak musiki hazinemizin kaynaklarından sayılır" (Akkoyunlu: 2) – diye kaydeder. O, Kerkük mani ve hoyratları hakkındaki araştırmalarında bu iki dalı birbirinden ayıran esas tarafın tam da onların musiki ile bağlantısında, söyleniş şeklinde olduğunu anlatır:

"Diğer mani kelimesi ile edebi tür olan mani dörtlüğü düşünülürken, Kerkük yöresinde ezgi, nağme anlamları düşünülüyor. "Me'ni çağırmag", "me'ni demek" türkü (mahni) söylemek, yani nağme ile vafsetmek anlamına gelmektedir. Edebi tür olan maniyeye ise hoyrat, koyrat, horyat veya koryat adı verilir. Bu türdeki düz maniler türkü, ağı, ninni vs. kırık havalara; kesik mani ise daha fazla uzun havalarda kullanılıyor. Buna göre kesik mani türlerine Kerkük yöresinde mani adı verilmez. Ancak düz mani türüne, az da olsa, mani denildiği gözlemleniyor. [...] Mani, bilindiği gibi, başlıca olarak iki yere ayrılır: düz mani ve kesik mani" (Akkoyunlu: 2-3). Hoyrat türü yalnız Irak Türkmenlerinde değil, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde de yaygın türdür. Bu hakta Mehmet Öncel yazmakta: "Müzikal olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, Elazığ, Şanlıurfa ve Irak Türkmenlerinin yaşadığı Kerkük'te yaygın olarak icra edilen genellikle cinaslı mani şeklindeki şiirlerden seçili, kendi içinde kalıp melodik örgüye sahip tiz perdede icra edilen müzik formudur" (Öncel, 2019: 356).

Her ne kadar hoyrat Anadolu bölgesinde mevcut olsa dahi, Irak Türkmenlerinde bu türün öncül tür olduğunu belirtmemiz gerekir. Buna göre de Irak Türkmenlerinde yapı ve içerik bakımından daha çeşitli şekilleri vardır: “Tanımlama şekilleri farklı olsa da hoyratlar hakkında dile getirilen ana fikir, bu edebi türün daha çok Irak Türkmenleri arasında yaygınlaştığı ve bu bakımdan daha çok Kerkük’le bütünleşen bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir” (Gürbüz, 2023: 169).

Azerbaycan Türkçesi ve Irak Türkmenlerinin şivesi hemen hemen birbiriyle aynıdır. Bazen Azerbaycan sahasından derlenmiş materyallerde izahını bugünkü genç kuşağın bilmediği bazı sözlere rastlıyoruz. Irak Türkmenler’inden derlenmiş materyallerin arasında da bu sözlerle karşılaştık. Bir örneğe dikkat edelim:

Düşmanımı yarımasın,

Yarısa da, garımasın.

Göy gölgede oturuf

Bağırdağ sarımasın (Şeki Folklor Örnekleri, 2014: 293).

Bu bayatıyı 2000 yılında Şeki ilçesinin Cumakend köyünden derledik. Burada kullanılmış “bağırdağ sarımasın” ifadesinin izahını anlatıcıya sorduğumuzda bu ifadenin “bebek belemesin” anlamına geldiği belli oldu. Bu ifade artık işlevliğini kaybetmek üzere olduğundan yeni kuşak arasında kullanılmıyor. Bağırdağ sözü Irak Türkmenler’inde de kullanılıyor. Onlardan derlenmiş ninnilerden birinde bu sözle karşılaştık:

Ay çıhdı yolda durdu,

Gör ne heyalda durdu.

Bağırdağ saçagları

Gözüme dalda durdu (Azerbaycan Folklor Antologiyası, 1999: 203).

Kitabın sonunda verilmiş sözlükte okuyoruz: “Bağırdağ – beşik bağı /Azerbaycan dilinin Derbend, Guba, Gence, Nuha vs. şivelerinde de kullanılmaktadır” (Azerbaycan Folklor Antologiyası, 1999: 427). Görüldüğü gibi, bu kelime hem Azerbaycan şivelerinde hem de Irak Türkmenler’inin ağzında aynı anlamdadır ve her iki örnekte bu söze mani metninde rastlamaktayız.

İster Azerbaycan’dan, ister Kerkük, Erbil gibi Türkmen şehirlerinden derlenmiş bayatı-mani metinlerinin bir kısmı da varyantlardır. Örneklere bakalım:

Develer çölde galdı,

Yüküm Erbil’de galdı.

Oğlanı derd öldürüp

Dermanı gızda galdı. (Sinan: 76)

Bu bayatının Azerbaycan’dan derlenerek yayımlanmış varyantlarından biri bu şekildedir:

Ağ deve düzde galdı,

Yükü Terbiz’de galdı.

Mene derman tapılmadı

Dermanım kimde galdı? (Azerbaycan bayatıları: 56)

Veya:

Balıg sudan yan geçer,

Açma yaram gan geçer.

Fakir tabib neynesin

Ecel gelip can geder (Sinan: 183).

Çayda balıg yan geder,

Gah eyelener, gah geder.

Heç dindirmeyin meni,

Açma yaram, gan geder (Azerbaycan bayatıları: 48).

Bu örneklerin sayısını istediğimiz kadar artırmamız mümkündür. Bu bayatların Azerbaycan'dan derlenmiş sadece bir varyantını örnek olarak verdiğimiz de özellikle kaydedelim. Oysa ki bu bayatların Azerbaycan'dan bir hayli farklı varyantı derlenmiştir. Bu mani-bayatların Irak Türkmenler'i arasında da çeşitli varyantları olduğuna eminiz.

SONUÇ

Irak Türkmenler'inde mevcut olan hoyratlarla Azerbaycan bayatlarını karşılaştırdığımız zaman onların hem yapı hem de ifa tarzı ve musiki ile bağlılığı bakımından çok benzer, bazı durumlarda hatta aynı olduğunu gözlemliyoruz. Bu benzerlik hem Irak Türkmen hoyratları hem de Azerbaycan bayatlarının aynı düşünce tarafından yaratıldığına göstericisidir.

Aynı mani-bayatının, ister Irak Türkmenler'inde, isterse de Azerbaycan Türkler'inde onlarca varyantı ile karşılaşmamız mümkündür. Bu, her iki bölgede maninin çok işlek bir tür olmasına işarettir. Mani, milletin hayatında oluşmuş hadiseler, aynı zamanda sosyal-siyasi olaylara oldukça hızlı şekilde tepki veren türlerinden biridir. Son yüzyıllarda hem Azerbaycan halkının hem de Irak Türkmenler'inin hayatında meydana gelmiş siyasi hadiseler onun folkloruna da bu veya başka şekilde yansımıştır. Ona göre de her iki bölgeden derlenmiş mani-bayatların bir kısmının içeriğinin de kaybedilmiş memleketin ağrı-acısı, vatan topraklarının geleceğinden duyulan kaygılar gibi konular oluşturmaktadır. Son zamanlar Azerbaycan'ın siyasi hayatında meydana gelmiş uğurlar Azerbaycan Türkler'inin arasında bu olayların sevincinden doğmuş yeni bayatların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yakın zamanlarda Irak Türkmenler'inin siyasi hayatında da bu tür uğurlu değişimlerin olacağına ve onların da zafer ruhlu yeni hoyratlar söyleyeceğine ümit ediyoruz.

Çağdaş dünyada baş veren küreselleşmeğe rağmen Türk halklarının birbirine yaklaşmak, birbirini tanımak isteği artmış, onların ortak kültürün taşıyıcıları oldukları tüm Türk halkları tarafından ispata ihtiyacı olmayan gerçekliğe dönüşmüştür. Tüm bu yaşananların arka planında çeşitli siyasi nedenlerden dolayı farklı devletlerin sınırları dâhilinde yaşayan Türksoylu halkların ortak kültürlerini daha derinden öğrenmelerini gerekli etmiştir. Bu tür araştırmaların yapılması Türk halklarının daha da yaklaşmalarına yardım edebilir diye düşünüyoruz.

Türk halklarının hepsi ortak medeniyetin taşıyıcıları olsalar da tabii ki folklorunda zamanla kendine özgü özellikler de oluşmuştur. Bu kendine özgü özellikler aslında aynı ülkenin içerisinde bir yörenin folklorunun diğer yöreden farkları kadardır. Azerbaycan Türkler'inin manileri ile Irak Türkler'inin hoyratlarının ortak özelliklerinden ayrı ayrı halkbilimciler tarafından bahs edilse

de bu konu Şimdiye kadar geniş ve kapsamlı Şekilde araŐtırılmamıŐtır. Bu yazının sahadaki boŐluĐu belirli kadar dolduracağı kanaatindeyiz.

İster Azerbaycan mani-bayatıları isterse de Irak Türkmenler'inin hoyratları hem Şekil hem de konu bakımından o kadar da farklı değildir. Bu türler bağlam ve işlev bakımından da aynı karaktere sahiptir. Mani ve hoyratların musiki ile söyleniŐi de onların aynı halka ait olmasını bir daha kanıtlar.

Tüm bu nedenlerden de yalnız adlarını kaydettiğimiz Türk boylarının değil, diğer Türk halklarının da folklorunun farklı türlerinin karşılaştırmalı ve kapsamlı araŐtırılması genel Türk folklorunun daha iyi anlaŐılmasına yardım edeceği düşüncesindeyiz.

KAYNAKÇA

- Akkoyunlu, Ziyat. “Kerkük Ağzında Mani ve Hoyrata Dâir”, *Milli Folklor*: 1-6.
<https://turuz.com/book/title/Kerkuk+Aghzinda+Mani+Ve+Hoyrata+Dayir+Ziyad+Aghgoyunlu+42s>
- Azerbaycan bayatıları. Tertib eden: Leman Vaqıfızı (Süleymanova). Bakı, Elm ve tehsil, 2022
- Azerbaycan folkloru antologiyası: 23 cildde, V c., Garabağ folkloru* (2000). / tert.ed. İ. Abbaslı. Bakı: Seda.
- Azerbaycan folkloru antologiyası: 23 cildde, II c., İrag-Türkmen folkloru* (1999). / tert.ed. G. Paşayev, E. Benderoğlu. Bakı: Ağrıdağ.
- Bayatlı, Necdat Yaşar. “Türk Halk Edebiyatında Manzum Atasözleri ve Irak Türkmenleri Arasında Atasözü İçerikli Hoyrat Örnekleri”, *Majalat Kuliyat Allughat*: 11-22.
<file:///C:/Users/User/Downloads/jcolang,+T%C3%BCrk+Halk+Edebiyat%C4%B1nda+Manzum.pdf>
- Bayraktar, Fatma Sibel. (2013). Elazığ / Harput Hoyratlarının Kerkük Hoyratları İle Tematik Karşılaştırması. *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*. Elazığ-23-25 Mayıs 2013. Bildiriler / ed. E. Çakar. Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi: 209-215.
- Öncel, Mehmet. (2019). Şanlıurfa Müziğinde Hoyrat ve Hoyratçılık: Yaşar Özden Örneği. *İstem*. Yıl / year 17, Sayı / issue 34 Kış / winter, s. 353-362.
<https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/875603>
- Gürbüz, İsmail. (2023). Edebi Özellikleri Bakımından Kerkük Hoyratları. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt / volume 7, Sayı / issue 28, s. 167-183.
https://www.sobider.net/FileUpload/ep842424/File/9.edebi_ozellikleri_bakimindan_kerkuk_hoyratlari.pdf
- Saraç, M. Ali Yekta. (2007). *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*. İstanbul: 3F Yayınları.
- Güney Azerbaycan folkloru*. XI cild (2021). / tert. ed. M. Maşallahgızı (Abbasova). Bakı: Elm ve tehsil.
- Paşayev, Gezenfer. (1998). *Irak Türkmen folkloru*. İstanbul: Kerkük vakfı.
- Şeki folklor örnekleri*. II kitab (2014). / topl., tert. ed. L. Vagıfızı (Süleymanova). Bakı: Elm ve tehsil.
- Sinan, Tahsin. *Irak-Erbil Yöresi Türkmenlerinin Sözlü Kültür Ürünleri (İnceleme-Metinler)*. Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı. Nevşehir, Mart, 2014.
- Vagıfızı (Süleymanova), Leman. (2012). *Şeki folklor mühiti*. Bakı: Elm ve tehsil.
- Veliyev, Vagif. (1979). “Folklorşünaslığın bezi meseleleri hakkında”, *Elmi eserler. Dil ve edebiyat*. №6: 3-6.
- KK1. İbrahim Rauf Terzi’den tarafımızca derlenmiştir. 2023. (Metin özel arşivdedir).
- Not: Anlatıcımız 1945 Kerkük doğumlu İbrahim Rauf Terzi Irak Türkmenleri arasında ünlü hoyrat ustasıdır. Siyasi nedenlerden dolayı 1981’de ailesi ile birlikte İstanbul’a göç etmiş, on yıl orada yaşadıkdan sonra Danimarka’nın Agus kentine taşınmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

Purpose: We believe that the the genre of mani, which has an important place in the folklore of Turkish people is still not learned as much as it should be. However, we can rarely come across a folklore genre that is as common as mani in Turkish folklore and has various variants. It would be possible to consider mani as one of the miracles of the poetic thought of the Turkish people. Poetic thought has a very important place in these peoples and mani is the masterpiece of this thought. In this regard, the transfer of ancestor's sayings in prose form has become widespread among other peoples. Mani lives both independently and among the people as a part of other species. There is no event that mani does not react to, from daily life to social events in people's lives.

Until recent times, Turkish people were learning their own folklore mostly in separation and in some cases they were unaware of how this folklore existed among their kinsmen living within the borders of other states. We encounter this situation mostly in Turkish people who have lost their freedom. However, with the collapse of the Soviets towards the end of the 20th century, the Turkish people living within the borders of the Soviet Empire also gained their freedom. After this freedom, it was understood that the Azerbaijani, Uzbek, Kyrgyz, Kazakh, Uyghur, Bashkir, Tuva, Karakalpak, Tatar, Kumuk, Nogay, Iraqi and Syrian Turkmens and others, who were introduced to them as separate peoples until now, were not foreign peoples but their own kinsmen. Their folklore is also a part of the general Turkish folklore. That's why the folklore of every Turkish people should be learned both in separation and comparatively, as parts of the same object. The emergence of this article was born from such a purpose.

Azerbaijani Turks and Iraqi Turkmens are closer because they were once within the borders of the same state and because they came from the Oghuz tribe. Even though they were separated from being a single people in the later periods of history, only the borders changed and the separation at the cultural and civil level is almost non-existent. When we look at the folklore of these two Turkish tribes, we encounter the same genres, same motifs and subjects. In other words, even though the same people have been divided and called by different names over time, folklore has generally been able to maintain its integrity.

Problem: Despite the globalization that has begun in the contemporary world, the desire of Turkish people to get closer to each other and to know each other has increased and it has become a reality that does not need proof for all Turkish people that they are the carriers of a common culture. In the background of all these events, it was necessary for the Turkic peoples living within the borders of different states to learn their common culture more deeply due to separate political reasons. This article was born out of such a necessity. We think that conducting such research can help Turkish people get closer.

Method: Comparative and descriptive methods were used in the article.

Findings: Although all Turkish peoples are the bearers of a common civilization, of course, unique features have emerged in folklore over time. This uniqueness is actually as different as the folklore of one region from another within the same country. Although the common characteristics of the manies of Azerbaijani Turks and the hoyrats of Iraqi Turks are mentioned separately by folklorists, this subject has not been researched extensively and comprehensively so far. We believe that this article will fill the gap in the field to a certain extent.

Conclusion: Both Azerbaijani mani-bayats and Iraqi Turkmen hoyrats are not so different in terms of form and content. These types are similar in content and function. The singing of mani and höyrat with music proves once again that they belong to the same people.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Gönderilme Tarihi: 23 Ekim 2023

Kabul Tarihi: 17 Ocak 2025

<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1380023>

TOKAT/ZİLE ULU CAMİ'SİNDEN TOKAT MEVLEVİHANE MÜZESİ'NE VAKFEDİLEN HAVSIZ KİRKİTLİ DOKUMALAR

Suna TOPÇULU¹

Özet

Orta Karadeniz Bölgesinin geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Zile, gerek tabiat dokusu gerekse coğrafi konumu bakımından ulaşım kolaylığı ve ticaret merkezi durumundadır. Kültürel mirasın en güzel örneklerini içerisinde barındıran bu güzel ilçe, verimli toprakları ve eşsiz tabiat güzelliği bakımından son derece zengindir. Tarihsel süreç içerisinde birçok medeniyeti içinde barındıran Zile, arkeolojik verilerin zenginliği ve çeşitliliği ile dikkatleri üzerinde toplamaktadır. Bereketli toprakları ve ulaşım kolaylığı açısından Yörüklerin, Karapapak Türklerinin, Çerkezlerin, Anadolu Bektaşilerinin, Sıraçların, Horasan kökenli Oğuz Türkmenlerinin ve Kafkas Türkmenlerinin yerleşim bölgesi olmuştur. Özünde bir töresinde farklı olan boyların zaman içerisinde birbiriyle kaynaşması nedeni ile havsız kirkitli dokumaların kompozisyon özelliğinde değişiklikler görülmektedir.

Zile, havsız kirkitli dokumalarında özellikle geometrik bezemeler yoğunluktadır. Geometrik zenginliğinin yanı sıra, stilize edilmiş kuş motifleri, canavar izi motifi, ejder motifi, hayat ağacı motifi ve ağırlıklı olarak büyük çengelli motiflere yer verilmiştir. Geometrik bezemeler çoğunlukla iç içe geçmiş eşkenar dörtgen dilimlerinden ibarettir. Çengeller içerisinde, canavar izi ya da bereket motifiyle tamamlanmıştır. Ayrıca dolgu ögesi olarak, muska motifi, çengel motifi, tarak motifi, koçboynuzu motifi gibi bezemelere yer verilmiştir. Kullanılan renkler ağırlıkça kırmızı ve lacivettir. Renklerde uyum ve ahenk ön plandadır.

Anahtar Kelimeler: Zile, Havsız Kirkitli Dokuma, Motif, Desen, Tasarım

¹ Öğr. Gör., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Doğubayazıt Ahmed-i Hani Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü-Halıcılık Programı, ORCID: 0000-0001-8415-8224

Research Type: Research Article

Submission Date: October 23, 2023

Acceptance Date: January 17, 2025

<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1380023>

FLATWEAVING DONATED FROM TOKAT/ZİLE GRAND MOSQUE TO TOKAT MEVLEVİHANE MUSEUM

Abstract

Located on the transition route of the Central Black Sea Region, Zile is a trade center and ease of transportation in terms of both its natural texture and its geographical location. This beautiful district, which contains the most beautiful examples of cultural heritage, is extremely rich in terms of fertile lands and unique natural beauty. Zile has hosted many civilization in the process draws attention with the richness and diversity of archaeological data. In terms of its fertile lands and ease of transportation, it has been the settlement area of Yoruks, Karapapak Turks, Circassians, Anatolian Bektashis, Sıraç, Oghuz Turkmens of Khorasan origin and Caucasian Turkmens. Different syntheses have emerged in plain weavings due to the fusion of tribes, which are essentially different in a tradition, with each other over time.

In Zile flatweaves, especially geometric decorations are intense. In addition to its geometric richness, stylized bird motifs, monster print patterns, dragon motifs, tree of life patterns and mainly large hooked patterns are included. Geometric decorations mostly consist of nested lozenges. Around them, on the other hand, they are finished with a beast trail or a fertility pattern. In addition, decorations such as amulet motif, hook pattern, comb pattern, ram's horn pattern were used as filling elements. The colors used are mainly red and dark blue. Harmony and accord are in the foreground in colors.

Keywords: Zile, Flatweaving, Motif, Pattern, Design

GİRİŞ

Dokuma; çözü ve atkı ipliklerinin bir alttan bir üstten geçirilmesi suretiyle yapılan yüzey dokumalarıdır. Dokuma şekline göre farklı tezgahlarda dokunan yaygılar, iki veya daha çok ipliğin üstten ve alttan geçirilerek birbirlerine kenetlenmesi ile yapılmaktadır. Bu çeşit dokumalara ise El Dokuması adı verilmektedir.

Kökeni Orta Asya'ya dayanan Türk dokuma sanatı atlı bozkır kültürünün en önemli sanat dallarından birini meydana getirmektedir. Sıkıştırılmış yünden yapılan keçe dokumalar ile başlayan bu serüven her dönemde sürekli gelişerek Türk milli kültürünü meydana getirmiştir. Atlı bozkır kültürüne tabii olan boylar, kavimler gittikleri her bölgeye kendi ürettikleri dokumaları götürmüşlerdir. Düz dokuma yaygıları boy ve kavimlerden ve yöreden yöreye motif, teknik, tasarım ve kompozisyon gibi farklılıklar göstermesine rağmen özünden ayrılmamıştır. Sözlü olarak dile getirilemeyen duygu ve düşünceler kullanılan motif ve renkler aracılığıyla bir nevi görsel sanat dili haline gelmiştir.

Zengin kültür ve medeniyet geçmişi yörenin dokuma örneklerinin zengin ve çeşitli olmasının beraberinde getirdiği gibi teknik, malzeme, kompozisyon, desen ve motif çeşitliliği de yöre dokumalarının temel özelliği olmuştur. Kompozisyon, desen ve motif çeşitliliği ile dikkati çeken yöre dokumaları içerisinde, makale konusu olan ve bir kaç önemli örnek

tanıtılan düz dokumalar, yörenin desen ve motif çeşitliliği bakımından dikkatleri üzerine toplayan dokumalardır. Zile yöresinde dokuma örneği olarak yalnızca kilim dokuması görülmektedir. Cicim, zili ve sumak tekniğinde yapılan havsız kirkitli dokumalarda bulunmaktadır. Bu gruptaki dokumalar genelde yer yaygısı, çuval, heybe, ölümlük kilim, sandık ve çeyiz (bkz. Uğurlu, 2018.) sandığı örtüsü olarak kullanılmıştır.

Dokumalarda, ağırlık olarak kırmızı renkler ve tonları, lacivert ve tonları, ara dolgu olarak da yeşil ve tonlarıyla, sarı renkler ön plana çıkmaktadır. Havsız kirkitli dokuma tasarımlarında, geometrik motifler, büyük çengelli motifler, canavar izi motifi, koçboynuzu motifi, bereket motifi ve bunların yanı sıra küçük boşlukları tamamlayan motiflere yer verilmiştir. Dokuma yaygılarda gözü yormayacak biçimde birbiri ardına devam eden farklı kompozisyonlar görülmektedir. Yöre dokumalarının genelinde ve havsız kirkitli dokuma yaygılarında bir rengin farklı renk değerleri ya da zıt renklerle elde edilen görsel bir uyum ve ritmik bir düzen söz konusudur.

Makale konusu olan Zile havsız kirkitli dokuma yaygıları, Tokat Mevlevihane Müzesi ve Zile Eryılmaz Ticaret'te bulunan yaygılardan incelenerek hazırlanmıştır. Bu çalışma, Zile dokuma kültürünün en güzel örneklerini belgelemeyi ve yörenin dokuma sanatı hakkında bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir kaynak teşkil edecektir. Yapı itibarıyla dış etkenlere karşı savunmasız olan tekstil ve dokuma elemanları, Tokat Mevlevihane Müzesi'nde itinalı bir şekilde korunmaktadır.

Araştırma makalesinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Zile Ulu Cami'nden, Tokat Mevlevihane Müzesi'ne vakfedilen ve hali hazırda teşhir edilen 7 adet havsız kirkitli dokuma yaygısının tanıtımı örneklendirme şeklinde hazırlanmıştır. Tespit edilen havsız kirkitli dokuma örnekleri bilgi formlarıyla birlikte çalışmaya eklenmiştir. Tokat Mevlevihane Müzesi'nde teşhir edilen Zile yöresine ait kilim dokumalar yerinde incelenmiş, resimleri çekilmiş ve dokuma tekniği göz önünde bulundurularak sınıflandırılma yapılmıştır.

ZİLE'NİN KISA TARİHÇESİ

Anadolu'nun eski yerleşim bölgelerinden biri olan Zile, Strabon'un ifadesine göre, M. Ö. 1900'lü yıllarda Ninova Melikesi Semiramis tarafından kurulmuştur (Strabon, 1993, s.124). Zile ismi tarihi kaynaklarda farklı olarak zikredilmektedir. Anzilie, Zela, Zelitis, Zelidite, Gazala, Silay ve Karkariye gibi adlarla anıldığı gibi, Roma döneminde Zela, Osmanlı İmparatorluğu döneminde Zile isminin tercih edildiği anlaşılmaktadır (Gökbilgin, 1979, s. 401).

Zile, konumu itibarıyla, yüzyıllar boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bunlar sırasıyla, Hitit, Frig, Pers, Yunan, Pontus, Roma, Bizans, Müslüman Araplar, Selçuklular, Beylikler ve Osmanlı İmparatorluğudur. Roma İmparatoru Sezar, Pontus Kralı II. Pharnakes ile yaptığı savaşı kazanarak, Zela (Zile)'yi fethetmiş, "Veni-Vidi-Vici (Geldim, Gördüm; Yendim)" ifadesiyle zafer sevincini Zile kalesindeki bir sütuna işletmiştir (Tokat İl Yıllığı, 1988, s.129). Yöredeki tarihi kalıntıların zenginliği ve çeşitliliğinin temel sebebi de, farklı medeniyetlerle zengin tarihi geçmişe sahip olmasıdır. Romalılar döneminde eyalet merkezi olan Zile, Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla Bizans hâkimiyetine girmiştir (Aktemur, 2013, s.4). 26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferi ile Anadolu'nun Türk yurdu oluşu kesinleşirken, Zile Melik Ahmet Danişmend Gazi tarafından Bizanstan alınmıştır (Yavi, 1986, s.32). Zile Türk hâkimiyetindeyken sırasıyla Selçuklu, İlhanlı, Eretnalı, Kadı Burhaneddin Devleti hâkimiyetleri yaşanmış, 1937 yılında da Yıldırım Bayezid ile Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Gökbilgin, 1979, s.406). Zile Osmanlı hâkimiyetindeyken önce Sivas'a, ardından Amasya Livası'na 1880 yılında da Tokat Livası'na kaza olarak bağlanmıştır. Cumhuriyetin ilanından beri de Tokat'ın kazası konumundadır (Aktemur, 2013, s.5).

Tokat Mevlevihane Müzesi, Tokat'ta XVII. yüzyılda Mevlevi Tekkesi olarak kurulmuştur. Tokat ilinin Mevlevilikle tanışması, Mevlana Celalettin Rumi dönemine rastlamıştır. Konya dışından Anadolu'nun önemli mevlevi merkezlerinden biri haline gelmiştir. Mevlevihane Müzesi'nde tarihsel süreç içerisinde onarım çalışmaları yapılmıştır.

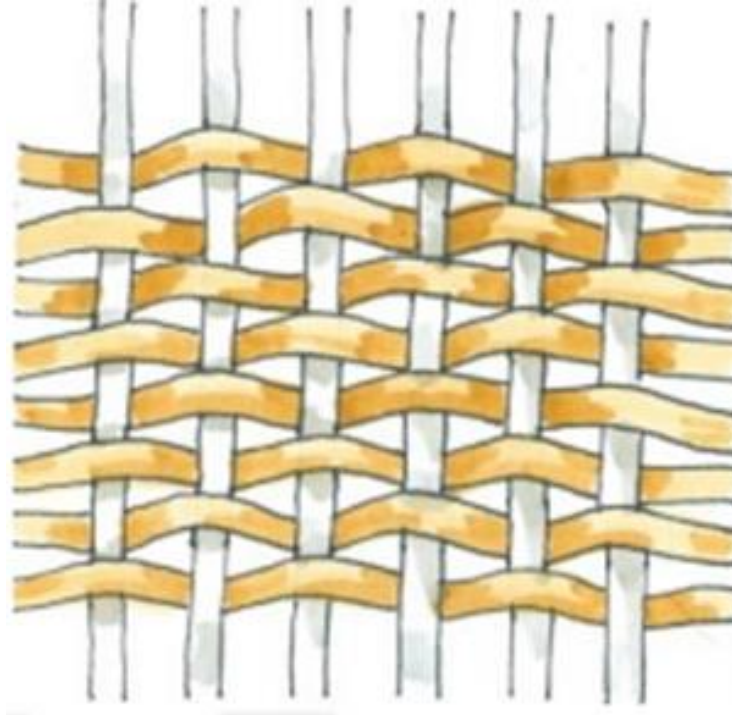
2000-2004 yıllarında yapılan restore ile 6 Mayıs 2016 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlı Tokat Mevlevihane Müzesi olarak hizmet vermektedir. Müzede bir çok sanatsal eserin yanı sıra Tokat ili ve çevresinden getirilen halı ve kilimler sergilenmektedir.

ZİLE DOKUMALARI

Yörenin coğrafi ve kültürel özelliklerinin yanı sıra etnik, dini ve sosyal yaşantısına paralel olarak gelişen dokuma kültürü, motif, renk, tasarım ve dokuma tekniği açısından farklılıklar arz etmektedir. Türk boylarının birbiriyle kaynaşarak dokuma kültüründe farklı sentezler meydana getirmesi nedeni ile havsız kırkitle dokumalar son derece ihtişamlı bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Kilim Dokuma

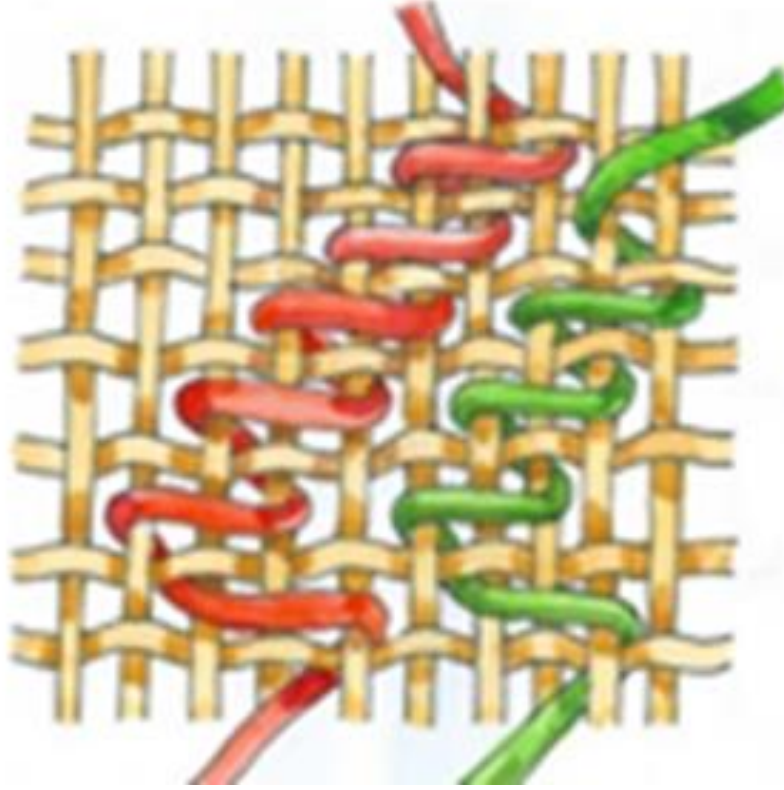
Hammaddesi yün ve kıldan meydana gelen tersi ve düzü aynı olan dokumalardır. Kilimin ön yüzü ve sırtı aynı görünümündedir (Uğurlu, 2018, s.4). Kilim, temel olarak bezayağı dokuma örgüsündeki çözgü ve atkı hareketleri ile iki ağızlık temelinde dokunur (Uğurlu, 2018, s.32). Kilimin yüzü ve tersi aynı görünümde olmasına karşın çözgü ipliklerini atkı ipliklerine göre çok gergin, atkı sıklığına göre daha çok ve atkılar çözgüleri örter (Uğurlu, 1988, s.193).

*Fotoğraf 1. Kilim Dokuma Tekniği
Çizim (Servet Senem Uğurlu) 2018*

Cicim Dokuma

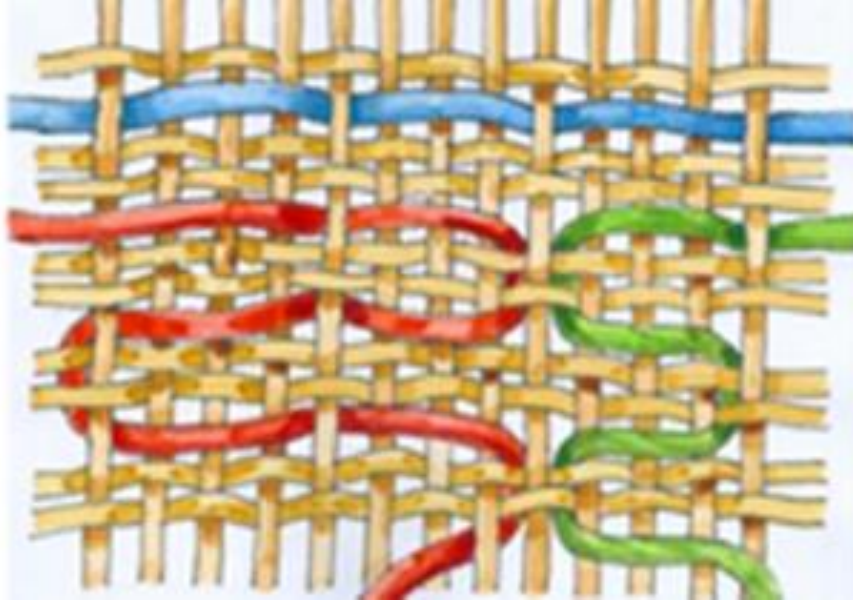
Cicim, atkı yüzü ya da bezayağı dokuma örgülü, çözgü ve atkı ipliklerinden oluşan zemin üzerine, renkli motif iplikler ile çözgülere ekstra atkı atmaları yapılan üç iplikli dokuma tekniğidir (Uğurlu 2018, s.34). Desen ipliklerinin uçları serbest bırakılır. Bu nedenle dokumanın düzgün tarafında dağınık ve karmaşık ipler görülür (Deniz, 2000, s.57). Cicim dokumada, dokuma yüzeyinde kabarıklık görünümü görülmektedir. Bu özelliği ile kilim dokumadan ayrılır. Zemini meydana getiren atkılar ve çözgülerin iplikleri aynı kalınlıkta ve aynı renklerden meydana gelmektedir.

*Fotoğraf 2. Cicim Dokuma Tekniği
Çizim (Servet Senem Uğurlu) 2018*

Zili/Silu Dokuma

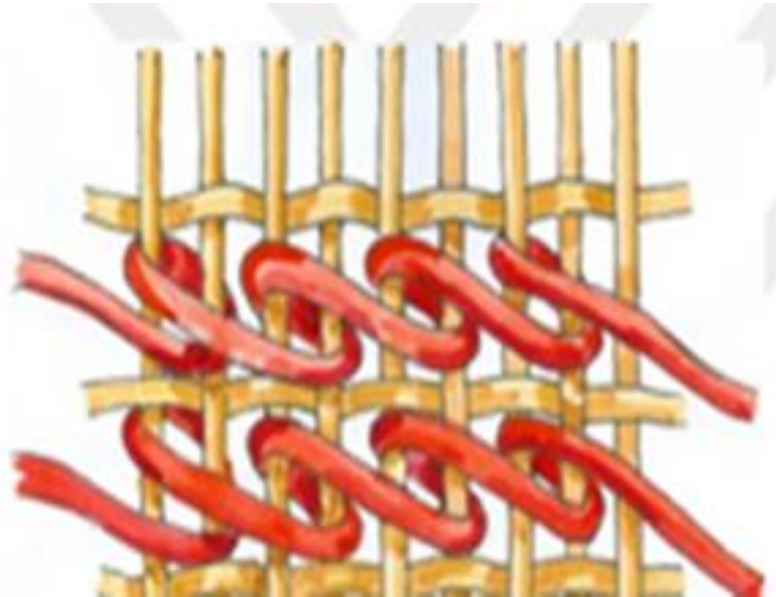
Zili, üç veya daha fazla iplik sistemine dayanılarak yapılan bir düz dokuma yaygı türüdür (Deniz, 2000, s.18). Dokuma yüzeyi tekdir. Bu nedenle sarma motifli cicim dokuma tekniği ile benzerlik göstermektedir. Zili dokumalarında, kullanılan motifler dikey ya da yatay çizgilerden meydana gelir.

*Fotoğraf 3. Zili/Sili Dokuma Tekniği
Çizim (Servet Senem Uğurlu) 2018*

Sumak Dokuma

Dokunma tarzı itibariyle zor olduğu için diğer yaygılara göre dokunması fazla yaygın değildir. Sumak dokumada, çözgü ipliklerinin üzerine renkli desen ipliklerinin çeşitli şekillerde sarılmasıyla elde edilen bir yaygı türüdür (Acar, 1975, s.69). Sumak dokumaları üç iplik sisteminde dokunur. Aslında üç iplikli ve atkı takviyeli olan cicim, zili, sumak dokumalarına genel olarak ulgalama ya da atlama denilmektedir (Atlıhan, 1999, s.39).

*Fotoğraf 4. Zili/Sili Tekniği
Çizim (Servet Senem Uğurlu) 2018*

ZİLE DÜZ DOKUMA YAYGILARININ KULLANIM ALANLARI

Yer Yaygısı

En-boy ölçülerine bağlı olarak daha büyük ebatlarda dokunan kilimler yer yaygısı olarak kullanılmaktadır. Oda veya çadır içine sermek için dokunur (Deniz, 2000, s.83). Kilimlerin en zengin motif kompozisyonu bu çeşit dokumalarda görülmektedir. Halk arasında iki şak dokuma çeşidi olarak tanınır. Şaklardan her biri aynı ama simetrik desenlerle süslüdür (Deniz, 2000, s.84). Her iki dokuma bittikten sonra yan yana getirilerek dikimi yapılır ve desenler karşılıklı gelir.

Yolluk

Yolluk olarak tanımladığımız dokuma çeşidi 2 metre ya da 2 metreden uzun boya sahiptir. Genellikle dar dokuma olduğu görülmektedir. Anadolu'da farklı isimlerle (bkz. Uğurlu, s. 48). anılan dokuma türü divan ve sedir örtüsü olarak kullanılmaktadır.

Ölümlük Kilim

Kadınlar, ya kendileri için dokumaktadır ya da dışarıya dokunması için sipariş vermektedir. Bu çeşit kilimlerin dokutulmasının asıl nedeni, vefat eden kadınların defin esnasında yabancı erkeklerin görmesini engellemek amacıyla üzerine örtülmesidir. Bu nedenle halk arasında, ölümlük-dirimlik'de denir (Deniz, 2000, s.84). Yörede dokunan ölümlük kilimler dokutanın, vasiyet üzerine ya defin esnasında toprağa gömülür ya da camii, medrese gibi ibadet yerlerine bağışta bulunur. Genellikle desensizdir. Yörede dokunan ölümlük kilimin üzerinde keçeden yapılmış küçük çiçek ya da yaprak motifleri iplik yardımıyla tutturulmuştur.

Çuval Dokuma

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre çuval; pamuk, kenevir veya sentetik iplikten dokunmuş büyük torba olarak tanımlanmıştır (Güncel Türkçe Sözlük, t.y) .İçlerinde buğday, çavdar gibi, tahıl türü bitkiler ve un saklamak veya taşımak için kullanılır(Deniz, 2000, s.86). Bazen de bu dokumaların elbise dolabı olarak kullanıldığı görülmektedir.

Heybe Dokuma

İki gözlü dokuma şeklindedir. Bir tarafı düz dokuma iken diğer tarafında nakışlı dokuması bulunmaktadır. Heybe dokumalar atın terkinde veya insan sırtında taşınır. Hayvan sırtına atmak için orta alanı uzun tutulur. İnsanlar tarafından taşındığında, boyundan geçirilip, gözlerden her birini ön ve arka tarafa almak için orta yeri açık (yarık) bırakılır (Deniz, 2000, s.2).

TOKAT MEVLEVİHANE MÜZESİ'NDE BULUNAN KİRKİTLİ HAVSIZ DOKUMALARIN ÖZELLİKLERİ

Tokat Mevlevihane Müzesi'nde bulunan 7 adet havsız kirkitli dokuma yaygılarına ait olan fotoğraflar ve bilgi formları ile dokuma yüzeyinde yer alan motiflerin çizimleri aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Tokat/Zile- Kilim Dokuma

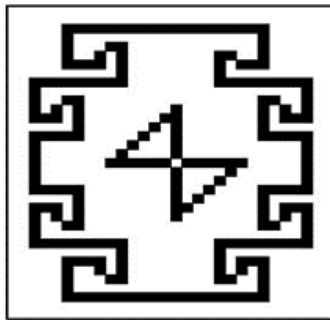

*Fotoğraf 5. Zile Kilim
(Fot: Suna Topçulu 2014).*

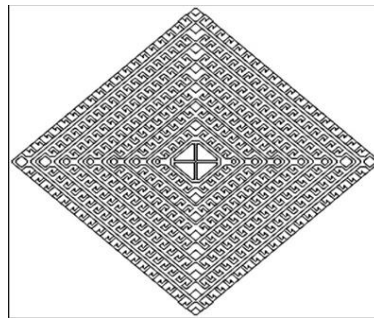
ÖRNEK NO	1.
Dokunduğu Yer (Yöre)	Zile
Dokuma Türü	Kilim
İnceleme Tarihi	14/05/2014
Müzeye Geldiği Yer	Zile Ulu Camii
Dokunduğu Tarih	XIX. Yüzyıl
Ebatları (En / Boy)	106cm x 273cm
Çözgü –Atkı-Motif İpliği	Yün İpliği
Kullanılan Renkler	Kırmızı, lacivert, sarı, beyaz, açık yeşil, açık-koyu mavi, krem, açık yeşil ve turuncu.
Dokuma Tekniği	İlikli Kilim Tekniği
Dokumanın Sergilendiği Yer	Tokat Mevlevihane Müzesi

Dokumanın Analizi: Kilim oldukça yıpranmış durumdadır. Kilim dokumada dıştan içe doğru incelediğimiz dokuma, iki ince bordüre ve bir kalın bordüre sahiptir. İki küçük ince bordür arasındaki kalın bordürde zemin rengi kırmızıdır. Bu bordür üzerine koçboynuzu motifi işlenmiştir. Kırmızı zemin üzerinde dört tane iç içe geçmiş baklava dilimi mevcuttur. Ortasında göz motifi bulunan baklava dilimlerinin etrafı canavar izi (Ejderha) motifi ile çevrilidir. Bu motif içten dışa doğru yedi kademe olarak genişlemektedir. Geniş baklava dilimlerinin etrafında küçük baklava dilimleri aynı tarzda, büyük baklava dilimlerinin etrafını çevrelemiştir. Bunlar üç kademelidir. Kırmızı zeminde boş kalan yerlere, çengel, nazarlık, canavar izi, koçboynuzu motifleri ile süslenmiştir.

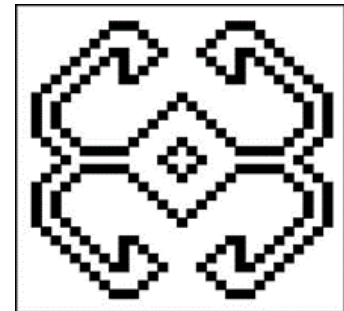
Tablo 1. Örnek No: 1'e ait olan Çizimler

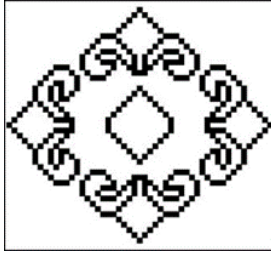
Çizim 1. Bereket motifi

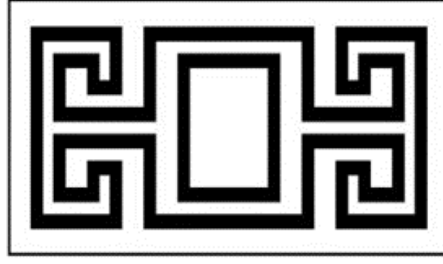
Çizim 2. Canavar izi ejderha motifi

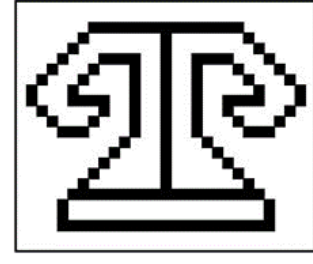
Çizim 3. Koç Boynuzu motifi

Çizim 4. Ejder motifi

Çizim 5. Nazarlık motifi

Çizim 6. Koçboynuzu motifi

Tablo 2. Tokat/Zile Kilim Dokuma

Fotoğraf 6. Zile Kilim
(Fot: Suna Topçulu 2014)

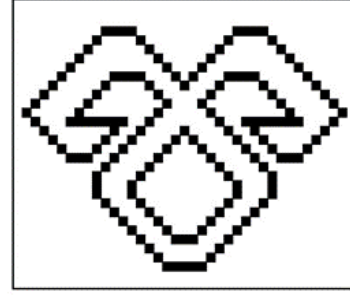
ÖRNEK NO	2.
Dokunduğu Yer (Yöre)	Zile
Dokuma Türü	Kilim
İnceleme Tarihi	14/05/2014
Müzeye Geldiği Yer	Zile Ulu Camii
Dokunduğu Tarih	XIX. Yüzyıl
Ebatları (En / Boy)	79cm x 310cm
Çözü -Atkı-Motif İpliği	Yün İpliği
Kullanılan Renkler	Kırmızı, sarı, lacivert, beyaz, açık yeşil, açık-koyu mavi, krem ve açık yeşil.
Dokuma Tekniği	Eğri atkılı kilim dokuma ve normal atkılar arasına ek atkı sıkıştırılması.
Dokumanın Sergilendiği Yer	Tokat Mevlevihane Müzesi

Dokumanın Analizi: Oldukça yıpranmış olan dokuma da yer yer yırtıklar ve noksanlıklar görülmektedir. Kırmızı zeminli alt kenar geniş bordürün de stilize edilmiş kuş motifi kullanılmıştır. Bu motifin peşine kahverengi ve mavi renkte muska motifi ve simetrik koçboynuzu motifi işlenmiştir. Boyuna olan geniş bordür de kırmızı zemin üzerine koçboynuzu motifleri içerisinde bukağı motifi görülmektedir. Beyaz renk üzerine zeminde, on sıra halinde sırt sırta vermiş büyük çengel motifleri işlenmiştir. Bunlar sırasıyla mavi, kırmızı ve beyaz renktedir. Büyük çengeller içerisinde ejder motifi, kurtağzı motifi ve koçboynuzu motifleri ile bezeme yapılmıştır.

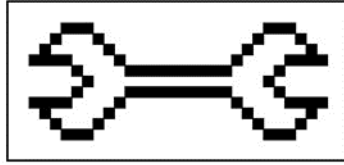
Tablo 2. Örnek No: 2'ye ait olan Çizimler

Çizim2. Büyük çengel motif içerisinde ejder motifi

Çizim 2. Koçboynuzu motifi

Çizim 2. Kurtağzı motifi

Çizim 2. Stilize kuş motifi

Tablo 3. Tokat/Zile Kilim Dokuma

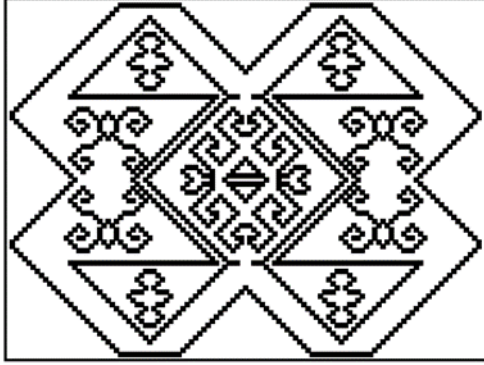

Fotoğraf 7. Zile Kilim
(Fot: Suna Topçulu 2014).

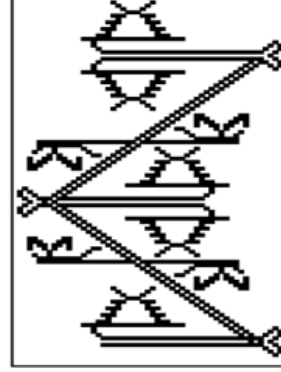
ÖRNEK NO	3.
Dokunduğu Yer (Yöre)	Zile
Dokuma Türü	Kilim
İnceleme Tarihi	14/05/2014
Müzeye Geldiği Yer	Zile Ulu Camii
Dokunduğu Tarih	XIX. Yüzyıl
Ebatları (En / Boy)	172cmx 340cm
Çözüğü –Atkı-Motif İpliği	Yün İpliği
Kullanılan Renkler	Kırmızı, sarı lacivert, beyaz, kahverengi, yeşil, açık mavi ve açık yeşil
Dokuma Tekniği	Eğri atkılı kilim dokuma ve normal atkılar arasına ek atkı sıkıştırılması.
Dokumanın Sergilendiği Yer	Tokat Mevlevihane Müzesi

Dokumanın Analizi: Dokumada yer yer yırtıklar bulunmaktadır. Dıştaki kalın bordür beyaz zemin üzerine, simetrik kuş motifleri işlenmiştir. Bu motifler, kilimi boydan boya dolamaktadır. Zemin ve bordür tarak motifleriyle birbirinden ayrılmıştır. Kırmızı zemin üzerinde, baklava dilimdeki formlar sırt sırta vermiş çengel motifi bulunmaktadır. Çengel motifi içerisinde kurtağzı motifi ve koçboynuzu motifi ile bezenmiştir. Bu motifler, zemin boyunca farklı renkler kullanılarak devam etmiştir. Kilim uzun saçaklıdır. Dokuma iki parça halinde dokunmuş olup orta eksenenden dikilmiştir. Halk arasında iki şak olarak tabir edilen dokuma Anadolu dokuma yaygılarında karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3. Örnek No: 3'e ait olan Çizimler

Çizim 3. Sırt sırta vermiş çengel motifi (kurtağzı ve koçboynuzu bezemeli)

Çizim 3. Simetrik kuş motifleri

Tablo 4. Tokat/Zile Kilim Dokuma

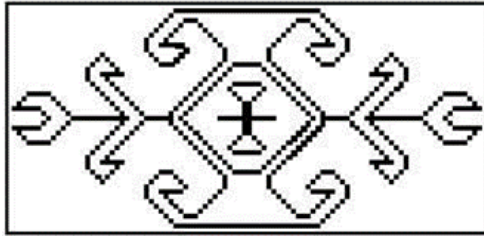
Fotoğraf 7. Zile Kilim
(Fot: Suna Topçulu 2014).

ÖRNEK NO	4.
Dokunduğu Yer (Yöre)	Zile
Dokuma Türü	Kilim
İnceleme Tarihi	14/05/2014
Müzeye Geldiği Yer	Zile Ulu Camii
Dokunduğu Tarih	XIX. Yüzyıl
Ebatları (En / Boy)	111cmx 164cm.
Çözü -Atkı-Motif İpliği	Yün İpliği
Kullanılan Renkler	Kırmızı, açık mavi, lacivert, sarı, beyaz ve kahverengi
Dokuma Tekniği	İlikli kilim sarma kontör dokuma tekniğinde yapılan dokuma çeşitidir.
Dokumanın Sergilendiği Yer	Tokat Mevlevihane Müzesi

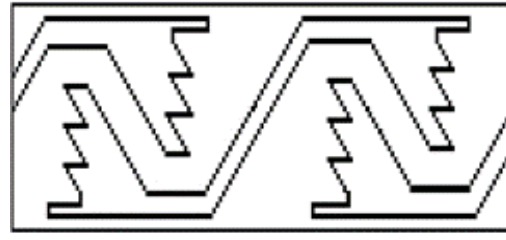
Dokumanın Analizi: Yıpranmış durumda olan dokumada yırtık ve noksanlıklar göze çarpmaktadır. Kilimin kısa kenar bordüründe, beyaz zemin üzerine kuş motifi işlenmiştir. Boyuna olan geniş bordürde, mavi, kırmızı ve beyaz zemin renginde bukağı motifi göze çarpmaktadır. Kilimin etrafını çeviren bukağı motifleri 33 tanedir. Zemin ve geniş bordür enine suyolu motifi, boyuna ise tarak motifleriyle birbirinden ayrılmıştır.

Krem renginde olan zeminde ise, dört sıra lacivert renkte koçboynuzu motifi, üç sıra kırmızı ve açık mavi renkte muska motifi içerisinde, baklava dilimi motifin içerisinde, koçboynuzu motifi işlenmiştir. Kilim uzun örgü saçaklıdır.

Tablo 4. Örnek No: 4'e ait olan Çizimler

Çizim 4. Koçboynuzu motifi

Çizim 4. Stilizye kuş motifi

Tablo 4. Tokat/Zile Kilim Dokuma

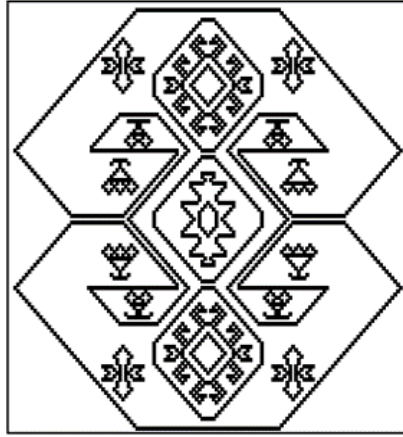

Fotoğraf 7. Zile Kilim
(Fot: Suna Topçulu 2014).

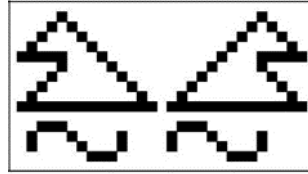
ÖRNEK NO	5.
Dokunduğu Yer (Yöre)	Zile
Dokuma Türü	Kilim
İnceleme Tarihi	14/05/2014
Müzeye Geldiği Yer	Zile Ulu Camii
Dokunduğu Tarih	XIX. Yüzyıl
Ebatları (En / Boy)	116 x 183cm
Çözgü –Atkı-Motif İpliği	Yün İpliği
Kullanılan Renkler	Kırmızı, acık mavi, açık yeşil, lacivert, sarı, beyaz, kahverengi ve hardal sarısı
Dokuma Tekniği	İlikli sarma kontörlü kilim tekniğinde dokunmuştur
Dokumanın Sergilendiği Yer	Tokat Mevlevihane Müzesi

Dokumanın Analizi: Dokumada yer yer yırtıklar bulunmaktadır. Kısa kenarından, kırmızı renkli bez ayağı dokuma yapılmıştır. Kısa kenar bordüründe beyaz zemin üzerine bereket ve kuş motifi işlenmiştir. Uzun kenar bordüründe, beyaz zemin üzerine, çengel, eli belinde, göz, bukağı ve pıtrak motifleri işlenmiştir. Zeminde, üç sıra halinde sekizgen formlar içerisinde sırt sırta vermiş çengel motifi, onun ortasında ise, art arta sıralanan küçük baklava dilimleri içerisinde bereket motifi, bukağı motifi ve koçboynuzu motifleri işlenmiştir. Büyük çengellerin içerisinde nazar motifi bulunmaktadır. Dokuma uzun saçaklıdır.

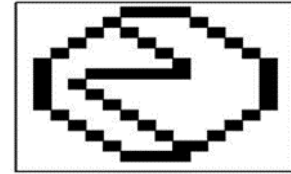
Tablo 5. Örnek No: 5'e ait olan Çizimler

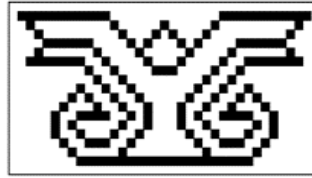
Çizim 5. Büyük çengeller içerisinde bereket motifi ve nazar motifi

Çizim 5. Stilize kuş motifi

Çizim 5. Aşk ve Birleşim motifi

Çizim 5. Bereket ve Kuş motifi

Çizim 5. Nazarlık motifi

Tablo 5. Tokat/Zile Kilim Dokuma

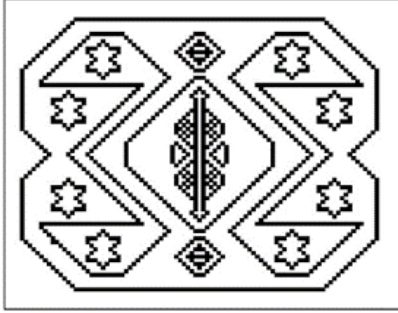

Fotoğraf 7. Zile Kilim
(Fot: Suna Topçulu 2014).

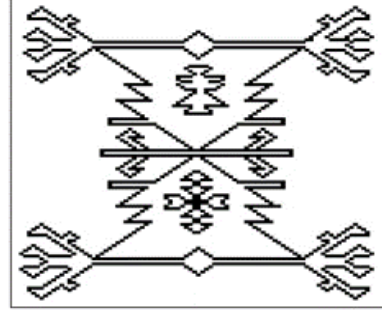
ÖRNEK NO	6.
Dokunduğu Yer (Yöre)	Zile
Dokuma Türü	Kilim
İnceleme Tarihi	14/05/2014
Müzeye Geldiği Yer	Zile Ulu Camii
Dokunduğu Tarih	XIX. Yüzyıl
Ebatları (En / Boy)	93cm x 277cm
Çözümlenmiş Atkı-Motif İpliği	Yün İpliği
Kullanılan Renkler	Kırmızı, açık mavi, açık yeşil, lacivert, sarı, beyaz, kahverengi, hardal sarısı ve turuncu.
Dokuma Tekniği	Kırmızı, açık mavi, açık yeşil, lacivert, sarı, beyaz, kahverengi, hardal sarısı ve turuncu.
Dokumanın Sergilendiği Yer	Tokat Mevlevihane Müzesi

Dokumanın Analizi: Dar dokuma şeklinde tasarımı yapılan dokuma tek şaklıdır. Renkler akmıştır. Kalın dış bordür beyaz zemin üzerine, canavar izi, küpe, bukağı, yıldız, göz ve muska motifleriyle süslenmiştir. Bu süslemeler lacivert, mavi, sarı, eflatun, kahverengi ve yeşil renklerle bütünleştirilmiştir. Bordür ve zemin tarak motifleriyle birbirinden ayrılmıştır. Zeminde, yedi altıgen formlar içerisinde sırt sırta vermiş çengel motifi, bu motiflerin ortasında küçük ve büyük altıgenler içerisinde bukağı motifi ve bunların dış çerçevesinde yıldız ve bukağı motifi işlenmiştir. Yine bu altıgen formların içerisine eli belinde ve bukağı motifi serpiştirilmiştir. Kilim uzun saçaklıdır.

Tablo 6. Örnek No: 6'ya ait olan Çizimler

Çizim 6. Büyük çengel motifi
Bukağı motifi ve Yıldız motifi

Çizim 6. Canavar ayağı motifi
Küpe motifi, Göz motifi ve Muska motifi

Tablo 5. Tokat/Zile Kilim Dokuma

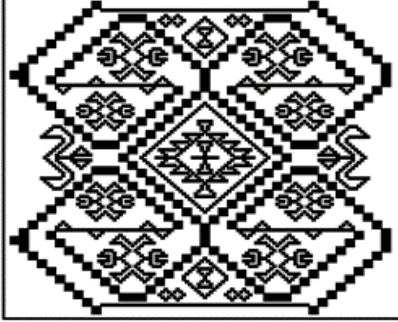
Fotoğraf 7. Zile Kilim
(Fot: Suna Topçulu 2014).

ÖRNEK NO	7.
Dokunduğu Yer (Yöre)	Zile
Dokuma Türü	Kilim
İnceleme Tarihi	14/05/2014
Müzeye Geldiği Yer	Zile Ulu Camii
Dokunduğu Tarih	XIX. Yüzyıl
Ebatları (En / Boy)	81cm x 148cm
Çözüğü –Atkı-Motif İpliği	Yün İpliği
Kullanılan Renkler	Kırmızı, acık mavi, açık yeşil, lacivert, sarı, beyaz, kahverengi, hardal sarısı ve turuncu
Dokuma Tekniği	İlikli kilim tekniği ve sarma kontör tekniğinde dokunmuştur.
Dokumanın Sergilendiği Yer	Tokat Mevlevihane Müzesi

Dokumanın Analizi: Oldukça yıpranmış olan dokumada yer yer yırtıklar ve noksanlıklar görülmektedir. Kilim tek bordürlüdür. Bordür kısa kenar ve uzun kenarda kırmızı, lacivert, sarı ve beyaz renklerde kullanılan muska motifinin içerisinde küpe motifi kilimi dolanmaktadır.

Bordür ve zemini ayırmak için tarak motifi kullanılmıştır. Zemin, beyaz renk üzerine sekizgen form içerisinde birbirine bakan üç sıra halinde çengel motifi bulunmaktadır. Bunların içerisinde muska motifi, bereket motifi ve kurtağzı motifleri işlenmiştir. Büyük çengel motiflerinin aralarında, küçük baklava dilimli formlar içerisinde bukağı motifi göze çarpmaktadır. Kilim uzun saçaklıdır.

Tablo 7. Örnek No: 7'ye ait olan Çizimler

Çizim 7. Büyük çengel motifi içerisinde
Bukağı motifi ve Bereket motifi

Çizim 7. Muska motifi içerisinde Küpe motifi

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Anadolu'nun en eski yerleşim yerlerinden olan Zile, ilk çağlardan beri coğrafi yapısı, nedeniyle bir çok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Her medeniyet kendine has üslupta gelecek nesillere miras bıraktığı tarihi eserleri, konakları, camileri ile açık hava müzesi şeklindedir. Bunun paralelinde, tabiat güzelliği, verimli toprakları ile gözde yerleşim yerlerinden biri haline gelmiştir. Zile ve çevresinde yöresel el sanatları bakımından en gözde eserleri şüphesiz ki havlı ve havsız kirkitli dokumalar oluşturmaktadır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Zile el dokumalarının güzelliğinden bahsedilmektedir. Sanayi devrimine kadar önemli dokuma merkezlerinden olan Zile, Sanayi devriminden sonra bütün yörelerimizde olduğu gibi, Zile dokumalarında da gerileme yaşanmıştır.

Havsız kirkitli dokuma örneklerinde yer alan motifler, bir toplumun tarihi, dini, etnografik özelliklerinin yanı sıra sosyo-kültürel yaşayış biçimi hakkında da bilgi vermektedir. Zile yöresi kilimlerinde kullanılan motifler yörenin tarihi geçmişinde iz bırakma, çeşitli toplumların, inanç, kültür, gelenek-görenek ve yaşam biçimlerinden izler taşımaktadır.

Zile yöresinde yaşayan halkın çoğunluğunu Türkmenler ve Türkmen boyları oluşturmaktadır. Her boyun kendisine özgü bir tamgası bulunmaktadır. Bu tamgalar zamanla farklı boy tamgalarıyla kaynaşıp kültür sentezi oluşturmuştur. Kültür sentezinin en güzel örneklerini de dokuma yaygılarında görmekteyiz. Düz dokuma yaygılarında tercih edilen motifler, hayat ağacı motifi, koçboynuzu motifi, kuş motifi, çengel-çakmak motifi, eli belinde motifi, pıtrak motifi, muska motifi ve bereket motifi ön plandadır.

İnceleme alanı olan, Tokat Mevlevihane Müzesi'nde bulunan Zile kirkitli havsız dokuma yaygıları; motif, renk, kompozisyon ve dokuma teknikleri yönünden Anadolu düz dokuma yaygılarıyla benzer özellikler göstermesiyle beraber bölgesel özelliklere de sahiptir. Zile yöresinde dokunan düz dokuma yaygıları tamamen yün malzemedan imal edilmiş, ağaç tezgah, gergi ağacı gibi dokuma tezgahlarında dokunmuştur. Bu çeşit tezgahlar, ağaçtan imal edilmiş olup yarı yatık ıstar tipi tezgahlardır. Bu tip tezgahların kullanılmasının en önemli nedeni, dokumaya istenilen boy uzunluğu rahat verildiği için tercih edilmektedir. Tezgah genişliğine göre, heybe, halı ve havsız kirkitli dokuma yaygıları dokunmaktadır.

Tokat Mevlevihane Müzesi'nde tespit edilen Zile Yöresine ait düz dokuma yaygıları genel olarak kilim dokuma tekniğinde dokunmuştur. Bunun yanı sıra, ilikli kilim, aynı atkıdan geri dönülmesi ile iliklerin yok edilmesi, çift kenetleme ile ilklerin yok edilmesi, sık motifli cicim, atkı yüzü sık motifli cicim, seyrek motifli cicim, eğri atkılı kilimde ek atkı sıkıştırması ile dokunan cicim, sumak dokuma ve düz zili dokumalar görülmektedir. Dokunan kilimlerin bazıları iki şaklıdır. İki şaklı dokunan yaygılar da dokuma bittikten sonra iğne yardımıyla ortadan dikimi yapılmış ve simetrik desen elde edilmiştir.

Kompozisyon özelliklerinde genel olarak geometrik motifler tercih edilmektedir. Dikdörtgen form içerisine alınan sırsırta vermiş büyük çengel motifler dikey eksen üzerine sıralanmış ve ortalarına bereket, koçboynuzu, küpe, eli belinde ve nazar motifleriyle doldurulmuştur. Motifler yatay bazen de dikey eksen üzerine yerleştirilmiştir. Kompozisyon özelliklerinde simetri olarak kendini tekrar eden tasarımlar mevcuttur. Bordür tasarımlarında genel olarak stilize edilmiş kuş figürlerine, bereket motifine ve küpe motiflerine yer verilmiştir.

Tokat Mevlevihane Müzesi'nde bulunan, Zile yöresine ait düz dokuma yaygılarında, kırmızı ve tonları göze çarpmaktadır. Renklerin canlı olarak kullanıldığı dokumaların yanı sıra lacivert renkli dokumalara ağırlık verilmiştir. Ayrıca dolgu rengi olarak, sarı, beyaz, acık-koyu mavi, acık-koyu yeşil renk tonları görülmektedir. Dokumada kullanılan zıt renklerin bir arada kullanılması ile havsız kirkitle dokuma yaygılarında ahenk ve uyum ön planda olduğu görülmektedir.

Bu eşsiz dokumalar teknolojiye karşı ayakta kalma savaşı vermektedir. Bir toplumun kültürel yapısının en güzel örneklerini temsil eden yaygıların gelecek nesillere aktarılması önem arz etmektedir. Tokat/Zile yöresinde yer alan havsız kirkitle dokuma örnekleri belgelenmiş ve bilimsel doküman hazırlanmıştır. Bu mükemmel tasarım ve dokumaların tekrar canlanması için araştırmacılara, kurum ve kuruluşlara önemli görevler düşmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar B. (1975). *Kilim ve Düz Dokuma Yaygıları*, İstanbul: Akbank Yayınları.
- Aktemur. A. M. (2013) *Tarihi Zile Konakları ve Evleri*, Erzurum: Eser Ofset.
- Altındal, B. (2011). Historical Journey From Zela to Zile, *Bayram Yayıncılık*, İstanbul.
- Aslanapa. O, (1993) ‘‘Türk Halı Sanatının Tarihsel Gelişimi’’, *Arış Dergisi* Y. I, Aralık S. 3. Ankara, s. 18.
- Aslanapa. O. (2003). *Türk Sanatı*, İstanbul, Remzi Kitapevi.
- Atlıhan Ş. (1999). ‘‘Batı Anadolu’da Yaşayan Yörüklerde Heybe ve Torba Dokumalar’’, *Erdem Dergisi*, T.C. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, *Atatürk Kültür Merkezi Yayınları*, Cilt 10, S. 28, Ankara. s. 35-41.
- Çelebi, E. (1986). *Travelogue, C. 1. Üçdal Neşriyat Yayınları*, İstanbul.
- Deniz. B. (2000). *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları*, Ankara. Atatürk Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları: 215.
- Deniz. B. (2007). ‘‘Tekstil Ürünlerini Saklamada Kullanılan Halı ve Düz Dokumalar’’, *Sanat Dergisi*, S.12. s. 1-13.
- Gökbilgin M. T. (1979). ‘‘Tokat’’ mad. *İslam Ansiklopedisi*, C.12/1, İstanbul.
- Ögel. B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*, III. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Strabon. (1993). *Antik Anadolu Coğrafyası*, (çev. Prof. Dr. Adnan Pekman), İstanbul. *Arkeoloji Sanat Yayınları*.
- Sökmen. S. & Ölmez. F. N. (2016). ‘‘Bitlis Yöresi Cicim Dokumaları’’ Trakya Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık Cilt 18 Sayı 2 (1-22). Edirne.
- Şahin. M. (2013). *Makaleler*, ‘‘ İlk ve Orta Çağlarda Zile’’, Meb, Ankara 2013. Issn:1309 4173 (Online) 1309-4688 (Print) 5 (3), 207-222, May.
- Tırpan, A. & A. S. Akarsu & Önemli, F. (2002) ‘‘Anahita’ nın Kutsal Kenti Zile’’, Tarih ve Kültürü İle II. Zile Sempozyumu 6-9 Ekim, Bildiriler, *Zile Belediyesi Kültür Yayınları*, İzmir, s.394-400.
- Tokat İl Yıllığı (1998). Tokat Belediyesi Yayınları.
- Topçulu. S. (2016) Tokat/Zile ve Çevresinde Görülen Havlı ve Düz Dokumalar, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Uğurlu, S. S. (2018) Anadolu Kilimlerinde Sanatsal Değerler, *Uluslararası Hakemli Kültür-Sanat-Mimarlık Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, İstanbul, (Haziran 2018), s. 1-15.
- Uğurlu, S. S. (2018). Geleneksel Tekstil Teknikleriyle Yeni sanatsal Çalışmalar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul.
- Uğurlu A. (1988). ‘‘Tekstil Dokularında Yapı Özellikleri’’, *Tekstil & Teknik Tekstil İhtisas Dergisi*, *İhsal Fuarçılık ve İletişim Magazin Yayıncılık*, S. 47, s. 191-193.
- Yavi, E. (1986) *Tokat*, İstanbul. *Tokat Otelcilik Turizm A. Ş. Yayınevi*.
- Yetkin. Ş. (1971). ‘‘Türk Kilim Sanatında Yeni Bir Grup Saray Kilimleri’’ *Belleten*, XXXV, 138, Ankara, s. 217-227.

WEB KAYNAK

Güncel Türkçe Sözlük, (t.y). Türk Dil Kurumu. Erişim Tarihi: 07.10.2024, Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr>.

GÖRSEL KAYNAKLAR

Uğurlu, S. S. (2018).Geleneksel Tekstil Teknikleriyle Yeni Sanatsal Çalışmalar, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sanatta Yeterlilik Tezi, İstanbul 2018.

Fotoğraf 1. Kilim Tekniği-Çizim.

Fotoğraf 2. Cicim Tekniği-Çizim.

Fotoğraf 3. Zili/Silu Tekniği-Çizim.

Fotoğraf 4.Sumak Tekniği-Çizim.

Topçulu. S. (2016) Tokat/Zile ve Çevresinde Görülen Havlı ve Düz Dokumalar, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

Fotoğraf 5. Yazar tarafından, 14.05.2014 tarihinde çekilmiştir.

Fotoğraf 6. Yazar tarafından, 14.05.2014 tarihinde çekilmiştir.

Fotoğraf 7. Yazar tarafından, 15.05.2014 tarihinde çekilmiştir.

Fotoğraf.8. Yazar tarafından, 15.05.2014 tarihinde çekilmiştir.

Fotoğraf.9. Yazar tarafından, 15.05.2014 tarihinde çekilmiştir.

Fotoğraf 10. Yazar tarafından, 15.04.2014 tarihinde çekilmiştir.

Fotoğraf 10. Yazar tarafından, 15.04.2014 tarihinde çekilmiştir.

STRUCTURED ABSTRACT

Zile, located on the transit route of the Central Black Sea Region, is a commercial hub that facilitates transportation thanks to its nature landscape and geographical location. This beautiful district, rich in cultural heritage, also boasts fertile lands and unique natural beauty. The research paper employs a qualitative research method, examining woven carpets and flatweaving from Zile Ulu Mosque, donated to the Tokat Mevlevihane Museum, and found at Zile Eryılmaz Trade. The study highlights a few notable examples of the region's textiles, which are remarkable for their composition, patterns, and variety of patterns.

Flatweaving weaves were examined on-site, photographed, and their patterns were drawn. The weaving technique was taken into account, and information sheets were added to the study. This work aims to document the finest examples of Zile's weaving culture and provide insight into the region's weaving art. It will serve as a valuable resource for passing down this cultural tradition to future generations. Weaving and woven elements, which are inherently vulnerable to external factors, are carefully preserved in the Tokat Mevlevihane Museum.

The composition of Zile flatweaving weaves is generally symmetrical. Borders fully surround the main surface of the weaving, though in some cases the border appears only on one side. In the border designs, stylized bird figures or ram's horn patterns are often used in a sequential arrangement. The border and the main surface are usually separated by a comb pattern.

The main pattern within the surface is designed on either a vertical or horizontal axis. Geometric decorations dominate the flatweaving, with interlocking equilateral slices. Some of the compositions feature large hooked patterns, within which are stylized bird patterns, amulet patterns, and symmetrical ram's horn patterns. Other commonly seen patterns include the tree of life, the hands on hips (eli belinde) patterns, and fertility pattern.

The visual harmony in regional weavings, particularly in flatweaving weaves, is achieved through the use of various shades of one color or contrasting colors, creating a rhythmic arrangement. The colors, are vivid and bright, with red and navy blue being predominant. Additionally, yellow, white, cream, green, and orange are used as filler colors.

Zile weaving are part of the cultural heritage of Turkish culture. Different tribal insignias, pattern usage, and color and composition features converge at a point of harmony. These unique weavings are currently fighting to survive against modern technology. It is important to pass these culturally significant pieces on to future generations. Researchers, institutions, and organizations have important responsibilities in reviving these exceptional designs and weaving.

Makale Türü: İnceleme Makalesi

Gönderilme Tarihi: 04 Ağustos 2024

Kabul Tarihi: 21 Ocak 2025

<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1527791>

KAZAK DESTANLARINDAKİ SU, HAYVAN VE BİTKİ MİTOSLARININ TESPİTİ

Kamer KÜÇÜKÖZEN¹

Özet

Destanlar bir milletin geleneklerini, göreneklerini, inanışını, korkularını, sevinçlerini, yaşam tarzını aktarır. Kazak destanları da Kazak Türklerinin sözlü kültürünün ve dolayısıyla sözlü edebiyatının önemli bir parçasıdır. Destanlar gibi mitoslar da sözlü kültür ürünleriyle aktarılan öğeler arasındadır. Bu nedenle mitoslar, geçmişle gelecek arasında bir köprü kurarak insanların inandığı ve kutsallaştırdığı, birtakım anlamlar yüklediği canlıları, nesnelere, sembollere, değerler bütününe destan türü ile de gelecek kuşaklara aktarır. Kazak Türkleri, geniş bir coğrafyada yaylak ve kışlak yaşam tarzını sürdürür. Doğa ile iç içe olmaları dolayısıyla evreni, tanrıyı anlama çabaları onların sulara, hayvanlara, bitkilere iyi-kötü, tehlikeli-tehlikesiz, uğurlu-uğursuz, faydalı-faydasız, zehirli-zehirsiz gibi anlamlar yüklemelerine sebep olmuştur. Bunlarla birlikte bazı mitoslardan yararlanarak gelecek ile ilgili tahminlerde ve sembolik anlamlarda bulunulur. Bu anlamlar ve olağanüstü inanışlar kahramanlarla birlikte kalıplaşmış olarak destanlarda verilmektedir. Destanlarda bulunan kalıplaşmış yapılar ve olağanüstülükler metnin incelenmesi, kutsallıkların ve inançların çözümlenmesi için önemlidir. Kazak Türklerinin destan kahramanları savaşta yaralandıklarında bitkilerden, hayvanlardan, sulara faydalanır. Genellikle düşmanı kaçırmak için korku verici, görkemli hayvanları, ormanları ve kutsal sayılan su kenarlarını kullanır. Bu nedenle su, bitki ve hayvan mitosları Kazak Türklerinin değerler bütününe yansıtması bakımından önemlidir. Kazak Türklerinin inanışları, yaşam biçimleri en geniş ölçüde destanlardaki mitoslarla verilir. Bu nedenle destanların incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada “Mırkı Batır”, “Nurgayşa”, “Anışbay Batır”, “Edige” destanlarında geçen su, hayvan ve bitki mitosları tespit edilecektir. Kazak Türklerinin hayatında önemli bir yere sahip olan hayvan türleri, bitki türleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Destanlar vasıtasıyla mitolojik öğelerin, kültürel motiflerin, inanışların, mitoslarla gelecek kuşaklara aktarımının sağlandığı incelenen destanlardan alınan örneklerle verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkleri, destan, hayvan, bitki, su, mitos, sembol.

¹ Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
kamerkucukozen@gmail.com. ORCID:0009000581639360.

Research Type: Review Article

Submission Date: August 4, 2024

Acceptance Date: January 21, 2025

<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1527791>

IDENTIFICATION OF WATER, ANIMAL AND PLANT MYTHS IN KAZAKH EPICS

Abstract

Epics convey a nation's traditions, customs, beliefs, fears, joys and lifestyle. Kazakh epics are also an important part of Kazakh Turks oral culture and therefore oral literature. Myths, like epics, are among the items transmitted through oral culture products. For this reason, mythos builds a bridge between the past and the future and transfers the whole set of values of creatures, objects, symbols and values that people believe in and sanctify and attribute certain meanings to future generations through the epic genre. Kazakhs lead a transhumance and wintering lifestyle in a wide geography. Being intertwined with nature, their efforts to understand the universe and god cause them to attribute meanings such as good-bad, dangerous-undangerous, auspicious-unauspicious, beneficial-useless, poisonous-nonpoisonous to water, animals and plants. In addition, some myths are used to make predictions about the future and symbolic meanings. These meanings and extraordinary beliefs are stereotypically given in epics together with heroes. The stereotypical structures and phenomena found in the epics are important for the analyzing of the text and the analysis of sacredness and beliefs. Kazakh epic heroes make use of plants, animals and water when they are wounded in war. He usually uses frightening, majestic animals, forests and water bodies that are considered sacred to drive away the enemy. For this reason, water, plants, animals myths are important in terms of reflecting the totality of Kazakh values. The beliefs and lifestyles of the Kazakhs are given to the greatest extent through myths in epics. Therefore, it is necessary to analyze the epics. In this study, water, animal and plant myths in the epics "Mırkı Batır", "Nurgayşa", "Anısbay Batır", "Edige" will be determined. Animal species and plant species, which have an important place in the life of Kazakhs, will be discussed in detail. The transfer of mythological elements, cultural motifs, beliefs and myths to future generations through epics will be given with examples taken from the epics examined.

Keywords: Kazakh Turks, epic, animal, plant, water, mythos, symbol.

GİRİŞ

Orta Asya Türk topluluklarından olan Kazak Türklerinin köklü bir tarihi ve edebiyatı vardır. Günümüzde bağımsız bir millet olarak geleneklerine, göreneklerine, sözlü kültürüne tutunarak yaşamaktadırlar. Sözlü kültür ürünleriyle yaşam tarzlarını, mitolojik inanışlarını, sanatlarını, aktararak geleneklerini devam ettirmeye çalışmaktadırlar. Bu nedenle Kazakların Ruslarla, Kalmuklarla mücadeleleri, yaşamın bir parçası olan destanlarına yansımıştır.

Destanlar bir milleti derinden etkileyen olayları; savaşları, göçleri, doğal afetleri, mitolojik öğelerden yararlanarak anlatan sözlü kültür ürünleridir. Mitolojik öğelerin destanlarda kullanılması destanların gerçekçiliğine zarar vermez. Çünkü mitoloji insanın evreni, yaratılışı, anlamaya çalışmasıyla ortaya çıkmıştır.

Mitosların oluşumunda insanların yaşam tarzı ve inanışları etkin rol oynamaktadır. "Mitler sadece dünyanın, insanın, bitkilerin, hayvanların yaratılışını, kökenini değil aynı zamanda

âdetlerin, kurumların, törenlerin de kökenini veya yaratılışını da konu edinirler” (Çobanoğlu ve Yıldırım, 2019, s.10). Bu nedenle mitoslar halkın gelenek göreneklerini, ritüellerini aktarması bakımından önemli unsurlardır.

Sözlü edebiyat ürünleri arasında en eski olan ve mitlerle eş zamanlı olduğu kabul edilen destanlar mitlerden ayrılmaktadır. Çünkü Mitoloji kahramanları tanrılar, tanrıçalarken destan kahramanları ise insanlardır. Mitolojiler kozmik zamanla ilerleyen kutsal anlatılarken destanlar tarihsel zamanla ilerleyen ürünlerdir. Bu destanlar başta hayvanlar, bitkiler, sular olmak üzere birçok mitosu içermektedir.

Destan, mitoloji ve sanatın iç içe geçtiğini Şakir İbrayev şu şekilde vermektedir: “Çok katlı ve çok aşamalı yapı destanın içindeki destan sanatı kavramlarının birbiriyle ilişkisi, kendi içerisinde sistemleşme kuralları, toplumsal süreçlerle bağlı olarak değerlendirme, değişme zamanı ve tür biçimlerine adım atmakla ilgilidir. Mitolojik destan, masalsı destan, kahramanlık masalı, kahramanlık destanı, lirik destan, tarihi destan, realist-tarihi destan, vb. terimlere dikkat edersek mitolojik destan sanatından tarihi destan sanatına, mitolojik kavramlardan günümüz sanat çalışmalarına kadar gelen geleneksel destan sanatının irtibatını görebiliriz” (İbrayev, 1998, s. 32)

Mitoloji, bir milletin inanışlarını yansıtan öğelerdir. Bahaeddin Ögel Türk mitolojisinin “Türk Milliyet Şuru’nun” bir aynası olduğunu belirtir. Mitoloji toplumların bilinçaltını, bilimini yansıtır. Mitolojinin konu edindiği olağanüstünlüklere, ritüellere, sembollere “mitos” da denir. Mitoslar çeşitlidir. Su mitosları, hayvan mitosları, bitki mitosları, kozmogoni mitosları vardır. Mitolojik öğeler destanlarda kurgu dâhilinde verilir. En kapsamlı tanımla; “Mitolojik kurgular, insan için hayati anlamlar taşıyan inanç birimlerini ve insanlığın birikmiş bilgilerini sonsuza dek bozulmadan aktarmaya yarayan kutsal anlatım biçimleridir” (Ateş, 2001, s.15).

Hayvan mitoslarının, bitki ve su mitoslarına göre destanlarda daha çok örneğine rastlanılır. Çünkü Orta Asya’da geniş bir coğrafyada yaşayan Kazak Türkleri hayvanlarla iç içe yaşar. Maddi ve manevi açıdan onlardan yararlanır.

Mitoslarda hayvanlar: “İnsanlar gibi konuşabilirler, şekilden şekle girebilir. Ağızlarından ateş çıkarabilirler, büyük kahramanlara bakıcılık yapabilir hatta insanların atası olarak karşımıza çıkabilirler” (Gezgin, 2014, s.8).

Su alanları insanlar tarafından kutsal kabul edilir. İnsanlar, suların kirletilmemesine özen gösterir. Su; insan, hayvan ve bitkilerin yaşamasını sağlayan temel kaynaktır. Bu nedenle suyun hayat verici özelliği ön plana çıkarılmaktadır. İlk uygarlıkların su kenarlarında kurulduğu görülür. Kazak Türklerinin yaşadığı bölgede ve dolayısıyla destanlarında da tespit edilen Tyan-Şan, Talgar, Balkaş gibi su kaynakları bulunmaktadır.

Kazak Türkleri de yaşamın simgesi olan suya önem verir ve suyu kutsallaştırır, ondan yararlanır. Destan kahramanları, düşmanı su vasıtasıyla yener. Çocuğu olmayan bir kadın kutsal suya dokunarak ya da içerek hamile kalır. Kötüler suda boğularak cezalandırılır. Su mitosları birçok simgesel anlam taşır. Su ruhlarının veya su iyelerinin olduğuna inanılır.

Su mitosları hakkında Sedat Veyis Örnek; “Suyun arıtıcı niteliği, taşması vb. Su kültürünün doğuşunda önemli etkidir. Denizleri, gölleri, ırmakları, kaynakları, çeşmeleri ve yağmuru da içine alan su kültüründe; su kimi zaman kendisine ibadet edilen bir obje kimi zaman da kült aracıdır” (1988, s.104) açıklamalarda bulunmaktadır.

İnsanların ve hayvanların temel besin kaynağını oluşturan bitkiler, halkların yaşamında önemli bir yere sahiptir. Bitkiler, oksijen üretiminde görev alır ve hayatın devamlılığını sağlaması açısından önemlidir. Bitkiler, kimi zaman besin kimi zaman ilaç kimi zaman da

sembolik amaçlı kullanılır Kazak Türklerinin destanlarında da orman, ağaç gibi birçok bitki mitoslarını kullanmaktadır.

Çalışmanın bu kısmında Kazak Türklerinin Mırkı Batır, Nurgayşa, Anışbay Batır, Edigeý destanları özetlenecektir. Destanlarda geçen hayvan, su, bitki mitosları tespit edilecek ve açıklanacaktır. Destanlardan örnekler verilecektir.

Kazak Destanlarında Su Mitosları

Kazak Türklerinin destanlarında su mitoslarının kullanımı hayvan mitoslarına göre azdır. Mırkı Batır destanında Kalmuklar ve Kazakların mücadeleleri, göçleri, zengin Boşan'ın oğlu Mırkı Batır'ın Kebekbay'ın kızı Korlıga ile evlenmesi, Korlıga'nın gençlik aşkı Süren ile birlikte olması ve Mırkı'nın Süren'i öldürmesi anlatılır. Korlıga da Süren'in intikamını almak ve Mırkı'ya oyun oynamak için Mırkı'nın kardeşi Töle'yi Süren'in hançerlendiği yerde öldürür. Zamanla bu olay unutulur. Mırkı'nın kardeşi on dört yaşındaki Bişşa ile eşi Korlıga Kalmuklar tarafından kaçırlır. Bişşa tek başına düşmanı Kalmuklarla mücadele eder. Ancak Kalmukların Beyi Şerden, Bişşa'nın derisiyle birlikte saçını keser. Bişşa tanınmaz hale gelir. Yaşlı Büşir, Bişşa'ya yardım eder. Aslının Kazak olduğunu, on yaşından beri Kalmuklara tutsak olduğunu anlatarak Bişşa'yı kurtarır, ona yol gösterir. Mırkı ise Bişşa'yı bulmak için çok çaba harcar ve kız kardeşini bulur. Destanın sonunda Bişşa ve Şora evlenir.

Mırkı Batır destanının dörtlükler halinde yazıldığı görülür. Destan'ın giriş kısmında Almatı'nın bulunduğu coğrafik konum, dağları, vadileri, nehirleri, otları betimlenir: “Tyan-Şan, Talgar ile İle nehri/ Balkaş'a doğru eteğini açıp gider. / Çıkıyor Karasaz'dan Uzunağaç,/ Kargalı, Jiyrenaygır ona yakın./ Birleşince üç beş nehir Kürti denir./ Kumu yararak İle'ye dökülür./ Bu nehrin kenarında tepeler çok/ Akerkek, Pelin yavşan otları çok” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.19). Bu betimleme Kazak Türklerinin doğa ile iç içe yaşam sürdürdüğünü doğadan yararlandığını göstermektedir.

Mitolojide suyun ve su alanlarını cezalandırıcı, can alıcı, saklayıcı özelliği bulunmaktadır. Destanda da: “Mırkı ata gidince o kadın,/ Cesedi alıp bir nehre getirdi” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.37). Destanın özetinde de belirtildiği gibi Mırkı'nın eşi sevdiği adamın cenazesini su kenarına getirerek defnedir. Su alanlarındaki toprağın daha yumuşak olması ve bir ziyaret yeri olması bu alanların bir defin yeri olarak kullanılmasını sağlamıştır.

İncelenen destanda Mırkı'nın düşmanla savaşmak için nehir kenarını seçtiği görülür: “Düşmanı bekleyeceğim, diye/ Büyük bir nehre doğru gelmektedir./ Akarsu yanlamasına bir yolla kesişmiş,/ Yamuk olarak derenin ağız geriye gitmiş” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.119). Çünkü Mırkı bu su kenarında düşmanı yeneceğini düşünür. Suyun ona yardım edeceğine inandığı için tek başına düşmanla mücadeleye çıkmıştır. Bu nedenlerle su kenarları Kazaklar için kutsal kabul edilen mekânlar arasında değerlendirilebilir

Nurgayşa destanında su mitosunun kullanılmaktadır. Suyun temizleyici, arındırıcı özelliği, yeni bir başlangıç simgeleri ve İmambay kahramanı üzerinden verilir: “İmambay uyumuyorsun sen sıkıntıdan, /Yiğide böyle bir şey yakışmaz./ Sen soğuk suyla yıkanıp gel,/ Temizlik Şeriata aykırı değildir” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.349).

Su kenarlarının bir buluşma yeri olduğu, su kenarlarının takip edilerek yerleşim yerlerine ulaşıldığı bilinir. Bu nedenle Nurgayşa ile Jumbaş'ın ormana ve yerleşim yerine yakın su kenarlarında görüşme planlamışlardır.

Nurgayşa ile Jumbaş'ın su kenarında konuşması da suyun üçüncü bir kişi olarak dinleyici özelliğini karşımıza çıkarmaktadır

Kazak Destanlarında Hayvan Mitosları

Kazak Türkleri hayvanlarla geçimini sağlar. Maddi ve manevi olarak hayvanlardan yararlanarak onlara önem gösterirler. Dolayısıyla bu durum sözlü kültür ürünlerine de yansımıştır.

Mırkı Batır destanında bölgede bulunan hayvanlardan bazıları verilir; “Orasının avları çok: Ceylan, arkar/ Otları koyu kızıl, tilki gezer. / Bozkurt, boz tavşan, kokarca gezer. / Pars ve kaplanı var adam korkar” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.19). Doğa ile içe içe olan Kazak halkı destanlarında da bu durumu yansıtır.

Mırkı Batır destanında su mitosunun ve hayvan mitosunun birlikte kullanıldığı tespit edilir. Destanda yağmurun yağacağını haber veren, rüzgâr ve yağmurdan korkup kaçan, hayvanlar vardır: “Derelerden sular akıp sağanak yağmur yağdı/ Rüzgâr esti, fırtına çıktı, kıvrılarak/ Rüzgâr esti uğuldayarak, hiç dinmeden./ Hayvanlar kaçışmakta evlerin korunaklarına/ Köpek havlayarak sağa sola koşuyordu” (Avespayeva ve Sakenov, 2009: 33). Kazak Türklerinde de köpeğin havlaması bir kötülük geleceğinin ya da tehlikeli olayların olacağını gösterir. (Gezgin, 2014, s.132) Köpeğin havlamasının iyi olmayacağı inancı destana da verilmektedir.

Köpek mitolojide de var olan önemli hayvanlar arasındadır. “Köpeğin insan ve şeytandan yaratıldığına dair söylenceler vardır” (Kaya, 2015, s.131). Köpeğin saldırganlığının şeytandan, sadakatinin ise insandan geldiği söylenir. (Kaya, 2015, s.131) İncelenen destanda köpeğin sezici gücünün kullanıldığı tespit edilir. Kaz ile göğe yükselen şamanlar olduğu gibi köpeklerle de gökyüzüne yükselen şamanların bulunduğu söylenegelmektedir.

Mırkı'nın atı Kökserek bir küheylendir. Mırkı'nın savaşlarda başarılı olmasını sağlar. Mırkı'nın en yakın arkadaşıdır. Destanda; “Gece boyu yürür geriye doğru,/ Dört nala koşan küheylan nice yerlerden geçer./ Bulanmıştır kara tere Kökserek at/ Bir ata iki kişi kolay değildir” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.117). Kökserek at, Mırkı'yı ve Korlıga'yı düşmandan kurtarır. Atların kuyruğu savaş anında bir yere takılmaması için örülmektedir. İncelenen destanda; “Eyer ağızlı bindiği yağız bedevi/ Kuyruğunu düğümlemiş, Yelesini örmüştü” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.173) savaşa girmeden önce hazırlanan at verilmektedir.

Aygır (erkek at), Kazak Türklerinin destanında Boşan Bey'in kızını gördüğünde Allah yolunda kestiği kurbandır. “Allah ağlattığını teselli eder, derler/ Kaygılı gönlümüz ferahladı./ Hayırlısı, eve girip kutlayalım./ Yapan Mırkı'dır, bizim güvencemiz./ Dedi ve herkes yerinden kalktı./ Kimileri gülüp kimileri ağlayarak/ Boşan Bey boz aygırı yakalayıp/ Ay toynaklıyı getirip kurban keser” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.139). Aygırın, şükür için kesilmesi ritüeli vardır.

Nurgayşa destanında da Jumbaş'ın atı mitos olarak karşımıza çıkar: “Jumbaş'ın yağız atı olduğunu biliyorum./ Çevresini kuşatarak yakalamazsa/ Yağız at yakalatmaz bir seraptır” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.321). Destanda konu edinen atın güzelliği ve iyi bir binek aracı oluşu anlatılır. “Konur” adlı atın düşmana karşı sahibini koruyacağı verilir. At bu destanda da sahibini kurtaran, onu koruyan, sahibinin en yakın arkadaşı olarak yer almaktadır. İncelenen destanda Konur adlı ata övücü tasvirlerin yapılması Kazak Türklerinin hayatında “atın” önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

Anşıbay'ın atı ise Yunan mitolojisindeki “pegasusa”a benzer şekilde kanatlıdır, düşmanın geleceğini anlayarak Anşıbay'ı uyarır. Anşıbay'ın atı Peygamberin miraca yükselmesini sağlayan Burak atıyla verilir. Kazaklar Müslüman'dır. Bu bağlamda inanışlarını destana yansıttıkları tespit edilir. Destanda at “Can yoldaşım kara at./ Hayvancağızda var kanat./ Uçan kuştan aşağı değil./ Hiçbir küheylan ona denk değil./ Bir bindin mi bu küheylana./ Binmiş gibi oluyorsun Burak'a/ Taşan su gibi akıyor. Toynakları yere değmiyor. Uçan kuş gibi hızlı süzülüyor” (Sengirbayev, 2007, s.53) şeklinde hızlı ve çevik oluşu ile verilir. Savaşçı,

kahraman, yiğit Anşıbay ile aynı özellikleri taşır. Anşıbay'la birlikte düşmana karşı mücadele eder. At mitosu hakkında: “At, şamana göğe çıkma olanağı sağladığı için çoğu kere kanatlı olarak düşünülmüştür” (Çoruhlu, 2000, s.141). Ve “Türklerle ilgili birçok efsane, destan ve hikâyede at, sahibinin yakın arkadaşı, zafer ortağı, en değerli varlığı sayılmıştır. Savaşta faydaları dolayısıyla kuvvet ve kudret timsali de olmuştur” (Çoruhlu, 2000, s.141) tespitlerde bulunur.

Edige destanında Boz at, savaşlarda kullanılan kutsal kabul edilen, uğur getiren kahramanın arkadaşı olarak karşımıza çıkar, destanda Edigey'in yardımcısıdır.

Destanda Edige'nin at seçimi “O zaman Edigey, Jılbay'a zenginim diyorsun, haydi getir yılkmı göreyim, der. Yılkı sürüsündeki atlar tolu geldiği zaman Edigey, Jılbay'a bunlar arasında binmeye yarayan at yok. Bana başka at bulunuz der. O günlerde yoksul bir kişinin iki at karşılığında değiştirmeyi düşündüğü bir alaca atı varmış. Jılkıbay, iki atı verip o alaca atı alır ve Edigey'e verir. Edigey bu at bana yarar diyerek hemen alaca ata biner” (Sengirbayev, 2007, s.145) verilir.

İncelenen Mırkı Batır destanında ejderha bir güç unsuru olarak gösterilmektedir “Islık çalan ejderha gibi esmer yiğit./ Diyor ki: Şimdi sizin ölümünüz bendedir./ Sağ taraftaki örtüden gizlice bakıyor./ Yanında kimse yok tek başına” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.111). Mırkı'nın korku verici, kuvvetli bir yiğit olduğu ejderha sembolü ile verilir.

Ejderha mitosu; “Türklerde özellikle erken dönemlerde bereket, refah, güç ve kuvvet simgesi olarak kabul edilmiş efsanevi yaratık, Ön Asya kültürleriyle ilişkiye geçildiğinde bu anlamları zayıflamış ve daha çok alt edilen kötülüğün simgesi olmuştur” (Çoruhlu, 2000, s.133).

Mırkı Batır destanında geçim aracı olarak koyun, keçi sürüleri ile çobanlar verilir. Koyun ve keçi gübresinden fal bakarak Kazakların geleceği tahmin etmeye çalıştığı tespit edilir. Bu durum destanda şu şekilde: “Kazı ile Kartayı/ Boş oturdukları için/ Şimdi bunlar fal açıp/ geleceği tahmin ederler. / Kumalak atıp fala bakarak/ Kabanbay şöyle der:” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.211) verilmektedir. Aynı şekilde: “Şerden, Beşir'e gülerek, ey ihtiyar, der. / Kürek kemiğini elinde sıkı tut! der/ Çağırıp yaşlı cini şamanlığa/ Gizlemeden söyle hepsini, görünenlerin, der” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.111) verilir. Geleceği görmek için kürek kemiği ve koyun, keçi dışkısının kullanılması ritüeli Kazak Türkleri tarafından kullanılmıştır.

Nurgayşa destanında Rahımjan, kız kardeşi Nurgayşa'nın Jumbaş'ı sevdiğini bilmesine rağmen İmambay'a verir. Çünkü Mataylardan olan İmambay güçlü ve zengindir, kalabalık bir boya sahiptir. İmambay'dan beş yüz kırsağı başlık parası olarak alan Rahımjan evliliğe izin verir. Nurgayşa ile İmambay'ın düğünleri olur evlenirler. Ancak Nurgayşa, Jumbaş'ı aklından çıkartamaz iki sevgili plan yapıp birlikte kaçarlar. Ancak kaçmaları başarısız olur. Nurgayşa'ya eziyetler edilir. Tekrar eve getirilir ancak Nurgayşa kaçmakta kararlıdır. İkinci kaçışında öldürülür. Destan kavuşamayan âşık ve âşıkların yaşadıkları olayları konu alır. Âşık destanları içerisinde değerlendirilir.

İncelenen destanda ördekler ve kırlangıç olmak üzere Nurgayşa'nın kaçacağını anlayan hayvanların, bitkilerin, suların hareketleri dikkat çekicidir: “Vedalaşıyor gölün ördekleri./ Yandaki kırlangıç da birlikte uçuyordu” (Avespayeva ve Sakenov, 2009: 303). “Konur yüğrük at neşeli yürüyordu” (Avespayeva ve Sakenov, 2009: 303). “Gel, çalı ile yaprak boynunu eğip/ Vedalaşıyor hepsi Nurgayşa'yı öperek” (Avespayeva ve Sakenov, 2009: 303). Ve “Veda sesleri çağldıyor pınar dahi/ Hepsinin gürültüsü hâlâ kulaktadır” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.303). Su, bitki ve hayvanlar Nurgayşa'yla hareket eder.

Anşıbay çocukken kimsesiz kalır. Köyün çocuklarının onu, ormana kovalamaları nedeniyle Anşıbay ormanda yaşamaya başlar, gölden yemeğini elde eder. Yıllar geçer, on yaşına girer koca bir delikanlı olur. Günlerden bir gün ormana Anşıbay'ın yanına ak bir kuğu gelir. Anşıbay, kuğuyu avlamadan kuğu güzel bir kız olur. Güzel kız Anşıbay'a ne yaptığını sorar böylece tanışrlar. Kuğu, Anşıbay ile evlenmek istediğini söyler ve oradan ayrılır. Güzel bir kuğu daha Anşıbay'ın yanına gelir. Anşıbay ile tanışır. Kendinden önce gelen kuğunun Müslüman padişahın kızı olduğunu kendinin ise kâfir padişahın kızı olduğunu Anşıbay ile evlenmek istediğini söyleyerek ayrılır. Bir süre sonra Ak kuğular Anşıbay'ın yanına tekrar gelir. Anşıbay fakir olduğunu, padişahın kızlarını isteyemeyeceğini söyler. Kuğular zengin olduklarını ona yardım edeceklerini, doğduğu yere gitmesi gerektiğini söylerler. Anşıbay doğduğu yere gider. Halkına seslenerek ona sahip çıkmalarını ister ancak kimse aldırış etmez. Anşıbay kuğularla konuşur. Kuğular, bir torba altını Anşıbay'a verir. Anşıbay bu altınlara iki ak otağı kurdurur. Kızlarda otağının önüne gelir. Halk bu durma şaşırır. Kızlara âşık olan yiğitler. Anşıbay'ı öldürmek ister. Kızlar bu duruma engel olur. Halk Anşıbay'ın bir yiğit olduğuna inanır. Kalmuklarla savaşmak için birlik ve beraberliğin olmasını isteyen halk Anşıbay ile konuşur. Anşıbay, Kalmuklara karşı savaşır.

Anşıbay destanında hayvan mitoslarının ön plana çıktığı tespit edilir

Hayvan Mitoslarından olan Kuğu kutsal kabul edilir. Saflığın, bereketin ve temizliğin sembolüdür. Destanlarda masallarda, halk hikâyelerinde kızlar kuğuya benzetilir. İncelenen destanda: “Günlerden bir gün göle bir ak kuğu gelip konar. Anşıbay, eline okunu alıp ak kuğuyu vurayım diye düşünür. O anda ak kuğu aniden bir kıza dönüşüverir. Kız olur da çok ilginç olur” (Sengirbayev, 2007: 23). Kıza dönüşen kuğu destanda tespit edilir. Kuğunun güzel bir kıza dönüşmesi değişim metaforunun kullanıldığını gösterir. Destanda Anşıbay'ın yanında olan iki kuğu Anşıbay'ı bütün kötülüklerden koruduğu görülür. Kötülüklerle karşı olan, kötülükleri engellemek için çaba harcayan kuğular yer alır. Kuğu mitosuna ilgili Muharrem Kaya'nın “Yakutlar, kuğuları da Ayısıtların timsali saydıkları için onlara dokunmazlar. Yakutlara göre Ayısıtlar, gökten, gümüş tüylü beyaz kısrak şeklinde inerler” (Kaya, 2015, s.47) tespitlerinin Kazak Destanlarında da bulunduğu görülür. Anşıbay kuğuyu okuyla vuramaz. İncelenen bu Kazak destanında bereketi, refahı sağlayan Ayısıtların kuğu olarak verildiği tespit edilir.

Edige destanında Toktamış Han, Kuvkanat kuşunun kuşbazı ölünce Nogaylardan yeni bir kuşbaz seçmelerini adamlarına emreder. Bir hanın oğlu olan Kuttıkıya'yı kuşbaz seçerler. Kuttıkıya kavak ağacının altına yerleşir. Bunu duyan Kuttıkıya'nın babasının Kalmuk arkadaşı Satemir, bir kadın göndererek kuşun yumurtalarından bir tanesini Kuttıkıya'nın vermesini ister. Kimseye göstermeden Kuttıkıya bu kadına yumurtayı verir. Ancak Satemir'in ülkesinde bulunan casus, kuşu görür ve Toktamış'a haber verir. Toktamış Han, Kuttıkıya'nın verdiğini anlar ve kafasını keser. Kuttıkıya'nın eşinin hamile olup olmadığını kontrol etmeleri için adamlarını gönderir. Kadının hamile olduğunu Toktamış'a bildirirler. Toktamış kız ya da erkek fark etmeksizin bebek doğduğu zaman anneden alınarak getirilmesini emreder, bu nedenle de Kuttıkıya'nın evine iki bekçi diker. Bir süre sonra kadının doğum sancılarının başladığı sırada evin kara köpeği de doğurur. Kadın bekçilere köpeğin yavrularında bir tanesini verir. Kendi oğlunu da bir çocuğu olan Jilkıbay'ın evinin yakınına bırakır. Bu çocuğa Jilkıbay ve eşi kendi çocukları gibi bakar, büyütür. Ancak Toktamış Han'ın casusu Jilkıbay'ın evinin önünde Edigey'i görür. Toktamışa giderek, Edigey'in gücünü, bakışlarını, vücudunu anlatır. Jilkıbay'a haber gönderilir. Jilkıbay olacakları anlar, Han oğlu olan Edigey yerine kendi oğlunu Toktamış'a teslim eder. Jilkıbay'ın oğlunu Toktamış öldürür. Olanları Edigey'e, Jilkıbay anlatır. Uzun mücadeleyle Edigey Toktamış'ın başını keser ve böylece babasının intikamını alır.

Bu destanda hayvan mitoslarının ön plana çıktığı tespit edilir. Hayvan mitoslarından Boz at, deve, Kuvkanat kuşu ve tavus kuşu kullanılmıştır.

Kazak Türklerinin mitolojinde kuşlara önem verilir. Onlara birtakım anlamlar yüklenir: “Kuğu ve kaz gibi bazı kuşlar Orta Asya’da ve Çin’de çok eski çağlardan beri kutsal sayılıyordu; örneğin bıldırcın yiğitliğin, sülün güzellik ve iyi şansın, saksagan iyi haberin, turna ölümsüzlüğün ve uzun hayatın, altın ya da kırmızı karga güneşin, kara karga şeytanın ve kötülüğün, ördek Budist devirde mutluluk ve refahın, tavus güzellik, itibar ve şeref, güvercin uzun hayatın, kaz erkekliğin, evliliğin ve başarının simgesi olmuştur. Kaz ve kuğu gibi kuşlar Türklerde ayrıca kut ve beylik timsali olmuştur” ve simgelediği unsurları belirtir” (Çoruhlu, 2000, s.153).

İncelenen bu destanda Edigey’in kahraman olmasını ve itibarının artmasını sağlayan tavus kuşu tespit edilir. Tavus kuşu görkemli bir güzelliğe sahiptir, destanda güzelliğiyle etrafını büyüler ve Kızkuş’u olarak adı geçer: “Toktamış Han burada gizlenip canını kurtarmak için/ Bir çare bir hile bulurum diye. O zaman yumurtlamakta olan bir Kızkuş’a rastlar. Kızkuş’u, yanında bir insan yattığını görünce acı acı öterek Toktamış’ın üzerine saldırır” (Sengirbayev, 2007, s.155).

Kuvkanat kuşu kutsal kuşlar arasında kabul edilir. Kaknüs kuşu olarak da bilinir. Büyüleyici sesler çıkarır. Kazak kültüründe uğurlu bir hayvan olarak karşımıza çıkar. Mitolojik ve efsanevi bir kuş olması bakımından dikkat çekicidir. İncelediğimiz destanda sadece adı geçse de yumurtası uğruna insanlar öldürülür.

Deve Türk dünyasında at ile kullanılan mitolojik ögedir. Gücün ve dayanıklılığın sembolüdür. Deve hem ulaşım hem besin aracı olarak kullanılır. Kazaklar da develerin koruyucuları olduğuna inanılır kazak kültüründe “OysılQara” denen deve koruyucuları bulunmaktadır.

Devenin kötülöklere karşı koruyucu bir hayvan olduğuna inanılır. Destanda Edigey, deveyi keser ve devenin derisini vücuduna sarar. Devenin postu ve devenin koruyucu ruhunun böylece onu koruyacağını düşünür: “Angısın, her şeyi öğrenip gelip Edigey’e şöyle der: Çok ilginç bir şey oldu. Çabuk evine git, Semiz ve güçlü bir deveni kes. Onun buyun derisini olduğu gibi tulum olarak al. Derinin bir ucunu sağlamca diktir” (Sengirbayev, 2007, s.149) devenin derisinden işlevsel olarak yararlanılmaktadır.

Kazak Destanlarında Bitki Mitosları

Mırkı Batır destanında porsuk ağacı: “Yiğit Şora yarasını tedavi etmişti, On yıllık dal porsuğun yağını sürüp. Külen Kız’ın yarası iyileşir” (Avespayeva ve Sakenov, 2009, s.263). Porsuk ağacı mitolojide ve Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir. Mırkı Batır destanında yaraların iyileşmesi için kullanıldığı tespit edilmektedir

Anşıbay destanında bitki mitoslarından sadece “orman” ve “ağacın” kullanıldığı tespit edilir. Genellikle destanlarda merkezden uzaklaştırmak istenen destan kahramanları ormana gönderilir. Anşıbay’da destanda merkezde istenmediği için ormana gönderilmiştir. Orman tehlikelidir ancak güzellikleri, iyilikleri de içinde barındırır. Anşıbay’da ormanın ürünlerinden, gölünden, ördeğinden yararlanır ve hayatta kalmayı başarır.

Kazak Türklerinde ağacın önemli bir yeri vardır. Ağaç kutsal kabul edilir. Yaş olan ağaç kesilmez. Kimi zaman ağaca çaput bağlanır dilek dilenir, Kimi zaman meyvesinden ve gölgesinden, tahtasından yararlanır. Destanda ise: “O zaman Anşıbay,/ Tepeye doğru gider./ Yalnızlığı gelip hatırıma, Kalbini onun sızlatır./ O tepeye ulaşınca./ Yalnız Duran ağacı sallar./ Gözlerinden yaşlar akar./ Hıçkıra hıçkıra ağlar./ Durdini kime anlatacak/ Mendilini ağacın tepesine bağlar” (Sengirbayev, 2007, s.33). Kuğuların görmesi için ağaca mendil bağlar. Yeni bir hayatın başlangıcının ağaç mitosuyla verilmektedir.

Ağaç Mitosu hakkında Sedat Veyis Örnek: “Ağacın, yeşillenmesi, meyve vermesi, kurumması, ölüp dirilmenin sembolü olarak görülmüş, dinsel özlü törenlerde kült ağacı olarak kullanılmasına yol açmıştır” (Örnek, 1988, s.102) değerlendirmelerde bulunur. Ağaçların yapraklarını dökmesi, canlanması, çiçek açması ve meyve vermesi gibi Anşıbay’ın da öksüz yetim kalması, kuğularla tanışması, bölgesinde dışlanması, kuğular yardımıyla yükselmesi ve sözünü dinletmesi “aşamalarla” ve “zamanla” gerçekleşir. Ağaç gibi Anşıbay da ölüp dirilir.

Kavak ağacının Edige destanda kullanılması tesadüf değildir. Kavak ağacı uzunluğu bakımından dikkat çeker ve genellikle mezarlılarla özdeşleştirilen bir ağaç olması bakımından önemlidir. Kuttlıkaya’nın kavak ağacının altında oturması onun yaşam süresinin kısa olduğunu gösterir. Ağaç motifi bu destanda Edigey’in köklü ve soylu bir aileye mensup olduğunu göstermektedir.

Destanlarda “ağaçtan doğan” bebekler ve ağacın armağanı olan kızlara rastlanır. Soy bu nedenle anneden ya da çocuktan devam eder. Ağaç kökleriyle hem yer altına hem yer üstüne hem de göğe uzanması da bu durumun kanıtıdır.

Adil Çelik ağaç ve kavak mitosu hakkında; “Ağacın olumlu gücü, onun canlılığı ve türü ile doğrudan bir bağlantı içerisindedir. Olumlu vasıflar gösteren ağaçlar çoğunlukla kayın ve çam gibi iğne yapraklı olan ve değişen hava koşullarına uyum sağlayan ağaçlardır. Kavak gibi güçsüz ağaçların kutsanmadığını Er Töştük destanında Celmoguz karakterinin bu ağacın altında oturmasından anlıyoruz” (2020, s.58) tespitlerde bulunur. İncelenen destanda da Edigey’in babası Kuttlıkaya’nın güçsüzlüğü de kavak ağacı ile verilmektedir.

SONUÇ

Çalışmada Mırkı Batır, Nurgayşa, Anşıbay Batır ve Edige isimli Kazak Türklerinin destanları incelenmiştir. Kazak Türklerinin hayvanlara, sulara, bitkilere birtakım anlamlar yükleyerek onları kutsallaştırdıkları ve onlardan işlevsel olarak yararlandıkları incelenen metinler vasıtasıyla tespit edilmiştir. Kazak Türkleri Destan türü ile sosyal yaşamlarını, dini inançlarını ve birtakım tıbbi uygulamalarını su, hayvan, bitki mitoslarıyla gelecek kuşaklara aktarmışlardır.

Kazak Türklerinin destanlarında kazak aile yapısını, erkeklik algısını, evlilik çeşitlerini, devlet yapısını, savaş sistemlerini, halk oyunlarını, mutfak kültürünü, inceleyen, araştıran çalışmaların eksikliği gözlemlenmiştir

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin destanları ve destancılık geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Ateş, M. (2001). *Mitolojiler ve semboller*. İstanbul: Aksiseda Matbaası.
- Avespayeva, P., & Sakenov, S. (2009). *Kazak Destanları VI*. (O. S. Karaca, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çelik, A. (2020). *Kırgız arkaik destanları ve mitoloji*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö., & Yıldırım, N. (2019). *Türk edebiyatının mitolojik kaynakları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin anahtarı*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Gezgin, D. (2019). *Hayvan mitosları*, İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Gökçimen, A. (2016). Türkmen kültüründe deve ve develerin piri Veyis Baba. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı 80, 219-230.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın yapısı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Kaya, M. (2015). *Mitolojiden efsaneye Türk mitolojisinin Anadolu'daki efsanelerdeki izleri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Örnek, S. V. (1988). *İlkelerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Sengirbayev, M. J. (2007). *Kazak destanları IV. Kırım'ın Kırk Batırı*. Çev. Arıkan, M. & Türkmen, F. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

Epics are oral culture products that transmit the traditions, customs, beliefs, fears, joys and lifestyle of a nation from generation to generation. Kazakh epics are also an integral part of Kazakh Turks' oral culture and therefore oral literature. Like epics, myths are among the elements transmitted through oral culture products. For this reason, myths are intertwined with epics and function as a bridge between the past and the future. Myths, creatures, objects, symbols and values that people believe in, consider sacred or attribute some meaning to, are transferred to future generations through epics.

Kazakh Turks lead a transhumant and wintering lifestyle in a wide geography. As they are intertwined with nature, their efforts to understand the universe and God have caused them to attribute symbolic meanings such as good-bad, dangerous-dangerous, auspicious-unauspicious to waters, animals and plants. These meanings and supernatural beliefs are stereotyped with the heroes in the epics. The examination of these stereotyped structures and extraordinary elements given in the epics will make an important contribution to the analysis of the perception of holiness and belief systems in the culture of Kazakh Turks. When the epic heroes of Kazakh Turks are wounded in battle, they make use of plants, animals and water. Generally, they use frightening, majestic animals, forests and waterfronts, which are considered sacred, to drive away the enemy. For this reason, water, plant and animal myths are important in terms of reflecting the totality of values of Kazakh Turks. The beliefs and lifestyles of Kazakh Turks are given to the greatest extent through myths in epics. Therefore, it is necessary to analyze the epics.

In this study, water, animal and plant myths in the epics “Markı Batır”, “Nurgayşa”, “Anışbay Batır”, “Ediğe” will be determined in connection with the belief systems and lifestyles of Kazakh Turks. Water, animal and plant species, which have an important place in the life of Kazakh Turks, will be discussed in detail.

The transfer of mythological elements, cultural motifs, beliefs, myths to future generations through epics will be given with examples taken from the epics examined. The mythological elements that have an important place in the cultural memory of Kazakh Turks in the epics to be analyzed will be classified under the headings of water, animal and plant myths.

In the section on water myths in Kazakh epics, it will be stated that water is not only the source of life, but also used as a purifying element and a symbol of a new life in Kazakh Turks. The punishing, life-consuming and hiding feature of water will be given with examples taken from the epics.

In the section on animal myths in Kazakh epics, it will be given that animals are not only a part of nature, but also the guide, protector, and guide of the epic heroes. For example, the horse is seen as a close friend, protector, savior, guide of the hero in Kazakh Turks. It will be stated that the dragon is used as an element of power in the epics analyzed. In the epics, the protective feature of the camel and the intuition feature of the dog will be emphasized.

In the section of the study on plant myths in Kazakh epics, medicinal herbs, plants and trees will be given. It will be stated that Kazakh Turks benefit from plants as a result of living in harmony with nature. It will be stated that Kazakh Turks sanctify the tree and attribute some meanings to different types of trees. It will be given with examples taken from the epic that they benefit from plants and trees for medicinal purposes.

This study was written in order to indicate that mythological elements, cultural motifs and belief systems in the epics of Kazakh Turks are transmitted to future generations through

mythos in epics. In the study, in the light of the examples taken from the selected epics, the classification and interpretation of mythos were provided.

In this study, the epics of Kazakh Turks named “Markı Batır”, “Nurgayşa”, “Anışbay Batır” and “Edige” were analyzed. It has been determined through the texts examined that Kazakh Turks sanctify animals, waters and plants by attributing certain meanings to them and make use of them functionally. Kazakh Turks have transferred their social life, religious beliefs and some medical practices to future generations through epic genre with water, animal and plant myths.

Makale Türü: İnceleme Makalesi
Gönderilme Tarihi: 18 Kasım 2024
Kabul Tarihi: 17 Ocak 2025
<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1586236>

II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE RESMİ TARİH ANLAYIŞINDA YAŞANAN DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜN TARİH EĞİTİMİNE ETKİLERİ¹

Şengül BÜYÜKBOYACI²

Özet

Bu çalışmanın amacı İkinci Dünya Savaşı döneminde yaşanan ekonomik ve sosyo-kültürel sorunlardan Milli Eğitim Politikalarının ne denli etkilendiğini ve Milli Eğitim politikaları çerçevesinde dönemin resmi tarih anlayışında yaşanan değişim ve dönüşümün tarih eğitimine olan etkilerini nitel araştırma kapsamında ortaya koymaktır. Atatürk döneminde, modern bir devlet yapısına ulaşmak amacıyla Türk toplumunda büyük siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yenilikler yaşanmıştır. Atatürk'ün vefatından sonra, Türkiye'deki iç ve dış gelişmelerin etkisiyle bu devrim hareketlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen siyasi, askeri ve ekonomik olaylar bu değişim sürecini büyük ölçüde etkilemiştir. Atatürk'ün ardından Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün Milli Şef olarak anıldığı dönem hem siyasi hem de kültürel alanlarda değişikliklere sahne olmuştur. Bu dönemde eğitim politikası, kültür politikasının bir parçası olarak gelişmiş; Hümanist bir kültür anlayışı eğitime yön vermiştir. Atatürk döneminde kültür politikası Türk tarihine ve diline odaklanırken, İnönü ve dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in etkisiyle, kültür politikası Batı toplumlarıyla yakınlaşmanın bir sonucu olarak Yunan ve Roma uygarlıklarına odaklanmaya başlamıştır. II. Dünya Savaşı, tüm dünyada olduğu gibi Türk tarihini de etkilemiş; barış, özgürlük ve bağımsızlık gibi kavramların önemi anlaşılmış ve hümanist eğilimler etkili olmaya başlamıştır. Bu dönemde, milliyetçilikten hümanizme doğru bir yönelim görülürken aynı zamanda milli kültürün göz ardı edilen yönlerine dair çalışmalar yapılmıştır. II. Dünya Savaşı döneminde, devletin tüm kültür ve eğitim kurumlarında hümanizmin izleri açıkça görülmüş, bu yaklaşım özellikle tarih eğitiminde kendini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Eğitim, Türk Tarih Tezi, Hümanizm, Tarih Eğitimi.

¹Bu makale 15-16 Kasım 2024 tarihinde Antalya'da düzenlenen Essa V. Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler ve Sanat Sempozyumu'nda sunulmuş özet metin bildirinin genişletilmiş halidir.

² Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği ABD, Isparta/Türkiye, Orcid: 0000-0002-1683-294X, Mail: sengulbuyukboyaci@sdu.edu.tr

Research Type: Review Article

Submission Date: November 18, 2024

Acceptance Date: January 17, 2025

<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1586236>

THE IMPACT OF CHANGES AND TRANSFORMATIONS IN OFFICIAL HISTORY UNDERSTANDING DURING THE WORLD WAR II ERA ON HISTORY EDUCATION

Abstract

The aim of this study is to qualitatively examine the extent to which economic and socio-cultural challenges experienced during the Second World War influenced national education policies and to analyze how changes and transformations in the official historical perspective within the framework of these policies impacted history education. In the Atatürk era, significant political, social, cultural, and economic reforms were introduced to establish a modern state structure within Turkish society. After Atatürk's passing, internal and external developments in Turkey caused substantial shifts in these revolutionary movements. Political, military, and economic events during World War II played a major role in influencing this transformation process. Following Atatürk, İsmet İnönü, who was then President, assumed the role of National Chief, leading to changes in both political and cultural realms. During this period, educational policies evolved as part of broader cultural policies, with a Humanist cultural approach guiding educational practices. While the Atatürk era's cultural policies focused on Turkish history and language, during the İnönü period, under the influence of the then-Minister of Education Hasan Ali Yücel, cultural policies began to center around Greek and Roman civilizations as a result of closer ties with Western societies. World War II, as it did globally, also impacted Turkish history, highlighting the importance of concepts such as peace, freedom, and independence, with Humanist trends gaining influence. This period saw a shift from nationalism toward Humanism, alongside efforts to address the previously neglected aspects of national culture. During the World War II era, traces of Humanism were clearly evident in the state's cultural and educational institutions, a perspective that particularly manifested in history education.

Keywords: World War II, Education, Turkish History Thesis, Humanism, History Education.

1.GİRİŞ

Eğitim, bireylerin bilgi ve değerlerle donatılması, toplumların ise kültürel, ekonomik ve siyasal dönüşümleri gerçekleştirmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Tarih eğitimi, bu bağlamda milli kimlik inşası, toplumsal aidiyetin güçlendirilmesi ve evrensel değerlerin aktarımı gibi işlevler üstlenir. Osmanlı İmparatorluğu'nda tarih eğitimi, kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar ümmetçi bir anlayışla şekillenmiş, daha çok İslam tarihine dayalı bir müfredat benimsenmiştir (İnalçık, 2013). Tanzimat'la birlikte modernleşme çabalarının bir parçası olarak Osmanlı tarihine daha fazla vurgu yapılmaya başlanmış ve Avrupa'daki tarih yazımı anlayışları Osmanlı'ya da etki etmiştir (Ortaylı, 1999).

II. Meşrutiyet döneminde ise tarih eğitimi, Türkçülük akımının etkisiyle daha milli bir karakter kazanmıştır. Bu dönemde özellikle Ziya Gökalp'in fikirleri ve "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" şiarı, eğitimin milli kimlik inşasındaki rolünü güçlendirmiştir.

Türk tarihinin İslam öncesi dönemine yönelik ilginin artması da bu dönemde dikkat çekicidir (Ergin, 1977).

Cumhuriyet dönemiyle birlikte tarih eğitimi, toplumsal dönüşümün ve ulus devlet inşasının temel araçlarından biri haline gelmiştir. Atatürk'ün tarih anlayışı, Türk milletinin kökenlerini Asya'ya ve eski uygarlıklara dayandırarak, bağımsız ve köklü bir millet olma bilincini pekiştirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi fikirler, dönemin tarih yazımına ve eğitimine damga vurmuştur (Yücel, 1991). İsmet İnönü dönemiyle birlikte, özellikle Hasan Ali Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı sırasında, evrensel değerlere ve hümanist yaklaşımlara yönelinmiş, dünya tarihine daha geniş bir perspektiften bakılmaya başlanmıştır (Yücel, 1991). Bu süreçte, tarih eğitimi barış ve insan hakları gibi konuları da kapsayarak daha geniş bir evrensel anlayışı teşvik etmiştir.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e tarih eğitimi, modernleşme ve Batılılaşma çabalarının bir yansıması olmasının yanı sıra, toplumun milli kimlik ve aidiyet bilincini güçlendirmeye yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Tanzimat döneminde başlayan modern tarih yazımı ve eğitimi, II. Meşrutiyet döneminde daha milli bir karakter kazanarak Türkçülük akımının etkisi altında gelişmiştir. Cumhuriyet döneminde ise tarih eğitimi, ulus-devlet inşasının temel taşlarından biri olarak ele alınmış, Türk tarihinin köklü geçmişini vurgulayan bir yaklaşımla şekillendirilmiştir. Bu süreçte, tarih eğitiminin içeriği sadece milli kimlik inşasına hizmet etmekle kalmamış, aynı zamanda evrensel değerlere ve hümanist yaklaşımlara da yer vererek, Türkiye'nin modernleşme yolculuğunda önemli bir işlev üstlenmiştir (İnalçık, 2013; Yücel, 1991).

2.YÖNTEM

Çalışmanın veri toplama yöntemi doküman analizi, veri analiz yöntemi ise içerik analizi şeklindedir. Çalışmanın amacı, dönemin ideolojik eğilimlerinin eğitim politikalarına ve tarih müfredatına nasıl yansıdığını tarihsel bir perspektifle incelemektir. Bu doğrultuda, literatür taraması yöntemi kullanılarak dönemin tarih yazımı, eğitim politikaları ve tarih eğitimi konularında yapılmış akademik çalışmalar incelenmiştir.

3. OSMANLI'DA TARİH YAZICILIĞI VE ANLAYIŞI

Osmanlı tarih yazıcılığı, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde devletin gücünü ve hanedanın meşruiyetini pekiştiren bir işlev üstlenmiştir. Bu dönemde tarih yazımı, Osmanlı kimliğini desteklemek ve devlete bağlılığı artırmak amacıyla, Osman Gazi ve hanedanının Türk-İslam dünyasındaki kutsal rolüne vurgu yaparak kaleme alınmıştır (İnalçık, 1973). Tarih yazıcılığı, devletin İslam dünyasında bir koruyucu ve cihangir olarak temsil edildiği bir çerçeveye şekillendirilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin erken dönemlerinde kullanılan vakayiname türündeki tarih yazımı, kronolojik bir yapı üzerine kurulmuştur ve padişahların fetihlerini kahramanlıkla tasvir eden bir üslup benimsemiştir (Kafadar, 1995). Bu dönemde kaleme alınan eserlerde olayların sıralı bir biçimde anlatılması, Osmanlı Devleti'nin gücünü ve sürekliliğini yüceltme amacına hizmet etmiştir.

• **Ahmedi'nin "İskendername"si:** Ahmedi, İskendername adlı eserinde Osmanlı hanedanını Büyük İskender'e benzeterek, Osmanlıların kahramanlıklarını ve zaferlerini yücelten bir anlatı kurmuştur (Fleischer, 1986). Bu eser, Osmanlı hanedanının köklü bir soya sahip olduğunu ve fetih ruhuna sahip bir hanedan olduğunu anlatır.

• **Oruç Bey'in Vakayinameleri:** Oruç Bey'in vakayinameleri, Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecini ve ilk fetihleri ayrıntılı bir şekilde ele alır. Oruç Bey, padişahları yücelten bir üslup benimseyerek Osmanlı devletinin yüceliğini öne çıkarır (Vatin, 1993).

Osmanlı tarih yazıcılığı, erken dönemde Osmanlı Devleti'nin Türk-İslam dünyasındaki temsil gücünü yüceltmek amacıyla devlete ait kahramanlık hikayelerini, efsaneleri ve menkıbeleri içeren bir kimlik inşa sürecine katkıda bulunmuştur (Peirce, 1993). Osman Gazi ve onun soyundan gelen padişahlar, İslam'ın koruyucusu olarak tasvir edilerek, Osmanlı'nın tarih sahnesinde bir kutsal misyonla hareket ettiği fikri vurgulanmıştır.

Erken Osmanlı tarih yazıcılığında kullanılan dil, süslü, edebi ve Osmanlı Devleti'ni yücelten bir üsluba sahiptir. Bu üslup, yalnızca devletin büyüklüğünü değil, aynı zamanda padişahların halk üzerindeki etkisini artırmayı hedefleyen bir anlatım biçimini yansıtır (Kafadar, 2007). Osmanlı tarihçileri, vakayinamelerinde olayları dramatize eden ve kahramanlıkları abartan bir dil kullanarak devlete duyulan sadakati artırmayı amaçlamışlardır.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle (1839) Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketleri hız kazanmış ve bu değişim tarih yazıcılığına da yansımıştır. Osmanlı Devleti, Batılılaşma politikaları çerçevesinde hukuktan eğitime, yönetimden orduya kadar birçok alanda yenilikler yaparken, tarih yazıcılığında da Batılı yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Bu dönemde Osmanlı tarihçileri, Batı'dan esinlenerek nesnel ve bilimsel bir yöntemle tarih yazmaya başlamışlardır. Modern tarih yazımına geçişin en önemli göstergelerinden biri, olayları yalnızca kronolojik olarak sıralamak yerine, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerini kurmaya yönelik bir yaklaşım benimsemeleridir (Zürcher, 2004).

Erken Osmanlı tarih yazıcılığının edebi ve devlet merkezli üslubu, Tanzimat dönemiyle birlikte modernleşme hareketlerinin etkisiyle yerini daha nesnel ve bilimsel bir anlayışa bırakmıştır. Tanzimat Dönemi'nde kurulan modern eğitim kurumları, Osmanlı tarih yazımının Batı tarih yazım yöntemleriyle tanışmasında büyük rol oynamıştır. Özellikle 1859 yılında kurulan Mekteb-i Mülkiye, Osmanlı aydınlarının yetiştiği önemli bir merkez haline gelmiş ve burada yetişen tarihçiler, Batılı yöntemlerle yazılmış tarih eserlerinden etkilenmiştir. Bu dönemde tarihçiler, yalnızca Osmanlı tarihini değil, dünya tarihini de öğrenmeye ve Batılı kaynakları kullanarak daha geniş bir perspektif geliştirmeye başlamışlardır.

Tanzimat Dönemi'nde Mekteb-i Mülkiye, Darülfünun gibi modern eğitim kurumlarında tarih eğitimi, Batılı tarih yazım teknikleri ve bilimsel yöntemlere dayandırılarak verilmiştir. Bu kurumlarda yetişen tarihçiler, Batı'da gelişen pozitivist tarih anlayışından etkilenerek olayları nesnel bir şekilde incelemenin gerekliliğini savunmuşlardır. Bu durum, Osmanlı tarihçiliğinde metodolojik bir yenilik olarak kabul edilir ve tarihçilerin belge temelli, analitik bir yaklaşımla çalışmaya başlamasını sağlar (Davison, 1963).

Bu dönemin en önemli Osmanlı tarihçilerinden biri olan Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat Dönemi tarih yazıcılığında önemli bir yere sahiptir. Cevdet Paşa, Batılı tarih yazım tekniklerini Osmanlı tarihçiliğine entegre etmiş ve tarih yazımında nesnel bir bakış açısı geliştirmiştir. Paşa, *Tarih-i Cevdet* adlı eserinde Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan 1826'ya kadar olan süreci ele almış ve olayları neden-sonuç ilişkisi içerisinde açıklamıştır. Cevdet Paşa'nın bu eseri, Osmanlı tarih yazıcılığında modern bir tarih anlayışının başlangıcını temsil etmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa, olayları sadece anlatmakla kalmayıp, tarih yazımında eleştirel ve analitik bir yaklaşım benimsemiştir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşları ve siyasi olayları değerlendirirken, bu olayların arka planındaki sosyal ve ekonomik koşulları da ele alır. Bu yaklaşım, Tanzimat Dönemi'nde gelişen modern tarih yazıcılığının en belirgin özelliklerinden biridir (Hanoğlu, 2008).

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı tarihçiliğinde nesnellik ve bilimsellik önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemin tarihçileri, tarih yazımını daha bilimsel temellere oturtmak amacıyla belge ve kaynak kullanımına özen göstermiş, olayların kronolojik sırasını belirlerken devlet arşivlerinden yararlanmışlardır. Bu dönemde, Avrupa tarih yazımında etkili olan pozitivist tarih

anlayışının Osmanlı tarihçileri arasında da benimsenmesi, nesnel tarih yazımının gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu yaklaşım, tarih yazımının yalnızca geçmişi anlatmak değil, aynı zamanda geçmişten ders çıkararak geleceğe yön vermek amacını taşıması gerektiği fikrini de beraberinde getirmiştir.

Bu dönemde Osmanlı kimliğini oluşturmaya yönelik tarih yazımı, Osmanlılık anlayışını öne çıkaran bir yapıya bürünmüştür. Osmanlı tarihçileri, Batı etkisiyle şekillenen bu yeni tarih anlayışı içerisinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısını vurgulamış ve imparatorluğun farklı etnik grupları barış içinde bir arada tutan bir yönetim olduğuna dair bir anlatı geliştirmişlerdir. Tanzimat ile birlikte Osmanlılık düşüncesinin güç kazanması, tarih yazımında da çok kültürlü bir Osmanlı toplumu vurgusunun artmasına neden olmuştur (Findley, 1989).

Bu çok uluslu yapı, Tanzimat Dönemi'nde devletin kendini Osmanlılık ideolojisiyle meşrulaştırma çabası olarak yansımış, tarih yazıcılığı da bu ideolojiyi pekiştiren bir araç olarak kullanılmıştır. Osmanlı tarihçileri, Osmanlı Devleti'nin farklı din, dil ve kültürleri barış içinde bir arada tutan bir imparatorluk olduğuna vurgu yaparak, tarih yazımında imparatorluğun birleştirici gücünü ön plana çıkarmışlardır.

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlılık ideolojisiyle şekillenen tarih yazıcılığı, II. Meşrutiyet'le birlikte farklı fikir akımlarının etkisiyle dönüşüme uğrayarak, imparatorluğun çok uluslu yapısına dair yeni tartışmaları ve kimlik arayışlarını yansıtmaya başlamıştır.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle (1908) Osmanlı İmparatorluğu'nda siyasi ve sosyal anlamda önemli değişimler yaşanmış, özellikle milliyetçilik, Osmanlılık ve İslamcılık gibi fikir akımları tarih yazıcılığında da belirleyici bir rol oynamaya başlamıştır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı karşısında yükselen etnik milliyetçilik akımları tarih yazımında da yankı bulmuş, tarih yazıcıları Osmanlı kimliğini sorgulayan ve Türk kimliğini öne çıkaran bir bakış açısı geliştirmiştir (Hanioğlu, 2008).

Bu süreçte Osmanlı tarih yazıcılığı, Batılı yöntemlere yönelmekle kalmamış; aynı zamanda Osmanlı'nın kökenlerini araştıran ve Türk tarihine odaklanan bir anlatı benimsemeye başlamıştır. Türkçülük hareketinin etkisiyle Osmanlı tarihçileri, Osmanlı Devleti'ni Türk tarihinin bir devamı olarak değerlendirmiş ve Türk milletinin tarih sahnesindeki yerini vurgulamaya başlamışlardır (Zürcher, 2004).

II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Türkçülük akımı, Osmanlı tarih yazıcılığında Türk kimliğini ön plana çıkarmış ve Türk tarihini bağımsız bir kimlik olarak ele alma çabasını başlatmıştır. Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi düşünürlerin öncülüğünde gelişen Türkçülük hareketi, Osmanlı tarih yazıcılığında bir dönüm noktası olmuş ve bu dönemde tarih yazımı, Türk milletinin köklerini Orta Asya'ya kadar götüren bir çerçevede şekillenmiştir.

Ziya Gökalp, Türkçülük akımının en önemli temsilcilerinden biri olarak, tarih yazıcılığında Türk milletinin kültürel değerlerini, dilini ve tarihini öne çıkarmıştır. Gökalp, Türk milletinin tarih sahnesindeki varlığını güçlendirmek için Osmanlı tarihini bir Türk kimliği altında yeniden kurgulamanın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Gökalp'in bu konudaki fikirleri, tarih yazıcılığında Osmanlı kimliğinin yerini Türk kimliğine bırakmasının yolunu açmıştır (Heyd, 1979).

1908'de kurulan Türk Ocakları, Türkçülük ideolojisini benimseyen Osmanlı aydınlarının bir araya geldiği ve Türk tarihi, dili ve kültürü üzerinde çalışmalar yaptığı bir kuruluş olarak öne çıkar. Türk Ocakları bünyesinde yapılan çalışmalar, Osmanlı tarih yazıcılığında milliyetçilik fikrinin gelişimine büyük katkı sağlamış, Osmanlı tarihçileri Türk tarihini bağımsız bir kültürel kimlik olarak değerlendirmeye başlamıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde etkili olan bir diğer ideolojik akım İslamcılıktır. Bu akım, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü engellemek için İslam dünyasının birlik olması gerektiğini savunan bir yaklaşımdır. İslamcı düşünce, tarih yazıcılığında Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasındaki rolünü ön plana çıkarmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam'ın koruyucusu olarak tarih sahnesinde yer alması gerektiğini vurgulamıştır. Bu dönemde tarih yazıcılığı, Osmanlı Devleti'ni bir İslam devleti olarak yücelten ve Osmanlı padişahlarının dini liderlik vasıflarını öne çıkaran bir anlayışla şekillenmiştir (Şentürk, 1999).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı tarih yazıcılığı, Batılı tarih yazım teknikleriyle daha yakından tanışmış ve pozitivist tarih anlayışından etkilenmiştir. Bu dönemde, Avrupa'da yaygınlaşan pozitivist tarih yazımı, Osmanlı tarihçileri arasında olayları nesnel bir şekilde ele almanın gerekliliğini gündeme getirmiştir. Özellikle 1908'den sonra Osmanlı tarihçileri, olayları belgelerle destekleme ve neden-sonuç ilişkisi kurma çabasıyla Batılı yöntemleri benimsemeye başlamışlardır.

Ahmet Refik Altınay gibi tarihçiler, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı tarihçiliğinde Batılı yöntemleri benimseyen ve Osmanlı tarihini daha eleştirel bir gözle ele alan önemli isimler arasında yer alır. Altınay, Osmanlı arşiv belgelerini kullanarak Osmanlı tarihini nesnel bir şekilde değerlendirmeye çalışmış ve Osmanlı tarih yazıcılığına modern bir bakış açısı kazandırmıştır (Göyünç, 1983).

Bu dönemde Osmanlı tarih yazıcılığı, ideolojik akımların (Türkçülük, Osmanlıcılık, İslamcılık) etkisi altında şekillenirken, aynı zamanda modern tarih yazımının gereklerini yerine getirmeye çalışan bir yapı kazanmıştır. II. Meşrutiyet Dönemi'nde tarih yazıcılığı:

1. **Milliyetçi ve İdeolojik Bir Yapı:** Bu dönemde tarih yazımı, Osmanlı kimliğini yeniden tanımlamak amacıyla ideolojik bir çerçeveye oturtulmuştur. Türkçülük akımı, Osmanlı tarihini bir Türk kimliği ekseninde ele alırken, İslamcılık akımı, Osmanlı'yı İslam dünyasının bir lideri olarak değerlendirmiştir.

2. **Bilimsellik ve Arşiv Belgelerinin Kullanımı:** Batılı tarih yazım yöntemlerinin benimsenmesiyle birlikte Osmanlı tarihçileri, belgeleri daha nesnel bir şekilde kullanma eğilimine girmişlerdir. Bu dönemde tarih yazımında Osmanlı arşiv belgeleri önemli bir kaynak olarak görülmüş ve olayların bilimsel bir yaklaşımla değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

3. **Osmanlı Devleti'nin Çok Kültürlü Yapısını Koruma Çabası:** II. Meşrutiyet Dönemi'nde tarih yazıcılığı, Osmanlı Devleti'nin çok kültürlü yapısını koruma ve Osmanlıcılık anlayışını yaşatma çabasını sürdürmüştür. Ancak, özellikle Türkçülük ve İslamcılık akımlarının yükselmesiyle Osmanlı kimliği sorgulanmaya başlanmış ve bu çok kültürlü yapı giderek zayıflamıştır.

4.OSMANLIDA TARİH EĞİTİMİ

Türkiye'de eğitim alanındaki modernleşme süreci, Osmanlı Devleti'nde Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'un (1773) kurulmasıyla başlamıştır (Ergin, 1977). Bu kurum, askeri ve teknik alandaki ihtiyaçları karşılamak amacıyla Batılı eğitim yöntemlerini Osmanlı eğitim sistemiyle tanıştırmış ve modernleşme hareketlerinin ilk adımlarından biri olmuştur. Bu başlangıç, Tanzimat Fermanı ile hız kazanan daha geniş bir modernleşme sürecinin temelini oluşturmuş, eğitim alanında köklü değişimlerin önünü açmıştır.

Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı eğitim sistemi, Batılı eğitim yöntemlerine uyum sağlama yönünde modernleşme sürecine girdi (Somel, 2001). Bu süreçte, tarih eğitimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun meşruiyetini korumak ve imparatorluğun tarihsel büyüklüğünü yeni nesillere aktarmak için yeniden düzenlendi. Tanzimat sonrası Osmanlı okullarında tarih

dersleri, devletin bütünlüğünü korumak ve Osmanlı kimliğini genç nesillerde kökleştirmek amacıyla kurgulandı (Akyıldız, 2011).

1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Osmanlı'da ilk modern eğitim düzenlemelerinden biri olarak tarihin eğitimdeki yerini belirledi. Nizamname, tarih derslerini müfredatın zorunlu bir parçası yaparak, gençlerin Osmanlı tarihine dair bilgi edinmelerini sağladı. Bu dönemde, tarih eğitimi yalnızca Osmanlı tarihini değil, dünya tarihini de kapsayarak öğrencilerin dünya üzerindeki gelişmeleri anlamalarını amaçladı (Akyüz, 1999).

Tanzimat Dönemi'nde tarih ders kitapları, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren hanedan padişahlarının başarılarını, fetihleri ve devletin genişleme sürecini aktarmaya odaklandı. Örneğin, bu dönemde kullanılan kitaplardan biri olan "Tarih-i Osmani" kitabında, Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme dönemleri detaylı bir şekilde ele alınır, padişahların zaferleri ve liderlik vasıfları yüceltilirdi. Ayrıca, öğrencilerin Batı'yı tanınması ve Avrupa tarihine dair bilgi edinmeleri için bazı ders kitaplarında Antik Yunan ve Roma medeniyetlerine dair bilgiler de yer alıyordu.

Tanzimat Dönemi'nde kurulan askeri okullar, tarih eğitimine özel bir önem vermekteydi. Askeri öğrencilerin Osmanlı Devleti'nin askeri başarıları ve padişahların cihangirlik idealleri doğrultusunda eğitilmesi hedeflendi. Tarih derslerinde özellikle Osmanlı'nın askeri zaferleri ve İslam dünyasındaki liderlik rolü anlatılır, bu yolla asker adaylarına Osmanlı'nın askeri mirasını koruma bilinci aşılanırdı (Somel, 2001).

II. Meşrutiyet ile birlikte Osmanlı Devleti, ideolojik olarak daha çeşitli bir yapıya büründü. Bu dönemde tarih eğitimi, Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi farklı ideolojilere göre şekillenmeye başladı. Türkçülük hareketi ön plana çıktıkça, tarih dersleri Osmanlı'dan ziyade Türk milletinin Orta Asya'dan başlayarak Osmanlı Devleti'ne uzanan tarihsel sürecini anlatmaya odaklandı. Bu dönemde, tarih ders kitaplarında Türklerin kökenlerine, kültürel miraslarına ve Osmanlı öncesi Türk devletlerine daha fazla yer verildi (Karpaz, 2001).

Tarih dersleri, II. Meşrutiyet Dönemi'nde milliyetçi bir içerikle yeniden yapılandırıldı. Ziya Gökalp'in etkisiyle, tarih ders kitaplarında "Türklük" vurgusu artmış ve öğrencilerin Türk kimliğini tanımaları, bu kimlikle gurur duymaları hedeflenmiştir. Müfredatta Türk tarihine dair daha önce Osmanlı eğitiminde yer verilmeyen konular (Göktürkler, Uygurlar, Selçuklular) işlenmiş ve Osmanlı tarihini bu geniş Türk tarihinin bir parçası olarak değerlendirme çabası öne çıkmıştır (Heyd, 1979).

Türk Ocağı, II. Meşrutiyet Dönemi'nde milliyetçi tarih eğitime büyük katkıda bulunmuştur. Türk Ocağı'nda düzenlenen seminerler ve yayımlanan yayınlar aracılığıyla öğrencilerde Türk tarihine ve kültürüne dair farkındalık artırılmaya çalışılmıştır. Bu dönemdeki tarih ders kitaplarında Türk Ocağı'nın tarih anlatılarının etkisi görülmekte, öğrencilere Türk milletinin kahramanlıkları aktarılmaktadır.

II. Meşrutiyet Dönemi, tarih derslerinde bilimselliğin ön plana çıktığı bir dönemdir. Tarih kitaplarında olaylar arşiv belgeleri ve bilimsel kaynaklara dayanılarak anlatılmış, tarih eğitiminin daha nesnel ve belge temelli olması hedeflenmiştir. Bu yaklaşım, Osmanlı öğrencilerinin tarihi olayları daha rasyonel bir perspektiften değerlendirmelerini sağlamıştır. Ayrıca, bu dönemdeki ders kitaplarında, tarih yazımında neden-sonuç ilişkisine ve olayların tarihsel bağlama yerleştirilmesine önem verilmiştir (Göyünç, 1983).

İslamcılık ideolojisi, II. Meşrutiyet Dönemi'nde tarih ders kitaplarının içeriğine dini bir vurgu kazandırmıştır. Bu akımın etkisiyle, Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasındaki liderlik rolü tarih derslerinde sıkça vurgulanmış, İslam medeniyetinin Osmanlı ile olan bağı anlatılmıştır. Özellikle padişahların İslam'ın koruyucusu olarak rol almaları ve Osmanlı'nın

cihangirlik ideali bu derslerde öne çıkarılmış, öğrencilere Osmanlı'nın dini misyonunu devam ettirme sorumluluğu aşlanmıştır.

5.AVRUPA'DAKİ TARİH ANLAYIŞLARI

Modern tarih anlayışı, Aydınlanma Çağı (18. yüzyıl) ile birlikte Avrupa'da şekillenmeye başlamış ve tarih yazımı, dini anlatılardan uzaklaşarak daha bilimsel bir yapıya bürünmüştür. Aydınlanma filozofları, tarihin akıl, gözlem ve deney yoluyla anlaşılması gerektiğini savunarak, olayları açıklamada rasyonel ve nesnel bir bakış açısını öne çıkarmışlardır. Bu dönemde tarih yazımı, insanın gelişimini anlamak için bir araç olarak kabul edilmiş, toplumsal ilerleme ve bireyin özgürlüğüne vurgu yapılmıştır (Butterfield, 1931).

Aydınlanma düşünürlerinden Voltaire, tarihe olan yaklaşımıyla modern tarih yazımının temellerini atan düşünürlerden biri olarak kabul edilir. Voltaire, tarihi yalnızca bir ulusun veya bir devletin anlatısı olarak değil, tüm insanlığın gelişimini kapsayan bir alan olarak ele almış ve olayları kronolojik bir düzene oturtarak açıklamaya çalışmıştır. Onun yaklaşımı, Avrupa'da tarih yazımında insanlığın ortak mirasına odaklanan yeni bir anlayışın doğuşuna yol açmıştır.

Modern tarihin doğuşu ile birlikte tarih yazıcılığı, olayları sadece belgelemekten ziyade, neden-sonuç ilişkisi içinde analiz etmeyi amaçlayan bir yapı kazanmıştır. Bu dönemde Batılı tarihçiler, olayları nesnel bir bakış açısıyla değerlendirerek arşiv belgelerini kullanmaya başlamış ve tarih biliminde doğruluğu sağlamak için belgelerden yararlanılması gerektiğini savunmuşlardır.

5.1. Cumhuriyet Devri Tarihçilerine Etki Eden Avrupa'daki Tarih Anlayışları

Avrupa'daki modern tarih anlayışı, Cumhuriyet dönemi Türk tarihçilerini de derinden etkilemiştir. Özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'deki tarih yazımı, Avrupa'nın çeşitli tarihsel yaklaşımlarını örnek almış ve bu yaklaşımlar Türk tarihçiliğinde farklı eğilimler olarak yansımıştır. Aşağıda, Türkiye'deki Cumhuriyet devri tarihçiliğine yön veren üç temel Avrupa tarih anlayışını inceleyeceğiz.

a. Romantik Tarih Anlayışı

Romantik tarih anlayışı, 19. yüzyılın başlarında Almanya ve Fransa'da etkili olan bir akım olarak ortaya çıkmıştır. Romantizm, tarihe duygusal bir bakış açısıyla yaklaşmış ve özellikle ulusal kimliği ve kültürü öne çıkaran bir anlatı geliştirmiştir. Bu tarih anlayışında geçmiş, bir ulusun kimliğini şekillendiren ve milletin değerlerini yücelten bir araç olarak görülmüştür (Berlin, 1999).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de ulus-devletin inşasında, romantik tarih anlayışından esinlenilmiştir. Türk Tarih Tezi gibi projelerde, Türk ulusunun kökenleri ve kültürel değerleri öne çıkarılmış; tarih yazımında Türk milletinin kahramanlıkları ve kadim kökleri vurgulanmıştır. Bu bakış açısı, romantik tarihçiliğin Türkiye'de ulusal kimliği destekleyen bir araç olarak kullanıldığını gösterir. Örneğin, Ziya Gökalp'in Türkçü düşünceleri, Cumhuriyet dönemi tarih yazıcılığında romantik tarih anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Heyd, 1979).

b. Pozitivist Tarih Anlayışı

19. yüzyılda Auguste Comte tarafından geliştirilen pozitivist tarih anlayışı, olayların bilimsel yöntemlerle açıklanması gerektiğini savunur. Pozitivism, olayları tarafsız, nesnel ve gözleme dayalı bir şekilde ele almayı amaçlar ve tarih yazımında olayları belgelere dayanarak incelemeyi öne çıkarır. Bu yaklaşımda, tarih yazımı tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi neden-sonuç ilişkileri içinde değerlendirilir ve tarihi olayların analiz edilmesinde bilimsel yöntemler esas alınır (Comte, 1864).

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte, tarih yazıcılığında pozitivist tarih anlayışı benimsenmiş ve olayların nesnel bir şekilde analiz edilmesi gerektiği fikri öne çıkmıştır. Türk Tarih Kurumu’nun kurulması ve Türk tarihinin bilimsel yöntemlerle incelenmesi, bu anlayışın bir yansımasıdır. Pozitivist tarih anlayışının etkisiyle Cumhuriyet devri tarihçileri, arşiv belgelerine dayanarak araştırma yapmaya ve Türk tarihini daha bilimsel bir yöntemle incelemeye başlamışlardır. Örneğin, Ahmet Cevdet Paşa’nın çalışmaları, Türk tarihçiliğinde pozitivist etkiyi gösteren önemli bir örnektir.

c. Alman Tarihselciliği

19. yüzyılda Alman tarihçi Leopold von Ranke tarafından geliştirilen tarihselcilik akımı, olayları kendi tarihsel bağlamında değerlendirmeyi savunan bir yaklaşımdır. Alman tarihselciliği, tarihi bir bilim dalı olarak kabul etmiş ve olayların dönemin siyasi, sosyal ve kültürel koşullarına göre anlaşılması gerektiğini vurgulamıştır. Ranke, tarih yazımında “olduğu gibi gösterme” ilkesini benimseyerek, tarihçilerin nesnel bir gözlemci olması gerektiğini savunmuştur (Ranke, 1824).

Cumhuriyet devri Türk tarihçileri, Alman tarihselciliğinden etkilenecek tarihi olayları dönemin koşulları içinde ele almışlar ve tarihsel bağlamı dikkate alarak analiz yapmışlardır. Bu yaklaşım, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında tarih yazımında, olayları tek taraflı ve ulusal bir bakış açısıyla değil, tarihsel koşullar çerçevesinde değerlendirmeye yönelik bir bakış açısını geliştirmiştir. Örneğin, Fuad Köprülü’nün çalışmalarında, tarihselciliğin etkisiyle Türk kültür ve tarihinin bağlam içinde incelenmesi bu akımın etkisini göstermektedir (Köprülü, 1935).

6.CUMHURİYET DÖNEMİ TARİH ANLAYIŞINA ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Türkçülük, Türk milletinin tarihsel, kültürel ve etnik kimliğini koruma, yüceltme ve geliştirme amacı güden bir düşünce akımıdır. Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde, özellikle çok uluslu yapının zayıflaması ve gayrimüslim toplulukların bağımsızlık talepleri ile güç kaybı yaşanması sonucunda, Osmanlı aydınları arasında milliyetçi akımlar yayılmaya başlamıştır. Türkçülük akımı, bu süreçte Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu çöküşe karşı Türk kimliğini ve birliğini koruma amacı taşıyan bir ideoloji olarak öne çıkmıştır.

Türkçülük düşüncesi, yalnızca Osmanlı Devleti’nin sınırları içindeki Türkleri değil, Rusya, Orta Asya ve Avrupa gibi farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarını da kapsayan bir bilinç oluşturmayı amaçlamıştır. Bu yönüyle Türkçülük, Osmanlılık ve İslamcılık gibi kapsayıcı ideolojilerin sınırlarını aşarak, Türk milletine özgü bir kimlik tanımına odaklanmıştır (Gökalp, 1923).

Türkçülük, milliyetçilik fikrinin bir yansıması olarak, ulusun siyasi ve kültürel anlamda bağımsızlığını öne çıkaran bir anlayışa dayanır. Fransız Devrimi sonrasında Avrupa’da güç kazanan ulus-devlet ve milliyetçilik akımları, Osmanlı Devleti’nde de Türk kimliği etrafında bir milliyetçilik fikrini doğurmuştur. Bu ideoloji, Türk milletinin tarihsel ve kültürel değerlerini koruyarak, ulusal bilinci güçlendirmeyi hedeflemiştir.

Cumhuriyet’in kuruluş döneminde Türkçülük akımı, modern Türk devletinin ideolojik temelini oluşturmuştur. Osmanlı Devleti’nin çok uluslu yapısının dağılmasının ardından, Türkiye Cumhuriyeti milli bir devlet olarak kurulmuş ve Türk kimliği, yeni devletin resmî ideolojisi haline gelmiştir. Türkçülük düşüncesi, Cumhuriyet döneminde “Türk Tarih Tezi” gibi projelerde kendini göstermiş ve milli tarih bilincinin oluşmasında etkili olmuştur (Berkes, 1978).

Türkçülük, yalnızca siyasi bir ideoloji değil, aynı zamanda bir kültür hareketidir. Türkçü düşünürler, Türk milletinin tarih sahnesindeki yerini, kültürel köklerini ve değerlerini

araştırarak, bu mirası günümüze taşımayı amaçlamışlardır. Bu doğrultuda Türkçülük, Türk diline, Türk tarihine, gelenek ve göreneklerine, sanat ve edebiyatına sahip çıkmayı teşvik etmiştir. Cumhuriyet dönemi ile birlikte Türkçülük, Türk kimliğini vurgulayan ve bu kimliği yeni nesillere aktaran bir düşünce sistemi olarak eğitim politikalarında ve kültür politikalarında önemli bir rol oynamıştır.

Türkçülüğün, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yükselen bir akım olarak ortaya çıkmasının birçok iç ve dış etkeni vardır. Bu etkenler, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde yaşanan siyasi, kültürel ve toplumsal değişimlerin yanı sıra Avrupa'daki milliyetçilik akımlarının Osmanlı aydınları üzerindeki etkisini de yansıtır. Aşağıda bu sebepler alt başlıklar halinde incelenmiştir.

19.yüzyılda Avrupa'da gelişen milliyetçilik, liberalizm ve romantizm gibi fikir akımları, Osmanlı Devleti'nde ve özellikle Osmanlı aydınları arasında etkili olmaya başlamıştır. Fransız Devrimi'nden yayılan ulus-devlet anlayışı ve bağımsızlık fikri, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısını zayıflatan unsurlar arasında yer almıştır. Osmanlı aydınları, bu fikir akımlarının etkisiyle kendi millet tanımlarını yapmaya başlamış ve devletin Türk kimliğini öne çıkaran bir ulusal bilince ihtiyacı olduğunu savunmuşlardır (Hanioglu, 2008).

II. Meşrutiyet'in ilanından önce Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi kapsayıcı fikirler devletin birliği için geçerli ideolojiler olarak kabul edilmiştir. Ancak, II. Meşrutiyet öncesi dönemde de Türk kimliğini vurgulayan bazı düşünürler ve edebi akımlar bulunmaktadır. Örneğin, Namık Kemal'in vatanseverlik temalı eserleri ve Mehmed Emin'in (Yurdakul) Türk kimliğini öne çıkaran şiirleri, Türkçülük akımının öncülleri arasında sayılabilir. Bu dönemde henüz tam anlamıyla örgütlü bir Türkçülük hareketi olmasa da edebi alanda Türk kimliğini vurgulayan eserler kaleme alınmıştır (Karpaz, 2001).

Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı, Balkanlar ve Arap topraklarındaki etnik grupların bağımsızlık talepleriyle zayıflamaya başlamıştır. Gayrimüslim unsurların milliyetçilik faaliyetleri ve bağımsızlık hareketleri, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü tehdit etmiş ve Türk aydınlarını kendi kimliklerini vurgulayan bir düşünce arayışına itmiştir. Özellikle Balkan Savaşları sonrası Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarını kaybetmesi, Türk aydınlarında bir kimlik sorgulamasına yol açmış ve Osmanlıcılık fikrinin yerini Türkçülük fikrine bırakmasını hızlandırmıştır (Zürcher, 2004).

19.yüzyılda Avrupa'da gelişen Türkoloji çalışmaları, Türk kültürüne ve tarihine dair yeni bilgiler sunmuş ve bu çalışmalar, Osmanlı aydınları üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Özellikle Alman, Rus ve Macar akademisyenlerin Türk tarihi ve dili üzerine yaptığı araştırmalar, Osmanlı'daki Türkçü aydınların kendi kimliklerini daha yakından tanımalarını sağlamıştır. Bu çalışmaların etkisiyle Osmanlı aydınları, Türklerin köklü bir geçmişe ve zengin bir kültürel mirasa sahip olduğunu fark etmiş ve Türk kimliğini vurgulayan bir tarih bilinci oluşturmaya başlamışlardır (Heyd, 1979).

Rusya'da, özellikle Çarlık Rusyası'nın Türk ve Müslüman topluluklara karşı baskıcı politikaları nedeniyle Rusya'dan Osmanlı'ya göç eden aydınlar, Osmanlı'daki Türkçülük hareketine büyük katkıda bulunmuşlardır. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve İsmail Gaspiralı gibi isimler, Osmanlı topraklarına gelerek Türkçülük fikrinin gelişmesine öncülük etmişlerdir. Bu aydınlar, kendi coğrafyalarındaki Türk halklarının birliğini savunarak Osmanlı'da milliyetçi fikirlerin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Özellikle Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset adlı eseri, Türkçülüğün bir ideoloji olarak Osmanlı aydınları arasında yayılmasına öncülük eden önemli bir eser olarak kabul edilir (Akçura, 1904).

Türkçülük akımı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde aydınlar arasında yayılmaya başlamış, ancak toplumsal tabana yayılması ve etkili bir hareket haline gelmesi için örgütlenme

ihtiyacı doğmuştur. Türkçüler, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu çöküş sürecinde, milli kimliği vurgulayan bir bilinç oluşturmak ve halkı milli bir hedef etrafında birleştirmek amacıyla çeşitli dernekler, kulüpler ve yayın organları kurarak teşkilatlanmışlardır.

Bu teşkilatlanmalar, Türkçülük akımının topluma nüfuz etmesine ve Cumhuriyet'in kuruluş döneminde milli kimliğin inşasında güçlü bir etki yaratmasına katkıda bulunmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısının dağılmaya yüz tuttuğu bir dönemde, Türkçüler bu kuruluşlar aracılığıyla Türk kimliğini koruma ve yüceltme çabalarına hız vermişlerdir. Türk Derneği'nin kurulması, Osmanlı'daki milliyetçilik akımlarının güçlenmesinin bir yansıması olarak, Türkçülük hareketinin kurumsal bir boyut kazandığını ve Türk kimliğinin korunup yüceltilmesi adına atılan önemli bir adım olmuştur.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra kurulan Türk Derneği, Osmanlı'da milliyetçilik akımlarının yükselmeye başladığı ilk kurumlardan biridir. Türk Derneği, Osmanlı aydınları arasında Türk kimliğini öne çıkarma ve Türklük bilincini yayma amacıyla faaliyet göstermiştir. Dernek, Türk dilinin korunması, kültürün geliştirilmesi ve Türk tarihinin öğrenilmesi gibi konuları teşvik etmiştir. Bu dernek, Türkçülüğün kurumsallaşması yolunda atılmış ilk adımlardan biri olarak değerlendirilebilir (Berkes, 1978).

Türk Ocağı, 1912 yılında kurulan ve Türkçülük hareketinin toplumda geniş bir taban kazanmasını sağlayan en önemli kuruluşlardan biridir. Bu dernek, milliyetçilik fikrini toplumda yaygınlaştırmak ve Türk milletini birleştirmek amacıyla kurulmuştur. Türk Ocağı, dil, tarih, kültür ve sanat alanlarında yaptığı çalışmalarla Türk kimliğini güçlendirmeyi hedeflemiş; özellikle eğitim alanında gençlere Türk tarihi ve kültürünü aşlamak için çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. Ayrıca, Türk Ocağı'nın kurucuları arasında Ziya Gökalp gibi önemli Türkçü düşünürler de bulunur ve bu durum, derneğin ideolojik zeminini güçlendirmiştir (Heyd, 1979). Türk Derneği'nin ardından, Türk Ocağı'nın kurulması, Türkçülük hareketinin daha geniş kitlelere yayılmasını sağlamış ve özellikle eğitim alanında gençlere Türk kimliği ve kültürünü aşlamaya yönelik önemli bir adım olmuştur.

Türk Ocağı hem Osmanlı Devleti'nin son döneminde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkçülük düşüncesinin ana merkezi olmuş ve Türk kimliğinin inşasında etkili bir rol oynamıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra da Türk Ocağı, yeni kurulan devletin milliyetçilik politikasını destekleyen bir kurum olarak faaliyet göstermeye devam etmiştir.

1911 yılında yayın hayatına başlayan Türk Yurdu dergisi, Türkçülük düşüncesinin Osmanlı toplumuna yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Türk Yurdu, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi Türkçü aydınların katkılarıyla yayımlanmış ve milliyetçi fikirlerin toplumda kabul görmesine katkı sağlamıştır. Dergi, Türk milletinin tarihi, kültürel değerleri ve toplumsal sorunları hakkında yazılar yayımlayarak, halk arasında milli bilincin artmasına öncülük etmiştir. Türk Yurdu, ayrıca Türkçü aydınların düşüncelerini ve araştırmalarını halka ulaştırarak Türkçülüğün bir fikir akımı olarak kökleşmesini sağlamıştır (Akçura, 1904). Türk Ocağı'nın Türkçülük hareketindeki etkisi, 1911 yılında yayın hayatına başlayan Türk Yurdu dergisiyle daha da pekişmiş ve dergi, Türkçü fikirlerin toplumda yayılmasında önemli bir araç olmuştur.

Türkçü teşkilatlanmalar, Cumhuriyet döneminde milliyetçilik ve Türk kimliğini merkeze alan bir devlet yapısının inşa edilmesine zemin hazırlamıştır. Bu örgütler, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde milli tarih bilincinin ve milli kültürün oluşturulmasına katkıda bulunmuşlardır. Türk Ocağı gibi kuruluşlar, Cumhuriyet döneminde de faaliyetlerini sürdürmüş ve Cumhuriyet'in resmî ideolojisi olan milliyetçiliği destekleyen çalışmalar yapmaya devam etmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Ocağı ve Türk Yurdu gibi teşkilatların faaliyetlerinden etkilenmiş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu kurumların desteğini almıştır. Atatürk, Türkçülüğün savunduğu milli kimlik ve bağımsızlık fikirlerini Cumhuriyet'in temel ilkeleri arasında görmüş; bu teşkilatlanmalar aracılığıyla milli bilincin geniş kitlelere ulaşmasını sağlamıştır.

Türkçülük akımı, Osmanlı Devleti'nin son döneminde, özellikle devletin çok uluslu yapısının çözülmesi ve çeşitli etnik grupların bağımsızlık talepleri ile birlikte yükselmiştir. Türkçü düşünürler, bu süreçte Osmanlı Devleti'nin dağılmasını önlemek ve Türk kimliğini koruyarak Osmanlı'nın asli unsuru olan Türklere yönelik bir bilinç oluşturmak amacıyla çeşitli fikirler ortaya koymuşlardır. Bu fikirler, Türk milletinin kültürel, tarihi ve siyasi bağlarını güçlendirmeye yönelik bir dizi düşünceden oluşmaktadır.

Türkçüler, Osmanlı'nın çok uluslu yapısından farklı olarak, Türk milletinin bağımsız kimliğini vurgulayan bir millet anlayışını benimsemişlerdir. Bu anlayışa göre millet, dil, kültür, tarih ve etnik köken bağlarıyla bir araya gelen topluluğun adıdır. Türkçü düşünürler, millet kavramını yalnızca Osmanlı sınırları içindeki Türklere değil, Orta Asya'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada yaşayan tüm Türklere yönelik bir birlik idealine dayandırmışlardır. Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları" adlı eserinde de belirtildiği gibi, Türk milleti dil, kültür ve tarih birliği etrafında tanımlanır (Gökalp, 1923). Türkçü düşünürlerin Türk milletinin birliğini savunmalarının ardından, bu birliği sağlamak amacıyla öne sürdükleri Turancılık fikri, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Türk toplulukları arasında kültürel ve etnik bağların güçlendirilmesine yönelik bir ideoloji olarak şekillenmiştir.

Turancılık, Türkçülerin Türk milletini bir araya getirme ve tüm Türk topluluklarını aynı çatı altında toplama idealidir. Bu fikir, Osmanlı Devleti'nin dağılmaya yüz tuttuğu bir dönemde, özellikle Rusya ve Orta Asya'daki Türk topluluklarıyla kültürel ve etnik bağları koruma düşüncesine dayanır. Turancılık, başlangıçta bir kültürel birlik idealini temsil etmiş, ancak zamanla siyasi bir hedef olarak da algılanmaya başlamıştır. Yusuf Akçura, Turancılık fikrinin önemli savunucularından biridir ve bu fikri Osmanlı'nın dağılmasına karşı Türk birliğini sağlamanın bir yolu olarak görmüştür (Akçura, 1904).

Türkçüler, Osmanlı Devleti'nin modernleşmesi ve Batı karşısında güç kazanması gerektiğine inanmışlardır. Bu bağlamda Batılılaşma, Türkçülük düşüncesinin önemli bir unsuru olarak kabul edilmiştir. Türkçü düşünürler, Batılılaşmanın sadece teknolojik ve askeri alanlarla sınırlı kalmaması gerektiğini, aynı zamanda eğitim, hukuk ve sosyal alanlarda da köklü bir dönüşüm sağlanması gerektiğini savunmuşlardır. Ziya Gökalp, Batı medeniyetinin teknik ve bilimsel gelişmelerini benimsemenin önemine vurgu yapmış, ancak Türk kimliğinin korunarak bu modernleşme sürecinin gerçekleştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Gökalp, 1923).

Türkçüler, Osmanlı Devleti'ne farklı bir perspektiften bakmışlardır. Osmanlı'nın çok uluslu yapısı içinde Türklüğün gölgede kaldığına inanmışlar ve Osmanlı kimliğinin ötesine geçerek Türk kimliğini ön plana çıkarmayı hedeflemişlerdir. Türkçüler, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecinde Türk milletine dayanarak bir ulus-devlet kurmanın gerekliliğine inanmışlardır. Bu doğrultuda, Osmanlı'nın dağılmasını engellemeyeceklerini kabul ederek, yeni bir milli devletin, Türk milletinin egemenliğine dayanan bir yapıya sahip olması gerektiğini savunmuşlardır. Türkçülerin Osmanlı Devleti'ne dair geliştirdikleri eleştiriler, aynı zamanda Türk milletinin tarihsel kimliğini yeniden şekillendirme çabalarının da temelini atmıştır. Bu çabalar, Cumhuriyet dönemiyle birlikte Türklerin tarihsel geçmişine dair daha milliyetçi bir perspektifin benimsenmesini sağlamıştır.

Türkçülerin tarih anlayışı, Osmanlı tarih yazımından farklı olarak, Türk milletinin kökenlerine ve Türklerin tarih sahnesindeki yerine vurgu yapar. Türkçüler, Osmanlı Devleti'nin

tarihini Türk milletinin genel tarihinin bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. Özellikle Cumhuriyet dönemiyle birlikte, Türk Tarih Tezi gibi projelerle Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan tarihsel yolculuğu ve Türk milletinin dünya tarihindeki rolü vurgulanmıştır. Bu tarih anlayışı, milliyetçi tarih yazımının temellerini oluşturmuş ve Cumhuriyet dönemi eğitim sisteminde yerini almıştır (Hanioglu, 2008).

Türkçüler, dinin milli kimliği tamamlayan bir unsur olduğunu düşünmekle birlikte, laiklik fikrini de savunmuşlardır. Türkçülük akımı içinde din, Türk milletinin kültürel mirasının bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ancak, milli birliğin sağlanması için devletin laik bir yapıya sahip olması gerektiği savunulmuştur. Türkçü düşünürler, laikliği dinin bireysel bir alan olarak tanımlanması ve devlet yönetiminden ayrılması gerektiği şeklinde yorumlamışlardır. Bu laiklik anlayışı, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde kabul gören laik devlet anlayışının oluşumuna katkıda bulunmuştur (Heyd, 1979).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısından uzaklaşarak, millî bir Türk devleti oluşturma amacı ön plana çıkmıştır. Türkçülük, Cumhuriyet döneminde devletin resmî ideolojisi haline gelmiş ve ulus-devletin temelini oluşturan başlıca fikir akımı olarak kabul edilmiştir. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin milli kimliğini vurgularken Türkçülük düşüncesini temel almış ve Türkiye'yi modern bir ulus-devlet haline getirme sürecinde Türkçülük ideallerinden yararlanmış (Lewis, 1968).

Mustafa Kemal Atatürk, Türkçülük akımını yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin milli kimliğini güçlendirmek için kullanmıştır. Atatürk'ün Türkçülük anlayışı, ırk veya etnik kökene değil, kültürel birlik ve ortak tarih bilinci üzerine kurulmuştur. Atatürk, "*Ne mutlu Türküm diyene!*" sözüyle, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halkın ortak bir kimlik ve aidiyet etrafında birleşmesi gerektiğini ifade etmiştir. Atatürk'e göre Türkçülük, Türkiye'yi modern ve bağımsız bir devlet yapmaya yönelik bir araçtır ve Türk kimliğinin inşasında kültürel ve tarihi bağların önemini vurgular (Mango, 1999).

1931 yılında kurulan Türk Tarih Kurumu, Atatürk'ün talimatları doğrultusunda, Türk milletinin tarihini bilimsel yöntemlerle incelemek ve Türk kimliğini güçlendirmek amacıyla kurulmuştur. Türk Tarih Kurumu, Türklerin tarih boyunca dünya medeniyetine katkılarını ortaya koyan çalışmalar yapmış ve özellikle Türk Tarih Tezi kapsamında, Türklerin tarihini Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar geniş bir perspektiften ele almıştır. Bu kurum, Cumhuriyet dönemi tarih yazımında milliyetçi bir tarih anlayışının gelişmesine katkı sağlamıştır (İnalçık, 1980).

1932 yılında Atatürk tarafından kurulan Türk Dil Kurumu, Türk dilini koruma, sadeleştirme ve geliştirme amacıyla faaliyet göstermiştir. Osmanlı döneminde Arapça ve Farsça kelimelerle dolu olan Osmanlı Türkçesi, halk arasında anlaşılabilir olmaktan uzaklaşmıştı. Türk Dil Kurumu, Türkçeyi daha sade bir hale getirerek milli bir dil oluşturmayı hedeflemiş ve Türk kimliğinin dil üzerinden güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim, milli kimliği güçlendirmek ve yeni nesilleri Türkçü bir bilinçle yetiştirmek için en önemli araçlardan biri olarak görülmüştür. Atatürk, eğitimi laikleştirerek modernleştirmiş ve milli eğitim müfredatında Türk kimliğine vurgu yapan tarih ve dil derslerine ağırlık vermiştir. Bu doğrultuda, okullarda Türk tarihinin ve kültürünün önemini anlatan ders kitapları hazırlanmış ve gençlerin Türk milletine olan bağlılıkları artırılmaya çalışılmıştır (Berkes, 1978).

Atatürk, Türkçülüğü laik bir temele oturtarak, Türk milletinin milli kimliğini dinin ötesinde bir kültürel ve tarihi bağa dayandırmıştır. Cumhuriyet dönemi Türkçülüğü, dini bireysel bir inanç olarak görmüş ve devlet yönetiminde dini etkilerden arınmış laik bir yaklaşımı benimsemiştir. Atatürk, Türkçülük ile laiklik arasındaki bu bağı kurarak, Türk milletinin

ilerlemesinin ancak bilim ve akılcılıkla mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Bu laiklik anlayışı, Türkçülük akımının modern Türkiye'nin kurucu ideolojilerinden biri olarak benimsenmesine katkıda bulunmuştur (Heyd, 1979).

Cumhuriyet döneminde temelleri atılan Türkçülük, Türkiye'nin milli kimlik inşasında önemli bir rol oynamış ve günümüzde de etkilerini sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin milliyetçi politikaları ve milli kimliği güçlendiren kurumları, Türkçülük düşüncesinin etkisiyle şekillenmiştir. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi kurumlar günümüzde de Türkçülük ideallerini yaşatan ve Türkiye'nin milli kimliğini koruma çabalarına devam eden kuruluşlar olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Millî devlet, aynı dili, kültürü ve tarihsel mirası paylaşan insanların bir araya gelerek oluşturduğu siyasi yapı anlamına gelir. Millî devlet fikri, ulusal egemenliği ve milletin kendi kaderini tayin hakkını esas alan bir devlet modelidir. Osmanlı İmparatorluğu'nda çok uluslu yapıdan tek millet, tek dil ve tek kültüre dayalı bir devlet modeline geçiş sürecinde, millî devlet fikri modern Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturmuştur (Smith, 1986).

Bu kavram, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda, Atatürk'ün milliyetçilik ilkesinin merkezinde yer almış ve Türk kimliğinin ön planda tutulduğu bir ulus-devlet yapısının inşasına katkıda bulunmuştur. Atatürk, millî devlet anlayışını, Osmanlı'nın çok uluslu yapısından uzaklaşarak, homojen bir millet temelinde kurulan bağımsız bir devlet olarak tanımlamıştır.

Millî devlet fikrinin oluşumunda Avrupa'daki siyasi ve kültürel değişimlerin etkisi büyüktür. Avrupa'da Orta Çağ sonrasında gelişen feodalite sistemi, Rönesans ve Aydınlanma hareketleri ile ulus-devletlerin temelleri atılmış ve bu süreç Osmanlı Devleti'ndeki milliyetçilik akımlarını da etkilemiştir. Millî devletin oluşum sürecini Avrupa ve Osmanlı bağlamında inceleyelim:

Feodalite, Avrupa'da yerel beylerin toprak üzerinde güçlü bir otoriteye sahip olduğu ve merkezi yönetimin zayıf olduğu bir dönemdir. Bu yapı, Avrupa'da ulus-devletlerin gelişimini geciktirmiş, ancak yerel kimliklerin korunmasını sağlamıştır. Osmanlı'da ise merkeziyetçi bir yapının hâkim olması, feodalitenin gelişmesini engellemiştir.

Rönesans ve Aydınlanma, bireyin ve toplumun önemini vurgulayan düşünceleri ile Avrupa'da millî devlet fikrinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Aydınlanma düşünürleri, insanların özgür iradeleriyle kendi kaderlerini belirleme hakkını savunmuş; bu düşünce, Fransız Devrimi ile Avrupa'ya yayılmıştır. Osmanlı aydınları da Aydınlanma düşüncelerinden etkilenerek, ulusal egemenliğe dayalı bir devlet yapısını savunmaya başlamışlardır (Berkes, 1978).

17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da güçlenen monarşik devletler, modern millî devletlerin öncüsü olarak kabul edilir. Monarşiler, Avrupa'da merkezi yönetimi güçlendirmiş ve halkın tek bir egemen altında birleşmesine olanak tanımıştır. Osmanlı'da ise Padişahın otoritesi altında yönetilen bir merkezi yapı mevcut olmasına rağmen, Osmanlı'nın çok uluslu yapısı, Avrupa'daki monarşik devletlerle farklılık göstermektedir.

Cumhuriyet döneminde, Atatürk'ün Türk milletini tanımlarken kullandığı millet kavramı, ortak dil, kültür, tarih ve ülke etrafında birleşmiş bir toplumu ifade eder. Atatürk'ün millet tanımı, Osmanlı'nın çok uluslu yapısından uzaklaşarak, homojen bir millet temelinde kurulan yeni bir devlet anlayışını benimser.

Cumhuriyet dönemi millî devlet anlayışında kültür, toplumsal birliği sağlayan en önemli unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir. Atatürk, "*Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türkiye halkına Türk milleti denir*" sözleriyle, millî kimliği tanımlarken kültürel birlikteliği ve tarihi

geçmiş esas almıştır. Bu doğrultuda, Türkiye Cumhuriyeti'nin eğitim ve kültür politikaları, Türk kültürünü yaşatmak ve gelecek kuşaklara aktarmak amacıyla oluşturulmuştur.

Millî devletin en temel unsurlarından biri, halkın kendi kaderini belirleme hakkı olan millî hâkimiyettir. Atatürk, “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*” ilkesi ile Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim yapısını belirlemiş ve millî hâkimiyeti, Cumhuriyet'in temeli olarak görmüştür. Bu ilke, Türkiye'de ulusal egemenlik kavramının yerleşmesine ve millî devletin sağlam temeller üzerine kurulmasına katkıda bulunmuştur.

Millî devletlerin oluşumunda, dini kurumların millîleştirilmesi ve dilin birleştirici bir unsur olarak kullanılması önemli bir role sahiptir. Avrupa'da Katolik Kilisesi'nin etkisinin azalması ve millî kiliselerin kurulması, ulusal kimliklerin oluşmasına katkı sağlamıştır. Türkiye'de de millî bir devlet yapısı inşa edilirken, Türk diline ve laiklik ilkesine önem verilmiştir. Türk Dil Kurumu'nun kurulması, Türk dilinin milli kimlik ve birliğin temeli olarak kabul edildiğini gösterir.

Cumhuriyet'in ilanı ile Türkiye, millî bir devlet olarak yapılandırılırken, tarih bilinci bu sürecin en kritik unsurlarından biri olarak kabul edilmiştir. Millî devlet, ulusal birliği sağlayacak bir geçmiş ve köklü bir kimliği gerektirir. Atatürk ve Cumhuriyet dönemi aydınları, millî devletin inşasında Türk tarihini birleştirici bir unsur olarak kullanmışlar ve bu doğrultuda yeni bir tarih anlayışı geliştirmişlerdir. Bu süreçte, Türk milletinin tarih sahnesindeki köklü yeri ve medeniyete katkıları vurgulanarak, yeni bir milli tarih bilinci oluşturulmuştur.

Cumhuriyet dönemi tarih yazımı, Osmanlı Devleti'nden devralınan tarih anlayışından ayrılarak, Türk milletinin kimliğini ve tarihsel kökenini ortaya koymaya yönelik milliyetçi bir çerçeveye oturmuştur. Bu çerçevede yapılan en önemli reformlar arasında, Türk Tarih Kurumu'nun kurulması ve Türk Tarih Tezi gibi çalışmalar yer alır.

1931 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde kurulan Türk Tarih Kurumu, Türk milletinin tarihini bilimsel yöntemlerle incelemek ve köklü bir tarih bilinci oluşturmak amacıyla kurulmuştur. Bu kurum, tarih yazımında milliyetçi bir yaklaşımı benimseyerek, Osmanlı tarihinin yanı sıra, Türklerin Orta Asya'daki tarihini ve medeniyetin gelişimine katkılarını araştırmıştır. Türk Tarih Kurumu, bu araştırmaları yayımlayarak Türk milletinin dünya tarihindeki yerini belirlemeye çalışmıştır (İnalçık, 1980).

Türk Tarih Kurumu'nun çalışmaları doğrultusunda, 1932 yılında ilki gerçekleştirilen Türk Tarih Kongresi, Türk milletinin tarihini araştırmak ve bu bilgileri bilimsel bir zemine oturtmak amacıyla düzenlenmiştir. Kongrede, Türk Tarih Tezi ele alınmış ve bu tezde Türklerin, insanlık medeniyetinin kurucuları arasında yer aldığı iddia edilmiştir. Türk Tarih Tezi'ne göre, Türkler, dünya medeniyetine katkıları olan ve tarih boyunca birçok alanda önderlik yapmış bir millettir. Bu tez, Türk milletine aidiyet duygusu kazandırmayı ve milli kimliği güçlendirmeyi amaçlamıştır (Zürcher, 2004).

Türk Tarih Tezi, Cumhuriyet dönemi tarih yazımının en belirgin projelerinden biridir. Bu tez, Türk milletinin kökenlerini Orta Asya'ya dayandırarak, Türklerin Anadolu'ya Malazgirt Savaşı ile değil, çok daha eski dönemlerde geldiğini iddia eder. Türk Tarih Tezi, Türklerin, Hititler gibi Anadolu'nun kadim medeniyetleriyle bağ kurarak, Türk milletinin Anadolu'nun en eski milletlerinden biri olduğu fikrini savunur. Bu tarih yaklaşımı, Türk milletinin köklü bir geçmişe sahip olduğu vurgusu ile milli kimliğin güçlendirilmesine katkı sağlamıştır (Berkes, 1978).

Türk Tarih Tezi çerçevesinde hazırlanan tarih ders kitaplarında, Türk milletinin Orta Asya'daki kökenleri ve İslam öncesi Türk devletlerinin başarıları anlatılmıştır. Bu kitaplarda, Türklerin dünyaya yayılışı ve çeşitli coğrafyalarda kurdukları medeniyetler detaylandırılarak

öğrencilere milli bir bilinç kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu ders kitaplarında, Türk milletinin köklü geçmişi ve medeniyet tarihindeki önemi vurgulanarak, öğrencilere Türk kimliğine duyulan aidiyet duygusu aşılanmıştır (Lewis, 1968). Türk Tarih Tezi çerçevesinde hazırlanan ders kitapları, sadece Türk milletinin geçmişini öğretmekle kalmamış, aynı zamanda Cumhuriyet'in inşa ettiği modern ulus-devletin değerlerini de öğrencilere aşılmasını amaçlamıştır.

Cumhuriyet dönemi tarih anlayışında, milliyetçilik ve modernleşme kavramları iç içe geçmiştir. Millî devletin inşasında tarih yazımı, yalnızca geçmişi anlatmakla kalmamış; aynı zamanda yeni nesillere modern bir ulus-devletin değerlerini aktarmayı hedeflemiştir. Atatürk, tarihin milli kimliğin korunmasında ve milli birliğin sağlanmasında önemli bir unsur olduğunu savunmuş; bu doğrultuda milli kimliğin korunmasına yönelik reformları bizzat yönlendirmiştir.

Atatürk'ün *Nutuk* adlı eseri, Cumhuriyet'in kuruluş sürecini ve Kurtuluş Savaşı'nı anlatmakla kalmaz, aynı zamanda Türk milletine milli bir tarih bilinci kazandırmayı amaçlar. Nutuk'ta, Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi ve Cumhuriyet'in kazanımları detaylı bir şekilde anlatılarak, Cumhuriyet'in milli değerler çerçevesinde güçlenmesi hedeflenmiştir. Nutuk, yalnızca bir tarih anlatısı değil; aynı zamanda milli kimliği ve vatan sevgisini güçlendiren bir rehber niteliğindedir (Mango, 1999).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında şekillenen tarih anlayışı, Türkiye'nin modern tarih yazımına önemli katkılar sağlamış ve günümüze kadar etkisini sürdürmüştür. Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu gibi kurumlar, Türk tarihini ve kültürünü araştırmaya devam ederek, milli kimliğin korunmasına katkıda bulunmaktadır. Günümüzde, Cumhuriyet döneminde şekillenen bu milli tarih bilinci, Türkiye'nin eğitim sisteminde yer almaya devam etmekte ve Türk gençlerine milli değerlerin aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Türkiye, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısından ayrılarak, milli bir Türk devleti olarak yapılandırılmıştır. Bu süreçte, millî devlet modelinin temel öğeleri olan milliyetçilik, laiklik, halkçılık ve ulusal egemenlik gibi ilkeler doğrultusunda çeşitli reformlar yapılmış ve modern Türkiye'nin temelleri atılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak bu yeni devleti inşa ederken millî devlet modelini rehber almış ve bu modele uygun bir toplum düzeni oluşturmayı hedeflemiştir.

Atatürk'ün millî devlet anlayışı, Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısına karşılık, tek bir milletin egemenliğini temel alan ve homojen bir devlet yapısını hedefleyen bir yaklaşımı benimsemiştir. Atatürk, millî kimliği güçlendirerek, Türk milletini modern bir ulus-devlet çerçevesinde birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda, Cumhuriyet döneminde yapılan reformlar, Türk milletini ortak bir kimlik etrafında birleştirmek ve Türk kültürünü yaşatmak için gerçekleştirilmiştir.

Örnek: “*Ne mutlu Türküm diyene!*” sözü ve Türk Kimliğinin Güçlendirilmesi Atatürk'ün, “*Ne mutlu Türküm diyene!*” sözü, Türk milletine olan aidiyeti ve milli kimliği güçlendirmek amacıyla söylenmiştir. Bu söz, Türk kimliğinin birleştirici bir unsur olarak görülmesi gerektiğini ve Cumhuriyet'in tüm vatandaşlarının Türk kimliği etrafında birleşmesini ifade eder. Bu söylem, Türkiye Cumhuriyeti'nin milli bir devlet olarak inşa edilmesinde güçlü bir simge haline gelmiştir (Mango, 1999).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, millî devletin inşasında eğitim ve dil politikaları büyük bir önem kazanmıştır. Atatürk, Türk dilini koruma ve geliştirme amacıyla dil reformlarını hayata geçirmiş, eğitim sisteminde de milli kimliği güçlendiren bir müfredat benimsemiştir.

1932 yılında kurulan Türk Dil Kurumu, Türk dilinin sadeleştirilmesi ve geliştirilmesi amacıyla kurulmuş ve dilde millî bir birlik sağlanması hedeflenmiştir. Osmanlı döneminde

Arapça ve Farsça kelimelerin etkisiyle ağırlaşan Türkçeyi sadeleştirerek, toplumun her kesiminin anlayabileceği bir dil haline getirme çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmalar, millî devletin inşasında dilin birleştirici bir unsur olarak kullanılmasını sağlamıştır (Lewis, 1968).

Millî devlet anlayışının eğitim sistemine yansımaları, tarih derslerinde Türk kimliğinin öne çıkarılması ve gençlerin millî bilinçle yetiştirilmesiyle sağlanmıştır. Tarih derslerinde Türk milletinin köklü geçmişi anlatılarak, öğrencilerde bir aidiyet duygusu oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde, Türk Tarih Tezi doğrultusunda hazırlanan ders kitapları, Türk milletinin tarih sahnesindeki yerini ve dünya medeniyetine katkılarını vurgulayan içeriklerle oluşturulmuştur (İnalçık, 1980). Millî devlet anlayışının eğitim sistemine yansımaları, aynı zamanda laiklik ilkesinin benimsenmesiyle, Türk toplumunun modern bir kimlik kazanmasını ve farklı etnik ve dini grupların eşit bir şekilde kabul edilmesini sağlamıştır.

Millî devletin inşasında laiklik ilkesinin benimsenmesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin çok uluslu ve dini esaslara dayanan Osmanlı Devleti'nden farklı bir kimlik kazanmasını sağlamıştır. Laiklik, devletin dini etkilerden arınmasını ve vatandaşların dinlerine bakılmaksızın eşit kabul edilmesini amaçlamıştır. Atatürk, laiklik ilkesini millî devlet yapısının temellerinden biri olarak görmüş ve bu doğrultuda Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumları kurarak dinin devlet üzerindeki etkisini sınırlandırmıştır.

Laiklik ilkesi doğrultusunda gerçekleştirilen reformlar, kadınların sosyal ve siyasi haklarını kazanmasında da etkili olmuştur. 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması, Türkiye'nin modern ve laik bir devlet olarak yapılandırılmasında önemli bir adım olarak görülmektedir. Bu reformlar, millî devletin çağdaş ve eşitlikçi bir toplum yaratma hedefine hizmet etmiştir (Zürcher, 2004). Millî devletin inşasında ekonomik bağımsızlık, kadınların toplumsal hayata katılımı gibi sosyal reformlarla paralel olarak, modernleşme sürecinin temel taşlarından biri olmuştur.

Millî devlet modelinin inşasında, ekonomik bağımsızlık büyük bir önem taşır. Atatürk, millî bir ekonomi inşa etme hedefi doğrultusunda, ekonomik bağımsızlığı sağlamak için sanayileşmeye önem vermiş ve Türkiye'de kendi kendine yeten bir ekonomi yaratmaya çalışmıştır. Bu süreçte, Atatürk'ün "Millî İktisat" politikaları uygulanmış ve yabancı sermayeye bağımlılığı azaltmak için kamu yatırımları teşvik edilmiştir.

1930'lu yıllarda kurulan Sümerbank ve Etibank gibi devlet kurumları, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını sağlamak ve sanayileşme sürecini hızlandırmak amacıyla kurulmuştur. Bu kurumlar, Türkiye'nin kendi hammaddelerini işleyerek ekonomik olarak bağımsız bir yapıya kavuşmasını hedeflemiş ve millî ekonomi modelinin geliştirilmesine katkı sağlamıştır (Berkes, 1978).

Cumhuriyet döneminde inşa edilen millî devlet modeli, günümüzde Türkiye'nin siyasi ve kültürel yapısının temel taşlarından biri olarak varlığını sürdürmektedir. Millî devlet anlayışı, Türk kimliğinin korunmasını, dilin birleştirici bir unsur olarak önemini ve eğitimde millî bilincin devam ettirilmesini desteklemektedir. Bu model, Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve bağımsız bir devlet olarak varlığını koruma yolundaki ideolojik temelini oluşturmaktadır.

7. ATATÜRK'ÜN TARİH ANLAYIŞI VE TARİH EĞİTİMİ

Türk Tarih Tezi, 1930'larda Atatürk'ün önderliğinde, Türk milletinin tarih sahnesindeki yerini ve dünya uygarlıklarına katkılarını yücelten bir kuram olarak ortaya atılmıştır. Bu tez, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan Batı merkezli ve Osmanlı'yı "*hasta adam*" olarak tanımlayan anlayışa bir karşı duruş olarak şekillenmiştir (Berkes, 1978). Türk Tarih Tezi, Batı'nın Türklere bakış açısındaki önyargıları yıkmak ve genç Türkiye

Cumhuriyeti'ne tarihsel bir gurur kaynağı sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Atatürk, bu tezin ulusal kimlik oluşturma sürecinde etkili bir araç olacağına inanmıştır.

Atatürk, bu tezin gelişim sürecinde şu ifadeleri kullanmıştır:

“Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır. Türk milletinin geçmişi, geleceğe olan inancının en güçlü dayanağıdır” (Atatürk, 1931).

Bu ifadeyle Atatürk, Türk milletinin köklü bir geçmişe dayandığını ve genç nesillerin, bu geçmişe dayanan bir özgüvenle yetişmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Türk Tarih Tezi, Türklerin yalnızca bir millet olmadığını, aynı zamanda dünya medeniyetinin kurucularından biri olduğunu savunur. Teze göre, Türkler Orta Asya'dan başlayan tarihsel yolculukları boyunca, Mezopotamya, Anadolu ve Orta Doğu'daki büyük medeniyetlere katkı sağlamış, hatta bazıları kurmuşlardır. Bu çerçevede, Hititler, Sümerler ve eski Mısır uygarlıkları gibi medeniyetlerin Türk kökenli olduğu öne sürülmüş, bu da tezin kapsamını genişleterek Türklerin tarih sahnesindeki rolünü vurgulamıştır (İnan, 1972).

Afet İnan, Atatürk'ün teşvikiyle Türk Tarih Tezini destekleyen çalışmalarda bulunmuş, bu tezin bilimsel dayanaklarını güçlendirme çabası gütmüştür. İnan, bir konuşmasında Türk tarihinin geniş kapsamını şu sözlerle ifade etmiştir:

“Türk tarihi, yalnızca Osmanlı'dan ibaret değildir. Türkler, medeniyetin en eski kurucularından biridir ve dünya kültürüne katkıları yadsınamaz bir gerçekliktir. Bizim görevimiz, bu köklü geçmişi bilimsel bir temele oturtmak ve genç Cumhuriyet'in ideolojisiyle uyumlu hale getirmektir” (İnan, 1935).

İnan'ın bu sözleri, Türk Tarih Tezinin ulusal bilinci pekiştirme amacını yansıtarak, tarih bilincini Cumhuriyet'in ideolojik temelleriyle bütünleştirme çabasını gösterir.

Türk Tarih Tezi, aynı zamanda çeşitli çevreler tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Dönemin bazı Batılı tarihçileri, bu tezin bilimsel bir altyapıya sahip olmadığını, milliyetçi bir ideolojiye hizmet eden abartılı iddialar içerdiğini ileri sürmüşlerdir (Zürcher, 2004). Halil İncalcık gibi önemli Türk tarihçileri de Türk Tarih Tezinin tarih biliminde tarafsızlık ilkesine uygun olmadığını ve bazı tarihsel gerçekleri ulus inşası amacıyla çarpıttığını ifade etmişlerdir (İncalcık, 2003).

İncalcık, bir konuşmasında bu eleştirisini şöyle dile getirmiştir:

“Tarih, nesnel olmalıdır. Tarihin ulusal bir bilinç kazandırma işlevi olabilir; ancak bunu yaparken bilimsel gerçeklikten sapmamak gerekmektedir. Türk Tarih Tezi, bazı yönleriyle tarihsel olayları ulusal bir ideolojiyi pekiştirmek adına yorumlamaktadır” (İncalcık, 1965).

Bu eleştiri, Türk Tarih Tezi'nin tarihsel nesnellige aykırı bir anlatı oluşturduğu ve bilimsel tarih yazımında çelişkiler barındırdığı iddiasını yansıtır. Bu çerçevede, Türk Tarih Tezi'nin ulusal kimlik inşasında başarılı olduğu kabul edilse de tarih bilimi açısından bazı eksiklikler taşıdığı vurgulanmıştır. Bu eleştiriler, Türk Tarih Tezi'nin tarih yazımındaki yaklaşımını sorgularken, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Atatürk'ün tarih eğitimine yüklediği milli bilinç oluşturma misyonunun önemini de gözler önüne sermektedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Atatürk eğitimde tarih derslerini gençlere milli bilinç kazandırma ve ulusal kimliği pekiştirme aracı olarak görmüştür. Atatürk, tarih eğitimine dair şu ifadeyi kullanmıştır:

“Biz, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçıları değiliz; Türk tarihinin derin köklerinden gelen, medeniyeti kuran bir milletiz. Bu bilinci gençlerimize aşulamak, Cumhuriyet'in geleceği için şarttır” (Atatürk, 1930).

Bu ifade, Atatürk'ün Türk tarihini Osmanlı'yla sınırlamadan daha geniş bir bağlamda ele aldığını ve gençlerin tarih bilinci kazanmalarının Cumhuriyet'in inşasında önem taşıdığını göstermektedir.

1930'lu yıllarda hazırlanan ders kitapları, Türk Tarih Tezi'nin anlatılarını içerecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu kitaplarda Türklerin köklerinin Orta Asya'ya dayandığı ve dünya medeniyetine katkı sundukları öne çıkarılmıştır. Ders kitaplarında Hititler, Sümerler gibi medeniyetler Türk kökenli olarak anlatılmış, bu anlatı gençlerin Türk tarihi ve kültürüyle gurur duymasını amaçlamıştır (Yıldırım, 2001).

Dönemin eğitim reformlarını destekleyen Hasan Ali Yücel, bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır:

“Gençlerimize tarih öğretilirken, yalnızca geçmişte kalmış bir zaman dilimini değil, bu milletin büyüklüğünü hissettirecek bir övünç kaynağını da aktarıyoruz. Türk tarihi, dünya tarihine katkı sunmuş büyük bir mirastır ve bu mirası gelecek nesillere taşımak, eğitimimizin temel amacıdır” (Yücel, 1940a).

Yücel'in bu sözleri, eğitimde tarih derslerinin ulusal kimlik oluşturmadaki önemini vurgularken, Türk Tarih Tezi'nin eğitim sistemi üzerindeki etkilerini de göstermektedir.

Atatürk'ün tarih eğitimi anlayışında genç nesillere kazandırılmak istenen en önemli değerler arasında milli kimlik, özgüven, bağımsızlık ve vatan sevgisi bulunur. Afet İnan, bu konuda yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir:

“Türk gençliği, köklü bir geçmişe sahip olduğunu bilmeli ve Türk milletinin dünya medeniyetine katkılarını öğrenmelidir. Bu bilinç, gençlere sadece tarihsel bir gurur kazandırmakla kalmaz, aynı zamanda geleceğe dair güven verir” (İnan, 1935).

8. İSMET İNÖNÜ'NÜN EĞİTİM POLİTİKASI VE HÜMANİZM

Atatürk'ün vefatından sonra, İsmet İnönü 1938 yılında Cumhurbaşkanı olmuş ve Türkiye'yi II. Dünya Savaşı sırasında tarafsız bir çizgide tutmaya çalışmıştır. Bu süreçte Türkiye, savaşın ekonomik ve toplumsal baskıları altında kalmış; eğitim politikalarında da dönemin koşullarına bağlı olarak değişiklikler meydana gelmiştir. İnönü, savaş koşulları nedeniyle izlediği denge politikası çerçevesinde Türkiye'nin milliyetçi çizgiden uzaklaşarak daha evrensel bir bakış açısına yönelmesi gerektiğini savunmuştur (Ahmad, 1993). Bu perspektif, eğitim ve kültür politikalarında hümanist bir yaklaşımı teşvik etmiştir.

İsmet İnönü, 1942 yılında yaptığı bir konuşmada, Türkiye'nin barışçıl bir toplum yaratma ve dünyayla uyum içinde olma hedefini şu sözlerle vurgulamıştır:

“Eğitimdeki amacımız, yalnızca vatansever bireyler değil, aynı zamanda insan sevgisiyle dolu, barışa ve dünya kültürüne açık gençler yetiştirmektir. Bizim milletimiz yalnızca kendi kültürüne değil, dünya kültürüne de katkı yapacak kapasitededir” (İnönü, 1942).

Bu konuşmasında İnönü, eğitimde milliyetçi değerler yerine, evrensel ve hümanist değerleri savunmuş, Türkiye'nin dünya kültürüne katkı yapma potansiyelini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin genç nüfusunu insanlık sevgisi ve barış temelli bir bakış açısıyla yetiştirme çabası, İnönü'nün eğitimde hümanizme verdiği önemi göstermektedir. İnönü'nün eğitimde hümanist değerleri öne çıkarma çabası, dönemin eğitim politikalarının Batı medeniyetiyle entelektüel bir bağ kurma hedefiyle nasıl şekillendiğini anlamak açısından da önemli bir zemin oluşturmuştur.

İnönü dönemi, eğitim politikalarında Batı ile entelektüel bir yaklaşmayı hedeflemiştir. Bu çerçevede, Yunan ve Roma uygarlıkları gibi Batı medeniyetlerine dair konulara daha fazla yer verilmiştir. Türk eğitim sistemi, bu dönemde Antik Yunan ve Roma düşüncesini kapsayan Batılı

hümanist değerlere vurgu yapmaya başlamış, Batı kültürüne açılım olarak görülen bu yönelim, genç Cumhuriyet'in kültür politikasında önemli bir değişim yaratmıştır (Çiftçi, 2016).

Hasan Ali Yücel, Millî Eğitim Bakanlığı döneminde Türkiye'de hümanist bir eğitim anlayışı geliştirmeye çalışmış ve bu bağlamda Batı klasiklerinin Türkçeye kazandırılması için Tercüme Bürosu'nu kurmuştur. Yücel, 1940 yılında Tercüme Bürosu'nun açılışı sırasında yaptığı bir konuşmada, Antik Yunan ve Roma klasiklerini Türkçeye kazandırmanın amacını şu sözlerle açıklamıştır:

“Biz, Türk milletini dünya kültürüne yakınlaştırmak ve evrensel değerlere sahip bir eğitim sistemi yaratmak istiyoruz. Yunan filozofları, insan düşüncesinin evrensel değerlerine ışık tutmuşlardır ve Türk gençlerinin de bu değerleri tanımalarını önemsiyoruz” (Yücel, 1940b).

Bu ifadeler, Yücel'in hümanist düşüncenin temellerini Türkiye'de sağlamlaştırmak için yaptığı çabaları göstermektedir. Yunan ve Roma filozoflarının eserlerini Türkçeye kazandırarak, eğitimde evrensel değerlere dayalı bir kültürel açılım yaratmayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, Yücel'in hümanist yaklaşımı, dönemin tarih yazımını ve eğitim politikalarını da etkileyerek, milliyetçi vurgu yerine evrensel değerlere dayalı bir tarih anlayışının benimsenmesine zemin hazırlamıştır.

Dönemin tarih ders kitapları, Türk Tarih Tezi'nin milliyetçi vurgularını hafifleterek hümanist bir bakış açısına yönelmiştir. Batı kültürüne dair eserlerin eğitim sistemine kazandırılmasıyla birlikte, Antik Yunan ve Roma uygarlıklarının dünya medeniyetine katkıları öne çıkarılmıştır. Özellikle barış, insan hakları ve hoşgörü gibi hümanist temaların tarih kitaplarında işlenmesi, öğrencilerde evrensel bir değer bilincinin oluşturulmasını amaçlamıştır. Bu değişim, Türk Tarih Tezi'nin yerini daha geniş kapsamlı bir tarih bakış açısına bırakarak dünya tarihi perspektifine dayalı bir eğitim modelini teşvik etmiştir (Zürcher, 2004).

Hasan Ali Yücel, 1943 yılında hümanist değerleri şu sözlerle ifade etmiştir:

“Eğitimde amaç, bireylerin düşünce özgürlüğünü kazanmalarını sağlamak ve onları insanlık ailesinin onurlu bir üyesi yapmaktır. Türk gençliği, hem kendi milletine bağlı birer yurttaş, hem de evrensel değerlere saygılı birer dünya insanı olarak yetişmelidir” (Yücel, 1943a).

Yücel'in bu ifadeleri, eğitimde düşünce özgürlüğüne verdiği önemi göstermektedir. Bireyin sadece milletine değil, insanlık ailesine de hizmet eden bir yapıda olması gerektiğini savunarak, hümanizmin eğitime entegrasyonunu desteklemiştir. Yücel'in bireyin evrensel değerlere hizmet etmesi gerektiği yönündeki düşünceleri, İnönü'nün eğitimde hümanist değerleri yaygınlaştırma çabalarıyla örtüşerek, dönemin eğitim politikalarının insanlık merkezli bir yaklaşımla şekillenmesine önemli bir katkı sağlamıştır.

İsmet İnönü, eğitimin yalnızca ulusal kimlik oluşturmanın bir aracı olmadığını, aynı zamanda bireyi evrensel değerlerle donatmanın da eğitimin bir işlevi olması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, eğitim politikalarında hümanist değerlerin yaygınlaştırılması, Türkiye'nin Batı kültürüne ve değerlerine daha açık bir yapı kazanmasını sağlamıştır. Eğitimde milliyetçi vurgu yerini hoşgörü, insan hakları, evrensel barış gibi temalara bırakmış ve bu temalar özellikle tarih derslerinde öne çıkarılmıştır (Ahmad, 1993).

Afet İnan, hümanist eğitim anlayışının Türkiye'de yaygınlaşmasını destekleyen önemli bilim insanlarından biridir. İnan, Türk eğitim sisteminin Batı'daki hümanist değerlere açık olması gerektiğini savunmuş ve gençlerin dünya kültürleriyle tanışmasının önemine değinmiştir. İnan'ın 1944 yılında yaptığı bir konuşmasında bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir:

“Gençlerimizin yalnızca Türk kültürünü değil, insanlık tarihine yön veren dünya kültürlerini de tanınması, onları dünyayla daha bütünleşmiş bireyler yapacaktır” (İnan, 1944).

Bu ifadeler, İnan’ın Türk gençlerinin dünya vatandaşı olarak yetişmesini hedeflediğini göstermekte ve hümanist eğitimin bir parçası olarak dünya kültürleriyle etkileşimi savunduğunu ortaya koymaktadır.

Bu hümanist dönüşüm süreci, bazı çevreler tarafından eleştirilmiştir. Özellikle milliyetçi aydınlar, Batı medeniyetlerinin fazla yüceltilmesini ve Türk tarihinin yeterince vurgulanmamasını eleştirmiştir (Hanioglu, 2011). İnönü döneminde yapılan eğitim reformları, milliyetçi çevreler tarafından kültürel kimlikten uzaklaşıldığı şeklinde yorumlanmış ve Batı’ya fazlasıyla bağlılık olarak eleştirilmiştir. Bu eleştiriler, özellikle eğitimde milliyetçilik ve hümanizm arasında bir denge kurma çabası gerekliliğini doğurmuştur.

9. MİLLİ EĞİTİM BAKANI HASAN ALİ YÜCEL VE TARİH EĞİTİMİNE ETKİSİ

1940-1946 yılları arasında Milli Eğitim Bakanı olarak görev yapan Hasan Ali Yücel, Türkiye’de köklü eğitim reformları yaparak bireyleri evrensel değerlere bağlı bir hümanist yaklaşımla eğitime vizyonunu getirmiştir. Yücel, eğitimi yalnızca milli kimlik oluşturmamın değil, bireyin düşünsel gelişimini destekleyerek evrensel değerlere bağlı bir yurttaş yetiştirmenin de bir aracı olarak görmüştür. 1943 yılında yaptığı bir konuşmada, eğitimde bireysel özgürlükleri ve insanlık değerlerini teşvik etme amacıyla şunları dile getirmiştir:

“Eğitimin amacı, bireylerin düşünce özgürlüğünü kazanmasını sağlamak ve onları insanlık ailesinin onurlu bir üyesi yapmaktır. Türk gençliği, hem kendi milletine bağlı birer yurttaş, hem de evrensel değerlere saygılı birer dünya insanı olarak yetişmelidir” (Yücel, 1943a).

Bu konuşma, Yücel’in eğitimde hümanist değerleri nasıl benimsediğini göstermektedir. Yücel’in bu vizyonu, yalnızca kentlerde değil, kırsal kesimlerde de etkili olmuş ve Köy Enstitüleri gibi eğitim kurumlarında da uygulanmaya başlamıştır. Yücel’in eğitimde hümanist değerlere verdiği önem, yalnızca kentlerle sınırlı kalmayıp, kırsal alanlarda da bu değerlerin benimsenmesini sağlayarak, eğitimde köklü bir dönüşüm yaratmıştır.

Hasan Ali Yücel’in öncülüğünde kurulan Tercüme Bürosu, Batı klasiklerinin Türkçeye kazandırılmasını sağlayarak eğitimde hümanist değerlerin yaygınlaşmasına olanak tanımıştır. Yücel, Tercüme Bürosu’nun açılışı sırasında yaptığı bir konuşmada, Batılı düşünce eserlerinin Türk gençlerine tanıtılmasını şöyle açıklamıştır:

“Biz, Türk milletini dünya kültürüne yakınlaştırmak ve evrensel değerlere sahip bir eğitim sistemi yaratmak istiyoruz. Yunan filozofları, insan düşüncesinin evrensel değerlerine ışık tutmuşlardır ve Türk gençlerinin de bu değerleri tanınmasını önemsiyoruz” (Yücel, 1940a).

Bu ifadeler, Yücel’in Batı’nın hümanist düşünce mirasına büyük önem verdiğini ve bu değerlerin eğitime entegrasyonunun gerekliliğini gösterir. Tercüme hareketi, köy okullarında dahi Batı klasiklerinin öğrenilmesini sağlamış, böylece öğrenciler evrensel değerleri ve insanlık tarihinin ortak mirasını tanıma fırsatı bulmuştur. Yücel’in Batı düşüncesine verdiği önem ve Tercüme hareketi, Köy Enstitüleri’nin eğitim anlayışında da etkisini göstererek, kırsal kesimdeki öğrencilere sadece mesleki beceriler kazandırmakla kalmamış, aynı zamanda evrensel kültürel değerlerle tanışma fırsatı sunmuştur.

Köy Enstitüleri, 1940’lı yıllarda Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç’un öncülüğünde kırsal kesimlerde eğitim kalitesini artırmak ve köy öğretmenleri yetiştirmek amacıyla kurulmuştur. Bu enstitüler, kırsal kesimde yaşayan gençlere yönelik modern ve pratik bir eğitim sunarak onları hem kendi kültürlerine bağlı hem de dünya kültürlerine açık bireyler olarak

yetiştirmeyi amaçlamıştır. Köy Enstitüleri'nin eğitim programında tarım, el sanatları ve çeşitli meslek edindirme kurslarının yanı sıra, sanat, müzik ve tarih gibi kültürel dersler de yer almıştır.

Köy Enstitüleri'nde tarih eğitimi, bireylerin ulusal kimliklerini tanımalarını ve kültürel miraslarını öğrenmelerini sağlarken, aynı zamanda insanlık tarihine dair bilgi kazanmalarını da amaçlamıştır. Köy Enstitüleri'nde okutulan tarih derslerinde, Türk milletinin tarih sahnesindeki rolü ve köklü geçmişi öğrencilere aktarılmıştır. Bu tarih eğitimi, Atatürk'ün tarih anlayışından ilham alarak genç nesillere ulusal bilinç kazandırmayı hedeflemiştir. Ancak, Yücel'in hümanist bakış açısı doğrultusunda, derslerde yalnızca ulusal tarihe değil, aynı zamanda dünya tarihine ve insanlığın ortak kültürel mirasına da yer verilmiştir (Ergün, 1998).

Hasan Ali Yücel, Köy Enstitüleri'ndeki tarih eğitiminin önemine dair bir konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

“Gençlerimizin köylerde, kendi topraklarında ulusal kimliklerini tanımaları ve dünya kültürüyle tanışmaları, Cumhuriyet'in en büyük ideallerindedir. Tarih, onlara geçmişle gelecek arasında bir köprü kurarak kendilerini ve insanlık mirasını anlamalarını sağlayacaktır” (Yücel, 1942).

Bu konuşma, Yücel'in köy gençlerinin yalnızca yerel kimlikleriyle değil, aynı zamanda dünya kültürüyle de bütünleşmesini amaçladığını göstermektedir.

Köy Enstitüleri'nde kullanılan tarih ders kitapları, bireylerin dünya tarihine daha geniş bir perspektiften bakmalarını sağlamak amacıyla evrensel temaları işlemektedir. Köy Enstitüleri'nin ders kitaplarında, Yunan, Roma, Rönesans ve Aydınlanma dönemi gibi Batı tarihinin önemli dönemleri incelenmiş, bu dönemlerin dünya kültürüne katkıları öne çıkarılmıştır. Bu, öğrencilerin dünya tarihini daha geniş bir bakış açısıyla öğrenmelerini ve hümanist değerleri tanımalarını sağlamıştır (Akşit, 1993).

Köy Enstitüleri'nde verilen eğitim, yalnızca bilgi aktarmaktan ibaret değil, aynı zamanda köydeki gençlerin eleştirel düşünceye sahip bireyler olarak yetişmelerini de hedeflemiştir. Bu okullarda tarih derslerinde hümanist bir anlayış benimsenmiş; öğrencilere barış, hoşgörü, insan hakları gibi evrensel değerler öğretilmiştir. Hasan Ali Yücel, köy enstitülerinde verilen eğitimin kırsal kesimde toplumsal dönüşüm yaratacağına inanmış ve bu okullarda hümanist değerlerin yaygınlaştırılması için çalışmalar yapmıştır.

Afet İnan, Köy Enstitüleri'nde uygulanan eğitim programının hümanist bir yapıya sahip olmasını destekleyen bilim insanlarından biridir. İnan, kırsal kesimde yaşayan gençlerin, yalnızca kendi kültürlerine değil, dünya kültürüne de bağlı bireyler olarak yetişmeleri gerektiğini savunmuştur. İnan, bu konuda yaptığı bir konuşmada şöyle demiştir:

“Köy Enstitüleri, yalnızca Türkiye için değil, tüm insanlık için bir değer yaratacak bireyler yetiştirme ideali taşır. Köylerde doğan gençlerin dünya kültürünü tanınması, onları insanlık ailesinin bir parçası yapar” (İnan, 1943).

Bu ifadeler, İnan'ın köy gençlerinin evrensel değerlerle tanışmasını desteklediğini ve eğitimin yalnızca yerel kimlik yaratmakla kalmayıp, bireyi dünya kültürüyle buluşturan bir rol üstlenmesi gerektiğini düşündüğünü göstermektedir.

Hilmi Ziya Ülken, köy enstitülerinde eleştirel düşünce ve hümanist değerlerin eğitimin temel taşlarından biri olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur. Ülken, köy enstitülerinde hümanist değerlerin toplumsal gelişimi hızlandıracığını düşünmüştür. 1945 yılında yaptığı bir konuşmada şunları ifade etmiştir:

“Köy Enstitüleri, bireyi yalnızca kendi toplumuna bağlı bir yurttaş olarak değil, aynı zamanda dünya insanı olarak yetiştirmeyi amaçlayan bir eğitim anlayışına sahiptir. Bu

enstitüler, Türkiye'nin kırsal kesiminde toplumsal dönüşüm yaratacak kadar güçlü bir potansiyele sahiptir" (Ülken, 1945).

10. II. DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TARİHÇİLİK ANLAYIŞINDA HÜMANİZMİN ETKİSİ

II. Dünya Savaşı, insanlık tarihinin en yıkıcı olaylarından biri olarak, dünya genelinde toplumların tarihe ve kimliklerine bakışını köklü bir şekilde değiştirmiştir. Savaşın yol açtığı büyük yıkım ve kayıplar, milliyetçilik gibi kavramların bazı çevrelerde yeniden sorgulanmasına ve barış, hoşgörü gibi evrensel değerlerin öneminin artmasına neden olmuştur. Bu dönemde, Almanya ve İtalya gibi ülkelerdeki faşist ideolojilerin çöküşü, tarih yazımında da yeni bir perspektifin benimsenmesini sağlamıştır. Örneğin, Almanya'da savaş sonrasında faşizmin yol açtığı tahribatın ardından, tarih yazımı daha barışçıl ve eleştirel bir bakış açısıyla ele alınmaya başlamıştır (Hobsbawm, 1994).

Savaş sonrasında, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Batı Avrupa ülkelerinde tarih yazımı, insan hakları, evrensel barış ve demokrasi gibi hümanist değerlere vurgu yaparak gelişmiştir. Özellikle ABD'de tarih eğitimi, demokrasiyi koruma ve özgürlük gibi değerleri öğrencilere aşılacak amacıyla yeniden şekillendirilmiştir. Ayrıca, savaş sırasında yaşanan insan hakları ihlalleri, tarih yazımında daha eleştirel bir yaklaşıma yol açmış ve olayların nesnel bir şekilde değerlendirilmesi gerektiği fikrini güçlendirmiştir. Bu bağlamda, tarih eğitiminde evrensel değerlere vurgu yapılması, savaştan alınan dersleri gelecek nesillere aktarma gerekliliği olarak görülmüştür (Tosh, 2015).

Fransa gibi ülkelerde de II. Dünya Savaşı sonrasında, Vichy hükümetinin Nazi işgali altındaki iş birliği, tarih kitaplarında ele alınmış ve Fransa'nın savaş sırasındaki tutumu açıkça tartışılmıştır. Bu süreçte, tarih eğitimi, geçmişle yüzleşme ve hatalardan ders çıkarma işlevi görmüş; toplumun savaş dönemindeki rolünü eleştirel bir bakış açısıyla sorgulamaya yönlendirmiştir. Fransa'daki savaş sonrası tarih yazımındaki dönüşüm, Türkiye'de de benzer şekilde hümanist değerlere dayalı bir tarih anlayışının şekillenmesine zemin hazırlamış, özellikle savaş sonrası dönemde İnönü ve Yücel'in öncülüğünde evrensel bir bakış açısının benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de de tarih yazımında milliyetçi yaklaşımlar yerine hümanist değerlere dayalı bir anlayış gelişmeye başlamıştır. Türkiye, savaş sırasında tarafsız kalmış olsa da dünya genelinde yükselen hümanist yaklaşımlardan etkilenmiş ve eğitim sisteminde bu değerlere daha çok yer vermeye başlamıştır. Özellikle, İsmet İnönü ve Hasan Ali Yücel gibi liderler, Türkiye'nin dünya medeniyetleriyle yakınlaşmasını ve tarih yazımında evrensel bir bakış açısının benimsenmesini savunmuşlardır (Berkes, 1978).

Yücel, hümanist değerleri eğitim politikalarına yansıtarak barış, hoşgörü ve insanlık sevgisinin tarih eğitiminin temel taşları olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu doğrultuda, Tercüme Bürosu'nun çalışmaları aracılığıyla Batı klasiklerinin Türkçeye kazandırılması sağlanmış; tarih derslerinde yalnızca Türk tarihi değil, dünya medeniyetlerinin insanlık mirasına katkıları da ele alınmaya başlanmıştır.

Hasan Ali Yücel, Türkiye'nin tarih anlayışındaki bu değişimi şu sözlerle ifade etmiştir:

"Savaş, insanlığa büyük acılar yaşatmış bir felakettir. Tarih eğitimi, yalnızca milletlerin başarılarını değil, insanlığın ortak değerlerini de öğretmeli ve geleceğe daha barışçıl bir toplum bırakmak için bir araç olarak kullanılmalıdır" (Yücel, 1944).

Yücel'in bu ifadeleri, Türkiye'nin savaş sonrası tarih anlayışındaki hümanist değerleri benimseme eğilimini göstermektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’deki hümanist tarih anlayışı ile Batı’daki tarih yazımı arasında bazı benzerlikler ve farklılıklar bulunur:

- **Benzerlikler:** Savaşın getirdiği yıkım, Türkiye’de ve Batı ülkelerinde hümanizme dayalı bir tarih anlayışının gelişmesine yol açmıştır. Hem Türkiye’de hem de Batı ülkelerinde, tarih eğitimi, genç nesillere barış, hoşgörü ve insan hakları gibi evrensel değerleri aşlamaya yönelik bir işlev kazanmıştır. Özellikle Türkiye, Batı medeniyetinin klasik eserlerini tercüme ederek, bu eserleri eğitim sistemine dahil etmiş ve dünya ile kültürel bir yakınlaşma hedeflemiştir.

- **Farklılıklar:** Türkiye, savaşın yıkıcı etkilerini doğrudan yaşamamış olsa da Batı ülkelerinde olduğu gibi tarih eğitiminde yüzleşme ve özelleştire temelli bir yaklaşım tam olarak benimsenmemiştir. Örneğin, Almanya ve Fransa’da tarih eğitimi, savaş dönemindeki hatalardan ders çıkarma amacı taşıırken, Türkiye’de bu daha çok hümanist ve barışçıl bir anlayış çerçevesinde ele alınmıştır. Türkiye’nin tarafsızlık politikası, ülkenin tarih eğitiminin odak noktalarını Batı ülkelerine kıyasla daha farklı bir yönde şekillendirmiştir (Ahmad, 1993).

Batı’da, savaş sonrasında tarih yazımında daha eleştirel bir yaklaşım benimsenmiş; savaş yıllarındaki ulusal hataların ve insan hakları ihlallerinin sorgulanması önem kazanmıştır. Türkiye’de ise bu dönemdeki tarih anlayışı, Batı’daki kadar eleştirel bir boyut taşımamış; bunun yerine Türk gençlerine evrensel barış ve hoşgörü gibi değerleri kazandırmayı amaçlayan bir hümanist yaklaşıma odaklanmıştır. Özellikle İsmet İnönü, Türkiye’nin tarih yazımında dünya medeniyetleriyle uyum içinde bir bakış açısını teşvik ederek, eğitimde evrensel değerlere vurgu yapılması gerektiğini savunmuştur:

“Dünya milletleri, yalnızca ulusal çıkarları değil, insanlık için ortak değerleri de gözetmelidir. Geçmişten çıkaracağımız derslerle geleceği şekillendireceksek, tarih eğitimi tüm insanlık için bir barış köprüsü kurmalıdır” (İnönü, 1945).

İnönü’nün bu ifadeleri, Türkiye’nin savaş sonrası dönemde tarih yazımını evrensel bir çerçevede ele aldığını ve tarih eğitiminin insanlık mirasına katkı yapacak bir araç olarak kullanılmasını gerektiğini vurgulamaktadır. İnönü’nün vurguladığı evrensel tarih anlayışı, 1943’te düzenlenen III. Tarih Kongresi’nde somutlaşmıştır.

III. Tarih Kongresi, 1943 yılında Ankara’da düzenlenmiş ve Türkiye’de tarih yazımının yönünü belirleyecek önemli bir akademik etkinlik olmuştur. Bu kongre, II. Dünya Savaşı’nın ortasında yapılmış olması nedeniyle uluslararası gelişmelerden ve savaş sonrası oluşacak dünya düzeninden etkilenmiştir. Savaşın yol açtığı yıkım, barış ve insanlık değerlerine vurgu yapan bir tarih anlayışının gerekliliğini öne çıkarmış ve Türkiye de bu kongrede hümanist bir perspektif benimsemiştir. Kongre, Atatürk döneminde geliştirilen Türk Tarih Tezinin, daha evrensel bir yaklaşımla yeniden ele alınmasına da katkı sağlamıştır (Berkes, 1978).

Atatürk döneminde ortaya konan Türk Tarih Tezi, Türk milletinin kökenlerinin Orta Asya’dan başlayarak dünya medeniyetine önemli katkılar sunduğunu ve Türklerin Anadolu medeniyetlerinin kurucularından olduğunu savunuyordu. Ancak, III. Tarih Kongresi’nde, milliyetçi bir tarih anlayışı yerine insanlığın ortak değerlerine dayalı, daha hümanist bir bakış açısı benimsenmeye başlanmıştır. Kongrede, Türk Tarih Tezinin ulusal bilinci güçlendirme misyonu kabul edilmekle birlikte, bu tezin bilimsel ve nesnel bir yaklaşımla yeniden değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Hümanist tarih anlayışı, Türk tarih yazımını dünya tarihinin bir parçası olarak ele almayı ve diğer kültürlerle uyumlu bir çerçevede değerlendirmeyi amaçlamıştır (İnan, 1943).

Kongreye katılan bilim insanları, Türk tarihinin evrensel bağlamda ele alınması gerektiğini ve yalnızca ulusal başarıların değil, insanlık mirasının da vurgulanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kongrede sunulan bildirimlerde aşağıdaki ana temalar öne çıkmıştır:

1. **Türk Tarihinin Evrensel Bir Bakışla Ele Alınması:** Kongrede, Türklerin dünya tarihine katkılarının, diğer medeniyetlerle ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısı üzerinden, Türk tarihinin diğer medeniyetlerle birlikte ele alınması gerektiği belirtilmiştir (Yücel, 1943a).

2. **Barış ve İnsan Hakları Gibi Evrensel Değerlerin Tarih Yazımına Entegrasyonu:** Savaşın getirdiği yıkım ve acılar, tarihin yalnızca ulusal başarılar değil, aynı zamanda barış ve insan hakları gibi evrensel değerler çerçevesinde de ele alınması gerektiği fikrini güçlendirmiştir. Kongrede, tarih yazımının yalnızca kahramanlık ve zaferlerden ibaret olmaması, insanlık için ders çıkarılacak olayları da içermesi gerektiği savunulmuştur.

3. **Batı ve Doğu Medeniyetleriyle Diyalog:** Kongrede, Türk tarihinin Batı ve Doğu medeniyetleriyle olan etkileşimlerine de değinilmiş, bu medeniyetlerle olan bağların tarihe daha kapsayıcı bir perspektiften bakmayı mümkün kıldığı ifade edilmiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin dünya kültürüyle bütünleşmesini destekleyen bir tarih anlatısı oluşturulmasını hedeflemiştir.

• **Hasan Ali Yücel'in Hümanist Tarih Anlayışını Vurgulayan Konuşması:** Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel, kongrenin açılış konuşmasında, tarihin yalnızca geçmişi değil, insanlığın ortak değerlerini öğretmek için bir araç olduğunu vurgulamıştır. Yücel, tarih eğitiminin toplumun evrensel barışa katkı sağlayacak bir yapıda olmasını gerektiğini belirtmiş ve şöyle demiştir:

"Tarih, yalnızca bir milletin başarılarını değil, insanlığın ortak mirasını da kapsar. Bizim tarihimiz, dünya tarihinin ayrılmaz bir parçasıdır ve bu bilinçle eğitim sistemimizi düzenlemeliyiz" (Yücel, 1943b).

Bu ifadeler, Yücel'in Türkiye'nin dünya tarihindeki yerini evrensel bir bakış açısıyla ele alma gerekliliğini vurguladığını gösterir.

• **Afet İnan'ın Hümanizmi Destekleyen Görüşleri:** Kongredeki önemli konuşmacılardan biri olan Afet İnan, Türk tarihini hümanist bir bakış açısıyla ele almanın önemini belirtmiş, tarihin yalnızca ulusal başarılarla sınırlandırılmaması gerektiğini ifade etmiştir. İnan, konuşmasında şöyle demiştir:

"Türk tarihini incelerken, dünya tarihindeki rolümüzü ve diğer milletlerin katkılarını göz ardı edemeyiz. Bizler, insanlık tarihinin bir parçasıyız ve bu bilinçle tarihimizi değerlendirmeliyiz" (İnan, 1943).

İnan'ın bu sözleri, Türk tarih yazımında diğer medeniyetlerle diyalog kurmanın ve tarihe geniş bir çerçeveden bakmanın önemini ortaya koymaktadır.

III. Tarih Kongresi, Türkiye'deki tarih yazımını evrensel değerlere dayalı bir çerçeveye taşımış ve tarih eğitiminde hümanist bir perspektifin ön plana çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu kongrede yapılan tartışmalar ve sunulan bildirimler, tarih yazımında milliyetçi bir söylemden evrensel bir söyleme geçişi teşvik etmiştir. Kongreden sonra, tarih ders kitapları, dünya medeniyetlerinin katkılarına ve insan hakları, barış gibi evrensel temaları içerecek şekilde yeniden düzenlenmiştir. Bu süreç, Türk gençlerinin dünya ile kültürel bir bağ kurmalarını sağlayarak onları daha geniş bir perspektifle eğitmeyi amaçlamıştır.

III. Tarih Kongresi'nin düzenlendiği dönemde, dünya genelinde tarih yazımında daha barışçıl ve eleştirel bir yaklaşım benimsenmeye başlanmıştır. Türkiye'deki bu kongre, ulusal tarih yazımının uluslararası bir bağlama taşınmasına katkı sağlamış, Türk tarihini diğer

medeniyetlerle birlikte ele alan, insanlığın ortak mirasına vurgu yapan bir tarih anlayışının gelişmesine olanak tanımıştır. Bu süreçte, Türkiye'nin de dünya medeniyetleriyle birlikte anılacak bir tarih anlatısı oluşturma çabası, ülkenin uluslararası kültürel bağlarını güçlendirmiştir (Zürcher, 2004).

11. SONUÇ

II. Dünya Savaşı, sadece bir savaş değil, dünya düzeninde köklü ideolojik, kültürel ve siyasi değişimlere yol açan bir dönüm noktası olmuştur. Bu değişim süreci, Türkiye'nin resmi tarih anlayışında ve eğitim politikalarında da önemli bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında ulusal kimliği güçlendirmek amacıyla benimsenen milliyetçi tarih yaklaşımı, II. Dünya Savaşı ile birlikte insan hakları, barış ve hoşgörü gibi evrensel değerlerin öne çıkarıldığı daha geniş bir perspektife evrilmiştir. Bu dönüşüm, Türkiye'nin dünya ile entegrasyon çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bu dönemde eğitimde yapılan reformlar, gençlere sadece milli kimliklerini değil, aynı zamanda evrensel değerleri ve dünya barışını da benimsetmeyi amaçlayan bir eğitim felsefesini getirmiştir. Atatürk döneminde benimsenen Türk Tarih Tezi, Türk milletinin tarihsel sahnedeki yerini ve katkılarını vurgularken, II. Dünya Savaşı yıllarında tarih eğitimi, ulusal kimlik inşasını aşarak insanlık tarihine yönelik bir bilinci de içermeye başlamıştır. İsmet İnönü'nün liderliğinde geliştirilen bu hümanist yaklaşım, dönemin eğitim politikasını şekillendirmiş ve tarih müfredatında yapılan köklü değişikliklerle genç nesillere aktarılmıştır.

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in önderliğinde, Yunan ve Roma uygarlıkları, Rönesans, Aydınlanma Çağı gibi dünya medeniyetlerinin katkılarını tarih müfredatında yer verilmesi, tarih derslerinin yalnızca Türk milletinin başarılarına değil, aynı zamanda dünya medeniyetlerinin birikimine yönelik bir bakış açısı kazanmasına olanak tanımıştır. Bu değişiklikler, gençlerin tarih bilgisini genişletmiş ve onları diğer kültürlerle saygı duyan, dünya barışını önemseyen bireyler olarak yetiştirme amacını desteklemiştir. Bu çerçevede, II. Dünya Savaşı sonrası dönemin resmi tarih anlayışı, tarih eğitiminin bir ideolojik araç olarak kullanımını aşarak, toplumsal uzlaşa ve evrensel değerlere dayalı bir eğitim modeline yönelmiştir.

Bu süreçte dikkat çeken bir diğer husus ise, hümanist eğilimlerin artmasına karşın, milli kimliğin korunmasından vazgeçilmemiş olmasıdır. Türkiye, milli kimliği oluşturan tarihsel kökenleri ve değerleri muhafaza ederken, bu kimliği daha evrensel bir çerçevede ele alarak Batı ile uyum sağlama gayreti gütmüştür. Bu denge, gençlere hem ulusal bir aidiyet hem de evrensel değerlere bağlılık bilincini kazandırma hedefini yansıtmaktadır. Örneğin, Türk Tarih Tezi'nin yanı sıra dünya medeniyetlerine dair içeriklerin ders kitaplarına eklenmesi, Türk milletinin dünya tarihindeki rolünü vurgulayan bir çerçevede gençlere kazandırılmaya çalışılmıştır (Berkes, 1978).

Bu konuda yapılmış pek çok çalışma, Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonrası dönemde tarih eğitiminin ideolojik bir araç olarak nasıl yeniden yapılandırıldığını ele almaktadır. Akyüz (2014), II. Dünya Savaşı sonrası eğitim reformlarının Türkiye'nin eğitim felsefesinde köklü bir değişimi tetiklediğini ve dönemin küresel barışa yönelik eğilimlerinin tarih müfredatında kendini gösterdiğini savunmaktadır. Berkes (1978) ise, Atatürk döneminin milliyetçi tarih anlayışından, İnönü döneminde daha kapsayıcı ve evrensel bir bakış açısına geçişi ele alarak, Türkiye'nin savaş sonrası dünyaya entegre olma çabasının eğitim politikalarına nasıl yansıtıldığını vurgulamaktadır.

Özellikle Lewis (1968) ve Üstel (1996) gibi araştırmacılar, Türkiye'de tarih eğitiminin Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulusal kimliği güçlendirme amacına hizmet ettiğini; ancak savaş sonrası dönemde Batı'daki hümanist ve barış odaklı değerlerin Türkiye'deki eğitim sistemine

entegre edilmeye çalışıldığını belirtmektedir. Bu çalışmalar, Türkiye'nin eğitim politikalarını savaş sonrası dönemin barış ve insan hakları gibi evrensel temalarıyla yeniden yapılandırarak genç nesilleri dünya vatandaşlığı bilinciyle yetiştirmeyi amaçladığını göstermektedir. Özellikle Üstel'in (1996) "makbul vatandaş" kavramı üzerine çalışması, Türkiye'deki eğitim politikalarının bireyleri ulusal ve evrensel değerler doğrultusunda nasıl şekillendirmeye çalıştığına dair kapsamlı bir analiz sunmaktadır.

Öneriler ve Gelecekteki Çalışmalar İçin Yönelimler

Bu çalışma, Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonrası dönemde tarih eğitiminin hümanist bir çerçevede nasıl yeniden şekillendiğini ve bu süreçte eğitim politikalarının ideolojik yönelimlerini analiz etmektedir. Türkiye'de tarih eğitiminin hem ulusal kimlik bilincini güçlendirmesi hem de küresel değerleri aşılması açısından eleştirel ve disiplinler arası bir bakış açısının benimsenmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda yapılmış önceki çalışmalar, tarih eğitiminin toplumsal barış ve evrensel değerlerin genç nesillere kazandırılmasında güçlü bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalar için öneriler şunlardır:

1. **Eleştirel Tarih Perspektifi:** Türkiye'de tarih eğitiminin daha eleştirel ve çok yönlü bir anlayışla ele alınması, genç nesillerin geçmişe dair çok boyutlu bir bakış açısı geliştirmesine katkı sağlayacaktır. Bu doğrultuda, tarih eğitiminin milliyetçilik ve hümanizm arasında bir denge gözeterek işlenmesi önerilmektedir.

2. **Disiplinler arası Eğitim Modelleri:** Tarih eğitiminin sosyoloji, psikoloji ve etik gibi disiplinlerle desteklenmesi, öğrencilerin tarihi sadece ulusal bir çerçevede değil, sosyal, kültürel ve etik boyutlarıyla değerlendirmesine olanak sağlayacaktır. Türkiye'de tarihe ilişkin yapılan çalışmalar, tarih derslerinin toplumsal olaylara dair eleştirel bir bakış açısını geliştirecek şekilde genişletilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

3. **Küresel Barış ve İnsan Hakları Temalı Müfredat Geliştirme:** II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'de geliştirilen hümanist tarih anlayışının, günümüz müfredatında daha kapsayıcı bir şekilde ele alınması gerekmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'deki eğitim araştırmacıları, barış, hoşgörü ve insan haklarını ön planda tutan tarih müfredatlarının, öğrencilerin dünya vatandaşlığı bilincini pekiştireceğini ve toplumsal barışa katkı sağlayacağını savunmaktadır.

Sonuç olarak, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de tarih eğitimi, ulusal kimlik inşası amacını aşarak evrensel değerleri genç nesillere kazandırma hedefini de içermeye başlamıştır. Bu çalışma, Türkiye'nin tarih eğitimine olan yaklaşımının, dünya barışına duyarlı, insan haklarına saygılı bireyler yetiştirme çabasının bir yansıması olduğunu göstermektedir. Gelecekte tarih eğitiminin daha eleştirel ve kapsayıcı bir çerçevede yeniden değerlendirilmesi, Türk eğitim sisteminin dünya ile uyum içinde, insanlık tarihine katkıda bulunan bireyler yetiştirme kapasitesini artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (1993). *The making of modern Turkey*. Routledge.
- Akçura, Y. (1904). *Üç tarz-ı siyaset*. Matbaa-i Hayriye.
- Akşit, B. (1993). *Köy Enstitüleri'nde kullanılan tarih ders kitapları: Evrensel temalar ve hümanist değerler*. İstanbul: Eğitim Yayınları.
- Akyıldız, A. (2011). *Osmanlı Eğitim Sistemi ve Tanzimat Dönemi Yenilikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Akyüz, Y. (1999). *Türk eğitim tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akyüz, Y. (2014). *Türk eğitim tarihi: M.Ö. 1000'den 2014'e*. Pegem Akademi.
- Atatürk, M. K. (1930). *Tarih üzerine söylevler*. Cumhuriyet Arşivi.
- Atatürk, M. K. (1931). *Türk milletinin geçmişi, geleceğe olan inancının en güçlü dayanağıdır* [Konuşma]. Ankara, Türkiye: TBMM Genel Kurulu.
- Berkes, N. (1978). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Berlin, I. (1999). *The roots of romanticism*. Princeton University Press.
- Butterfield, H. (1931). *The Whig interpretation of history*. G. Bell and Sons.
- Comte, A. (1864). *Pozitivist Felsefe* (Ç. Mehmet Yılmaz). İstanbul: Akademik Yayınları.
- Çiftçi, S. (2016). Hasan Ali Yücel ve tercüme hareketi: Türk eğitim sisteminde Batı klasiklerinin yeri. *Journal of Turkish Studies*.
- Davison, R. H. (1963). *Reform in the Ottoman Empire, 1856-1876*. Princeton University Press.
- Ergin, O. N. (1977). *Türk maarif tarihi*. Osmanbey Matbaası.
- Ergün, M. (1998). *Köy enstitüleri ve Türk eğitim tarihi*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Findley, C. V. (1989). *Ottoman civil officialdom: A social history*. Princeton University Press.
- Fleischer, C. (1986). *Bureaucrat and intellectual in the Ottoman Empire: The historian Mustafa Âli (1541-1600)*. Princeton University Press.
- Gökalp, Z. (1923). *Türkçülüğün esasları*. Matbuat Yayınları.
- Göyünç, N. (1983). Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet dönemi tarih yazıcılığı. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*.
- Hanioğlu, M. Ş. (2008). *A brief history of the late Ottoman Empire*. Princeton University Press.
- Hanioğlu, M. Ş. (2011). *Atatürk: An intellectual biography*. Princeton University Press.
- Heyd, U. (1979). *Foundations of Turkish nationalism: The life and teachings of Ziya Gökalp*. Brill.
- Hobsbawm, E. (1994). *Aşırıların Çağı: Kısa Yirminci Yüzyıl, 1914-1991*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnalcık, H. (1965). Tarih yazımı ve Türk Tarih Tezi üzerine. *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.
- İnalcık, H. (1973). *The Ottoman Empire: The classical age 1300-1600*. Phoenix Press.
- İnalcık, H. (1980). *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti*. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

- İnalçık, H. (2013). *Tanzimat ve Türkiye 'de modernleşme*. İş Bankası Yayınları.
- İnan, A. (1935). Tarih ve millî bilinç üzerine. *Cumhuriyet Arşivi*.
- İnan, A. (1943a). Köy enstitüleri ve hümanizm üzerine. *Cumhuriyet Arşivi*.
- İnan, A. (1943b). III. Tarih Kongresi konuşmaları. *Türk Tarih Kurumu Yayınları*.
- İnan, A. (1944). Hümanizm ve Türk eğitimi. *Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları*.
- İnan, A. (1972). *Türk Tarih Tezi ve Dünya Medeniyetleri*. İstanbul: Tarih Yayınları.
- İnönü, İ. (1942). Eğitim üzerine konuşmalar. *Cumhuriyet Arşivi*.
- İnönü, İ. (1945). *Tarih eğitiminin insanlık için barış köprüsü oluşturmadaki rolü* [Konuşma]. Ankara, Türkiye: Atatürk Arşivi, TBMM.
- Kafadar, C. (1995). *Between two worlds: The construction of the Ottoman state*. University of California Press.
- Kafadar, C. (2007). *Osmanlı Devleti'nin kuruluşu üzerine düşünceler*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karpat, K. (2001). *The politicization of Islam: Reconstructing identity, state, faith, and community in the late Ottoman State*. Oxford University Press.
- Köprülü, M. F. (1935). *Türk tarihinin ana hatları*. Türk Tarih Kurumu.
- Lewis, B. (1968). *The emergence of modern Turkey*. Oxford University Press.
- Mango, A. (1999). *Atatürk: The biography of the founder of modern Turkey*. Overlook Press.
- Ortaylı, İ. (1999). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Tarihi*. Ankara: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.
- Peirce, L. (1993). *The imperial harem: Women and sovereignty in the Ottoman Empire*. Oxford University Press.
- Ranke, L. (1824). *Geschichte der romanischen und germanischen Völker von 1494 bis 1514*. Reimer.
- Smith, A. D. (1986). *The ethnic origins of nations*. Blackwell.
- Somel, S. A. (2001). *Osmanlı'da eğitim ve modernleşme*. İletişim Yayınları.
- Şentürk, M. N. (1999). *Osmanlı Devleti'nde İslamcı Düşünce ve Tarih Yazıcılığı*. İstanbul: Tarih Yayınları.
- Tosh, J. (2015). *The pursuit of history: Aims, methods and new directions in the study of history*. Routledge.
- Ülken, H. Z. (1945). Köy enstitüleri ve eleştirel düşünce üzerine. *Cumhuriyet Arşivi*.
- Üstel, F. (1996). *Makbul vatandaş 'ın peşinde: II. Meşrutiyet'ten bugüne vatandaşlık eğitimi*. İletişim Yayınları.
- Vatin, A. (1993). *Oruç Bey'in Vakayinameleri*. İstanbul: Tarih Yayınları.
- Yıldırım, R. (2001). Cumhuriyet dönemi Türk Tarih Tezi ve eleştirileri. *Tarih Dergisi*.
- Yücel, H. A. (1940a). Eğitim ve hümanizm üzerine. *Millî Eğitim Bakanlığı*.
- Yücel, H. A. (1940b). Tercüme Bürosu açılış konuşması. *Millî Eğitim Bakanlığı Arşivi*.

- Yücel, H. A. (1942). *Köy Enstitüleri 'ndeki tarih eğitiminin önemine dair konuşma* [Konuşma]. Ankara, Türkiye: Atatürk Arşivi, TBMM.
- Yücel, H. A. (1943a). Hümanizm ve eğitim üzerine. *Cumhuriyet Arşivi*.
- Yücel, H. A. (1943b). III. Tarih Kongresi açılış konuşması. *Millî Eğitim Bakanlığı Arşivi*.
- Yücel, H. A. (1944). *Tarih eğitiminin barışçıl toplum için önemi* (Ç. Mehmet Yılmaz). Ankara, Türkiye: Tarih Yayınları.
- Yücel, H. A. (1991). *Türk Tarih Tezi ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri*. Millî Eğitim Basımevi.
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A modern history*. I.B. Tauris.

EXTENDED ABSTRACT

This study investigates the relationship between socio-economic and cultural challenges during the World War II period and their influence on Turkey's Ministry of National Education policies. It also explores how the shifts in official historical perspectives shaped history education. During Mustafa Kemal Atatürk's era, the Turkish Republic undertook comprehensive reforms to establish a modern state. These reforms included significant changes in cultural and educational policies, focusing on promoting national identity through the Turkish History Thesis and the Turkish Language Reform. However, Atatürk's death marked a turning point, as domestic and international developments reshaped the trajectory of these reforms. The global impact of World War II accelerated these changes, necessitating a reorientation in Turkey's historical and cultural policies.

Under the leadership of İsmet İnönü, who became president following Atatürk, the period of the "National Chief" introduced significant ideological shifts. Minister of National Education Hasan Ali Yücel played a pivotal role during this time, emphasizing a humanist cultural approach. This new perspective diverged from Atatürk's focus on national history and language, favoring a broader engagement with Western civilization, particularly the ancient cultures of Greece and Rome. This transition reflected Turkey's aspirations to align with Western values and its quest for cultural rapprochement with Europe.

World War II profoundly influenced the socio-political and cultural fabric of nations globally, including Turkey. Concepts like peace, freedom, and independence gained prominence, and humanist ideals began to shape educational discourse. This period marked a shift from a nationalist perspective to a more inclusive and universal approach. In Turkey, this ideological transformation was evident in the education system, where history curricula began to emphasize humanistic and global themes alongside national narratives. The shift away from the Turkish History Thesis highlighted a growing acknowledgment of shared human heritage.

The study employs a historical research approach, analyzing archival materials, official documents, speeches, and contemporary history textbooks. Through content analysis, themes such as "nationalism," "humanism," "peace," and "universal values" are explored to trace the ideological changes in history education during the war years. Particular attention is given to Hasan Ali Yücel's influence in integrating humanistic ideals into the education system, fostering a perspective that valued not only national identity but also global interconnectedness.

Findings reveal that the transformations in official historical perspectives during this era significantly impacted the structure and content of history education. History lessons evolved to balance the emphasis on Turkish heritage with the inclusion of broader cultural narratives, such as Western and classical civilizations. This dual focus sought to instill a sense of national pride while preparing students to engage with universal human values, emphasizing the importance of peace and coexistence in a post-war world.

In conclusion, the World War II period represents a critical juncture in the evolution of Turkish education policies and history education. The ideological transition from nationalism to humanism during this time reflected broader global trends while reshaping the construction of Turkish identity and historiography. This study contributes to understanding the dynamic interplay between political ideologies, historical narratives, and educational practices in a time of global crisis.

Research Type: Review Article
Submission Date: August 6, 2024
Acceptance Date: January 23, 2025
<https://doi.org/10.58642/kutbilim.1529292>

LEXICOLOGICAL ASPECT OF TEACHING BILINGUAL TURKIC LANGUAGE SPEAKING STUDENTS¹

Olyesya RAZDORSKAYA²

Abstract

Bilingual students that speak Russian and one of the Turkic languages study at many Russian medical universities. The objective of this research is to show the experience of organizing educational activities for the improvement of studying English by the bilingual students. In particular, the experience of the speakers of Kumyk language that join the students' scientific society of the Department of Foreign Languages of Kursk State Medical University is presented. The students are encouraged to make comparative research of the medical vocabulary in English and their native language. The analysis of the medical vocabulary of the Kumyk language made by the students showed that it was mainly represented by the names of body parts. Kumyk phraseological units, which contain somatonyms, i.e. words denoting body parts, were found and compared with the English phraseological units. Comparative analysis of the Kumyk and English proverbs with somatonyms was made, and the proverbs with the same meaning were revealed.

The research has shown that the comparative analysis of Kumyk and English phraseological units and proverbs helps to establish a significant commonality of the native languaculture and the languaculture of the foreign language being studied. In the author's opinion, it promotes memorizing English medical vocabulary by the students and formation of their analytical thinking.

Keywords: The English language, the Kumyk language, comparative analysis, phraseological unit, proverb.

1. INTRODUCTION

1.1. Bilingualism and Higher Education

Students' diversity is becoming common in the universities worldwide. Higher education institutions are trying to introduce the teaching methods adjustable to the students of different nations and ethnicities (Chydenius et al. 2018; Semiao et al. 2023; Zhang et al. 2024).

Cultural diversity can be observed not only among the international students of the Russian universities, but among the Russian students as well. For example, there are bilingual students from the North Caucasian Federal District that study at the universities of the Central Federal District of Russia. It is known that the languages spoken by the students from the republics of the North Caucasus belong to different language families, the Altaic family in

¹ This article is an extended version of the paper presented in the symposium named "IV. International Eurasian Symposium on Social Sciences and Arts", and it was turned into an article by making some changes.

² Kursk State Medical University, Department of Foreign Languages, razdorski@yandex.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6316-3948>

particular. Representatives of the peoples of the North Caucasus, as a rule, are actively bi-literate individuals who can read and write in their native language and Russian, actively use their language skills, i.e. possess dual or contact bilingualism (Khadzhiev et al. 2018).

Bilingualism as a social phenomenon has long been typical in the North Caucasus. Turkic languages were used by many peoples as a means of international communication, while the Kumyk language was historically widespread in the Northeastern Caucasus (Kidirniyazov 2019: 89). This research deals with medical students that speak Kumyk and Russian languages and are natural bilinguals.

It is known that bilingualism as a concept of modern cognitive science is an interdisciplinary field of research that includes linguistics, psychology, sociology, sociolinguistics, psycholinguistics, anthropology, ethnology and pedagogy (Rosseyaykin et al. 2024). In modern pedagogy, much attention is paid to the teaching foreign languages for the bilingual students (Sarwat et al. 2022; Aksak et al. 2022). It should be mentioned that the students of Russian medical universities study many language disciplines such as ‘Foreign language in a doctor’s professional communication’, ‘Russian language’, ‘Latin language and the basics of terminology’. In fact, during the educational process, the students are in a multilingual educational environment. This requires teachers to take into account the linguistic features of the native languages of bilingual students and the languages taught to medical students, the linguistic features of the native language’s terminological system, the specifics of interference in the conditions of mastering special vocabulary, and the mechanisms of switching from one language code to another.

2. THE RELEVANCE AND OBJECT OF THE RESEARCH

The relevance of this research is explained by the increase in the number of bilingual students at Russian universities and the need to develop new pedagogical technologies aimed at this contingent of students for teaching language disciplines.

I have a long experience of the educational activities with bilingual students, the native speakers of Turkic languages such as Turkish (spoken in Russia by Meskhetian Turks), Uzbek, Turkmen, Azerbaijani, and Karachay-Balkar. Working with bilingual students is also one of the areas of the activities of the Student Scientific Society of the Department of Foreign Languages of Kursk State Medical University. The object of this research is to share the experience of the educational activities under the teacher’s supervision with the medical students that are the native speakers of the Kumyk language.

3. RESULTS

3.1. Analysis of the Medical Vocabulary of the Kumyk Language

The Kumyk language is one of the three Turkic languages spoken in the Daghestan Republic of the Russian Federation. Kumyk belongs to the North-West Turkic group or the Kipchak-Polovtsian subgroup of the Kipchak Group (Yukselen Abdurrazak 2008: 127). The teacher does not speak the Kumyk language, thus the cooperation of the student and the teacher is important. The initial stage of the bilingual students’ activities begins with analyzing the medical vocabulary of their native language. This analysis shows that the medical vocabulary in the Kumyk language is mainly represented by somatonyms, i.e. names of body parts. The nominations of human body parts make up a significant part of the vocabulary of any language; they are characterized by a high frequency of use.

It was revealed that Kumyk words denoting body parts are not borrowed from the other languages. The examples are: баш (head), кърсакъ (stomach), аякъ (leg), бурун (nose), бармакъ (finger), кьол (hand), тиль (tongue). Thus, anatomical vocabulary is formed mainly

by means of the Kumyk language's own vocabulary. Some words denoting body parts in the Kumyk language are similar to their Turkish analogues, for example аякъ (Turkish *ayak*), бурун (Turkish *burun*), тиль (Turkish *dil*), бармак (Turkish *parmak*).

A characteristic feature of the Kumyk language is the presence of medical terms borrowed from the Russian language. It is known that the active flow of Russian borrowings began in the 1920s and 1930s. The examples of borrowed lexical units include the following words: доктор (doctor), больница (hospital), операция (operation), диета (diet), температура (temperature), лаборатория (laboratory), аптека (pharmacy), рецепт (prescription), невропатолог (neurologist), гипотония (hypotension), etc. The spelling and pronunciation of such words do not change in the Kumyk language.

To denote some medical specialties, word combinations formed from the Kumyk (non-borrowed) words are used, for example, гъз доктор (literally: eye doctor) – oculist; тиш доктор (literally: tooth doctor) – dentist. The names of some diseases are formed in a similar way: тамакъ аврув (literally: throat disease) – tonsillitis; тыныш ёллар аврув (literally: air ways disease) – bronchitis. These word combinations are formed in a way characteristic of the Turkic languages: the first word (or the first two words in the word combination тыныш ёллар аврув) has the function of an adjective. This way of word formation is also typical for the English language. Thus, the bilingual students that speak the Kumyk language can easily understand the structure of English medical terms consisting of two or three components.

3.2. Analysis of the Kumyk and English phraseological units

The next stage of the analysis of the vocabulary made by the students is to find Kumyk phraseological units that contain somatonyms. The Kumyk language is rich in phraseological units of this kind. A specific feature of Kumyk phraseological units with a somatic component is the attitude towards a person and his/her assessment according to the peculiarities of the traditional Kumyk ethnic culture, the mentality of the Kumyks, with their customs and traditions, way of life (Sapukova 2020: 352 – 355; Sulayeva 2010a: 91 – 94).

Here are the examples of some phraseological units with somatonyms:

- енгил аякъ (literally: a light leg) or енгил къол (a light hand) - a person who brings happiness, goodness, a lucky person;
- къара юрек (black heart) - an evil person;
- багъыр баш (a copper head) – a foolish person;
- авзуну вапасы ёкъ (literally: a tongue without bones) – a talkative person, a chatterbox;
- къаны бузламакъ (къаны къатмакъ) – the blood is freezing;
- башына къан урду - the blood rushed to the head.

Then the students find English phraseological units, the components of which are lexemes denoting body parts and compare them with Kumyk phraseological units. For example, in the English language there is a phraseological unit *good luck reaches further than long arms* (Loyalty and Luck: Proverbs). But in the Kumyk language there is no phraseological units with the word 'arm' that have the same meaning.

There is an English idiom (phraseological unit with a color component) *black hearted* (The Free Dictionary, 2024) denoting an evil person. This idiom is similar to the Kumyk idiom “къара юрек” that has the same meaning.

In the English language, there are various phraseological units with the word *head*, e.g. *to have one's head screwed on the right way*; *a clear head*; *to be not right in the head*, etc. An

English word *cabbagehead* (The Free Dictionary, 2024) is an analogue of the Kumyk idiom “багыр баш” (copper head) that means a foolish person. One more Kumyk idiom with the same meaning is “такъа баш”, which consists of two components: *skull* and *head*.

The English idioms *a runaway tongue*, *an unbridled tongue* and *a loose tongue* have the same meaning as the Kumyk idiom “авзуну вапасы ёкъ” (literally: a tongue without bones). The Kumyk idiom “аччы тилли” (literally: with an evil tongue) consisting of two adjectives means ‘evil-speaking person.’ It is synonymous to the English idiom *to have a sharp tongue*, which means ‘to have a tendency to speak maliciously or critically’ (Farlex Partner Idioms Dictionary, 2017).

The English analogues of the idiom “къаны бузламакъ” are *blood runs cold* or *blood freezes*. To translate into English the phraseological unit “башына къан урду” the English idiom *a rush of blood to the head* (*a sudden rush of blood to the head*) (The free dictionary, 2024) is used.

Some idioms have the same meaning in Kumyk and English, but they include the names of different body parts or organs. For example, an English idiom *sweet tooth* (*to have a sweet tooth*) means *to like to eat sweet things* (Farlex Dictionary of Idioms, 2015). The synonymous Kumyk idiom is “татли тамакъ”, which is literally translated ‘a sweet throat.’

The Kumyk idiom “тамакъ адам” means a glutton, it consists of two components: *throat* and *man*. The English idioms with the component *throat* don’t have the same meaning. An English phraseological unit with two somatonyms *eyes bigger than one’s stomach* (or *eyes bigger than one’s belly*) means *to take more food than one is actually capable of eating* (Farlex Partner Idioms Dictionary, 2017).

The English phraseological unit *a big heart* has the following meanings: 1. An abundance of kindness, selflessness, empathy, or compassion; 2. A great deal of courage, conviction, or determination, especially in the face of adversity (Farlex Dictionary of Idioms, 2015). Unlike the English phraseological unit, the Kumyk phraseological unit “уялу юрек” (a big heart), which has the same synonymous components, denotes an arrogant person. The adjective уялу (big) is used in a negative sense (Tetakayeva 2019: 415).

The comparative analysis of the phraseological units has shown that despite the different regions of living of the speakers of the languages under analysis, there are the names of the same body parts in the phraseological units with the same meanings. The phraseological units of the Kumyk and English languages have typologically common parameters in both structural and semantic aspects.

3.3. Analysis of the Kumyk and English Proverbs

The next step is the analysis of the proverbs containing somatonyms and the proverbs about health. Proverbs are illustrative linguistic material for describing national character traits. Proverbs and sayings are traditionally one of the linguistic sources of knowledge about the national character and mentality. The Kumyk language has a significant number of proverbs with components denoting the parts of the human body. The proverbs with somatonyms are of interest because they reflect historical, cultural or sociological facts in their content. Zh.A. Sulaeva notes, that such lexemes as “баш” (head), “юрек” (heart), “рѣз” (eyes), “тил” (tongue) are most often found in proverbs. Proverbs and sayings with these words convey certain states of a person, his/her feelings or experiences. In the folk picture of the world reflected in the proverbs, the head is associated with the receptacle of wisdom. The lexeme *heart* is often mentioned when it comes to agitation. The lexeme *tongue* is

synonymous with the lexeme *speech*, and the lexeme *eye* symbolizes a keen eye (Sulayeva 2010b: 244 – 248).

We have made an attempt to identify English analogues of the proverbs, which contain lexemes denoting body parts (Table 1).

Kumyk proverbs with literal translation	English proverbs
Башда гъакъыл болмаса, эки аякъгъа гюч бола (If the head doesn't work, it's hard for the legs).	Little wit in the mind makes much work for the feet.
Юреке гелген сёз башына да гелир (What's on the heart is on the tongue).	What the heart thinks the tongue speaks.
Гёзден тайгъан гёнгюлден де таяр (Out of sight, out of the heart).	Out of sight, out of mind.

Table 1. The results of the comparative analysis of the proverbs with somatonyms.

In the Kumyk language, there are also many proverbs about health and diseases. Some of them have no analogues in English or Russian, for example: «Аврувун яшырагъан сав болмас» (The one who hides his illness will not recover), «Авругъанны ястыгъында сав оьлюр» (On the sick person's pillow, the healthy one will die) (Gadzhiahmedov, 2015: 12). Table 2 shows the proverbs that have analogues in the languages under consideration.

Kumyk proverbs with literal translation	English proverbs
Байлыкъдан савлукъ яхшы (Health is better than wealth).	Health is better than wealth.
Аз аша, кёп яша (Eat little, live long).	Don't live to eat, but eat to live.
Аврувну хадири сав билмес (A healthy person can't understand a sick person).	Health is not valued till sickness comes.
Авруйгъангъа бал да аччы (Honey seems tasteless to a sick person).	Wealth is nothing without health.
Ажжалы етмей оьлмес (You can't die before your death).	A man cannot die more than once.

Table 2. The results of the comparative analysis of the proverbs about health and diseases.

3.4. Using the Results of the Comparative Analysis in Teaching Bilingual Students

The analysis of lexical units denoting body parts showed their widespread use in the languaculture of the Kumyk people, as evidenced by the proverbs, sayings and phraseological units. The comparative analysis of Kumyk and English phraseological units and proverbs helps to establish a significant commonality of the native languaculture and the languaculture of the foreign language being studied. The presence of proverbs about health of approximately the same content in different languages, Kumyk and English, confirms the presence of universal values in the way of thinking and culture of peoples who speak different languages. It promotes memorizing English medical vocabulary by the bilingual students and formation of their analytical thinking.

4. CONCLUDING REMARKS

The analysis of the medical vocabulary of the foreign and the native languages is made in the 'multicultural space' that promotes mastering a foreign language, and a dialogue of cultures takes place in the minds of students. The experience of the author's educational activities with the bilingual students can be represented in the form of a system of levels of perception and description of experience (Klarin 2016: 558):

1. **Learning conditions (learning environment):** in our case, these conditions are characterized by the presence of monolingual and bilingual students among Russian citizens studying at a medical university. These students study English, which is a compulsory subject for Russian medical students.

2. **Teacher's actions in the process of teaching:** making a comparative analysis of the lexical and grammatical features of the student's native language and the English language in order to identify the native language's positive interference. As Gottardo and Grant put it, we should see, if the languages assist each other (positive transfer) or interfere with each other (negative transfer) (Gottardo et al., 2008).

3. **Methods of interaction between the teacher and the students:** usage of innovative methods of teaching aimed at the development of the students' analytical and critical thinking, reflective skills (including self-reflection). The linguistic diversity available at the university makes it necessary to provide pedagogical support to students, and in some cases, compensatory training.

4. **Priorities (beliefs, values) and the aims of education:** understanding different worldviews and the distinctive features of representatives of different nationalities, preventing conflict situations among the students of different nationalities, formation of positive interpersonal relations and the students' tolerant attitude to the diverse cultures.

5. **Roles (identities):** At the classes of English and in the process of research activities in the student scientific society, the students become equal participants in the educational process, their subjectivation takes place. The interest of bilingual students and the teacher in the students' native languages (and, therefore, culture) becomes a factor in motivating students to join the student scientific society of the Department of Foreign Languages of the Kursk State Medical University.

6. **Educational ideal:** It seems necessary to teach the students in the context of intercultural and interethnic dialogue, which results in both the achievements of students in scientific activities in the humanities departments, and the development of new approaches and technologies by the teacher to improve teaching English for the medical students, both monolingual and bilingual.

The experience of teaching English for the bilingual students has shown that there is a necessity for the teacher to be the facilitator in the classes and during extracurricular activities of the Students' Scientific Society, to create a motivating teaching environment and to view the students' diversity as challenging. Many years of experience working with bilingual students have shown that it is more often that they join the Students' Scientific Society of the Department of Foreign Languages and present the results of their own research at conferences on linguistics. This can be explained to a certain extent by the desire for self-presentation of the students as representatives of their nationality. The potential of bilingual students is revealed in the conditions of cooperation in the teacher-student dyad under the condition of a productive organization of joint activities based on the pedagogy of cooperation. The development of students' analytical thinking is more effectively realized in the multilingual environment by means of the formation of different types of thinking - conceptual, logical, and abstract.

BIBLIOGRAPHY

- A Big-heart. (n.d.) Farlex Dictionary of Idioms. (2015). Retrieved July 28 2024 from <https://idioms.thefreedictionary.com/a+big-heart>
- A Rush of Blood to the Head. (n.d.) TheFreeDictionary.com. (2024). Retrieved July 30 2024 from <https://idioms.thefreedictionary.com/A+Rush+of+Blood+to+the+Head>
- Aksak, Kübra and Cubukcu, Feryal (2022). A Comparison of English Vocabulary Learning Strategies Employed by Bilingual and Multilingual Students. *Journal for Foreign Languages*. 14: 197-223. DOI: 10.4312/vestnik.14.197-223.
- Black-hearted. (n.d.) TheFreeDictionary.com. (2024). Retrieved July 30 2024 from <https://idioms.thefreedictionary.com/black-hearted>
- Cabbage-head. (n.d.) TheFreeDictionary.com. (2024). Retrieved July 30 2024 from <https://idioms.thefreedictionary.com/cabbage-head>
- Chydenius, Tarja et al. (2018). Student Diversity Is a Big Deal. *Laurea Journal*. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2019101833741> (Accessed: 20.07.2024).
- Gadzhiahmedov, N.E. (2015). *Кумыкско-Русский словарь пословиц и поговорок. Более 5000 пословиц и поговорок (Kumyk-Russian Dictionary of Proverbs and Sayings. More Than 5.000 Proverbs and Sayings)*. Makhachkala: Dagestan State University.
- Gottardo, A. and Grant, A. (2008). *Defining Bilingualism. Encyclopedia of Language and Literacy Development* (pp. 1-7). London, ON: Canadian Language and Literacy Research Network. Retrieved 27.07.2024 from <http://www.literacyencyclopedia.ca/pdfs/topic.php?topId=236>
- Have a Sharp Tongue. (n.d.) Farlex Partner Idioms Dictionary. (2017). Retrieved July 30 2024 from <https://idioms.thefreedictionary.com/have+a+sharp+tongue>
- Have a Sweet Tooth. (n.d.) Farlex Dictionary of Idioms. (2015). Retrieved July 30 2024 from <https://idioms.thefreedictionary.com/have+a+sweet+tooth>
- Have Eyes Bigger than (One's) Stomach. (n.d.) Farlex Partner Idioms Dictionary. (2017). Retrieved July 30 2024 from [https://idioms.thefreedictionary.com/have+eyes+bigger+than+\(one%27s\)+stomach](https://idioms.thefreedictionary.com/have+eyes+bigger+than+(one%27s)+stomach)
- Khadzhiev, S.M. and Nyudermagomedov, A.N. (2018). Динамика развития поликультурного воспитания в Северокавказском регионе (The Dynamics of the Development of Multicultural Education in the North Caucasus Region). *Historical and Socio-educational Idea*. 5 – 1 (10): 111 – 118.
- Kidirniyazov, D.S. (2019). Развитие двуязычия у народов Северного Кавказа в XVIII – первой половине XIX в. (The Development of Bilingualism among the Peoples of The North Caucasus in the 18th – the First Half of the 19th Century). *The languages of the indigenous peoples of the Caucasus as an important factor in sustainable development, building peace and reconciliation: a collection of scientific articles and abstracts of the scientific and practical conference (with international participation)*. (pp. 88 – 96). Makhachkala: ALEF.
- Klarin, M.V. (2016). *Инновационные модели обучения (Innovative Models of Education: a Worldwide Study. A Monograph)*. Moscow: Luch Publishing House.
- Loyalty and Luck: Proverbs. <https://www.english-for-students.com/Loyalty-and-Luck.html> (Accessed: 30.07.2024).

- Rossyaykin, P.O. et al. (2024). Возрастная динамика билингвизма терских кумыков как индикатор витальности языка: языковой и социокультурный аспекты. Часть 1. (The Age Dynamics of the Bilingualism of the Terek Kumyks as an Indicator of the Vitality of the Language: Linguistic and Socio-cultural Aspects. Part 1). *Lomonosov Philology Journal. Series 9. Philology*. 1: 37 – 53. <https://doi.org/10.55959/MSU0130-0075-9-2024-47-01-4>
- Sarukova, G.K. (2020). Соматические фразеологизмы, характеризующие человека, в кумыкском языке (Somatic Phraseological Units Characterizing a Person in the Kumyk Language). *The World of Science, Culture, Education*. 1 (80): 352 – 355.
- Sarwat, Samina et al. (2022). Distinctive Role of Bilingualism in English as Second Language (ESL) Context at Intermediate Level. *Journal of Positive School Psychology*. 6: 2979 - 3001.
- Semiao, Daniela et al. (2023). Teachers' Perspectives on Students' Cultural Diversity: A Systematic Literature Review. *Education Sciences*. 13: 1215 - 1231. <https://doi.org/10.3390/educsci13121215>
- Sulayeva, Zh.A. (2010a). Соматонимы в кумыкских паремиях и фразеологизмах (Somatonyms in Kumyk Paroemias and Phraseological Units). *Proceedings of Volgograd State Pedagogical University*. 2: 91 – 94.
- Sulayeva Zh.A. (2010b). Пословицы и поговорки кумыкского языка с компонентами «язык» и «глаза» (Proverbs and Sayings of the Kumyk Language with the Components 'Tongue' and 'Eyes'). *Proceedings of the 6th International scientific and practical conference 'Science and Modernity – 2010'. Part 2*. (pp. 244 – 248). Novosibirsk, Center for the Development of Scientific Cooperation.
- Tetakaeva, L.M. and Abdulaeva, R.N. (2019). Корреляция грамматических и семантических компонентов в составе фразеологизмов кумыкского и английского языков (Correlation of Grammatical and Semantic Components in the Phraseological Units of the Kumyk and English Languages). *The World of Science, Culture, and Education*. 1 (74): 414 - 416.
- Yukselen Abdurrazak, Gokce. The Linguistic Situation of Daghestan: a Historical Perspective from the Point of View of Kumyk. *Azerbaijan and Azerbaijanis*. 102 (9 – 12): 127 – 134.
- Zhang, Ying et al (2024). Appreciation of Differences: Promoting Diversity and Flourishing Among College Students. *Journal of Applied Research in Higher Education*. <https://doi.org/10.1108/JARHE-09-2023-0439> (Accessed: 20.07.2024).